

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi ve Sektin Fiziki
Gelişimine Etkisi

Yüksek Lisans Tezi

Deniz Tuğçe Kızılkaya

Mayıs 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

**İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi ve Semtın Fiziki
Gelişimine Etkisi**

Yüksek Lisans Tezi
Deniz Tuğçe Kızılkaya

Danışman
Pof. Dr. Mustafa Özer

Mayıs 2024

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Deniz Tuğçe Kızılkaya tarafından hazırlanan "İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi ve Semtın Gelişimine Etkisi" başlıklı bu Yüksek Lisans Tezi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Mustafa ÖZER
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Kadir Pektaş
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Nalan Türkmen
Marmara Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 29/ 04/ 2024

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin İstanbul Medeniyet Üniversitesi yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun American Psychological Association-APA kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Mustafa Özer

Etik İlkelerine Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Deniz Tuğçe Kızılkaya

ÖZET

İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi ve Semtin Fiziki Gelişimine Etkisi

Kızılkaya, Deniz Tuğçe

Yüksek Lisans Tezi, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mustafa Özer

Mayıs, 2024. 214 Sayfa.

Osmanlı, Klasik dönem mimarisinin ardından yeni bir döneme girdi: Batılılaşma dönemi. Bu dönemin ilk örneklerinden biri Nuruosmaniye Külliyesi'dir. Osmanlı Dönemi boyunca, Tarihi Yarımada'nın ana arteri olan Divan Yolu'nun etrafı kent donatı yapıları olan külliyelerle güçlendirilmiştir. Nuruosmaniye Külliyesi, İstanbul'da Osmanlı'nın cami merkezli külliyelerinin yapıldığı son örneklerindendir. Nuruosmaniye Külliyesi, Cağaloğlu ve Çemberlitaş'tan geçişin sağlandığı İstanbul'un en önemli düğüm noktalarından biri olan Kapalı Çarşı'nın girişinde konumlanarak çarşının girişini taçlandırmıştır. Kapalı Çarşı'nın doğu tarafında Nuruosmaniye Cami, batı tarafında Beyazıt Cami bulunur. Kapalı Çarşı insan sirkülasyonunun oldukça fazla olduğu sosyokültürel bir bölgedir ve konuklarını doğu girişinde Nuruosmaniye Cami karşılar. Nuruosmaniye Cami İstanbul silüet çizgisinin önemli bir parçasını oluştururken fonksiyonel bağlarını kentle güçlü bir şekilde kurmuştur. Kapalı Çarşı'nın doğu girişinde bulunan Nuruosmaniye Külliyesi kentle bütünleşmiştir. Bu bağlamda Nuruosmaniye Külliyesi'nin kentle kurduğu şehircilik ilişkileri ve mimari üsluptaki yenilikleri bakımından

üstün nitelikli bir yapıdır. Dolayısıyla Nuruosmaniye Külliyesi bölgenin fiziki yapısını değiştirmiştir. Haliç kıyılarından Kapalı Çarşı'ya oluşan ticari aks ile Divan Yolu'nun birleşiminden oluşan insan sirkülasyonunun getirmiş olduğu canlılıkla bölgede ticaret, ibadet, ziyaret, turizm gibi farklı fonksiyonları bir arada toplamış ve yüzyıllarca süregelen bir hareketliliğin devamını sağlamıştır. Bu çalışmada Nuruosmaniye Külliyesi ve semtin gelişimine etkisi üzerine çalışma yapılmıştır. Bu kapsamda öncelikle Osmanlı mimarlığında Batılılaşma anlayışında görülen üsluplar incelenmiştir. Ardından Osmanlı mimarisinde külliye gelişimi incelenmiştir ve İstanbul fiziki durumuna genel bir bakış ele alınmıştır. Bu bilgiler ışığında Batılılaşma döneminin simgesel eseri olan Nuruosmaniye Külliyesi incelenerek semtin gelişimine etkisi incelenmiştir. Bu kapsamda semtin Nuruosmaniye Külliyesi'nin inşası, öncesi ve sonrası durumu haritalar üzerinden incelenmiştir. İncelenen haritalar üzerinden mukayeseler yapılarak çeşitli çıkarımlar yapılmıştır ve okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nuruosmaniye Külliyesi, Barok Üslup, İstanbul, Osmanlı, Harita.

ABSTRACT

Istanbul Nuruosmaniye Complex and Its Effect on the Physical Development
of the District

Kızılkaya, Deniz Tuğçe

Master's Thesis, Department of Art History

Advisor: Prof. Dr. Mustafa Ozer

May, 2024. 214 Pages.

After the classic period architecture, the Ottoman Empire entered a new era: the era of Westernization. One of the first examples of this period is the Nuruosmaniye Complex. During the Ottoman Period, the surroundings of the Divan Road, the main artery of the Historic Peninsula, have been strengthened with social complexes that are urban reinforcement structures. Nuruosmaniye Complex is one of the last examples of Ottoman mosque-centered complexes in Istanbul. Nuruosmaniye Complex has crowned the entrance of the bazaar by being located at the entrance of the Grand Bazaar, one of the most important nodal points of Istanbul, where the passage from Cagaloglu and Cemberlitas is provided. Nuruosmaniye Mosque is located on the east side of the Grand Bazaar and Beyazit Mosque is located on the west side. The Grand Bazaar is a socio-cultural area with a high human circulation and Nuruosmaniye Mosque welcomes its guests at the entrance. While Nuruosmaniye Mosque forms a part of Istanbul's silhouette line, it has strongly established its functional ties with the city. Nuruosmaniye Complex, located at the eastern entrance of the Grand Bazaar, is integrated with the city. In this context, Nuruosmaniye Complex is a high quality building in terms of urbanization relations and

architectural style innovations that Nuruosmaniye Complex has established with the city. Therefore, the Nuruosmaniye Complex has changed the physical structure of the region. With the vitality brought by the human circulation, which is the combination of the commercial axis formed from the shores of the Golden Horn to the Grand Bazaar and the Divan Road, different functions such as trade, worship, visit, tourism have been gathered together in the region and the continuation of the ongoing activity for hundreds of years has been ensured. In this study, a study was conducted on Nuruosmaniye Social Complex and its impact on the development of the district. In this context, firstly, the styles seen in the understanding of Westernization in Ottoman architecture were examined. Then, the development of social complexes in Ottoman architecture was examined and an overview of the physical situation of Istanbul was discussed. In the light of this information, Nuruosmaniye Complex, which is the symbolic work of the Westernization period, was examined and its impact on the development of the district was examined. In this context, the construction of the Nuruosmaniye Complex in the district, its before and after situation were examined through maps. By making comparisons on the maps examined, various inferences have been made and presented to the reader.

Keywords: Nuruosmaniye Complex, Baroque Style, Istanbul, Ottoman, Map.

ÖNSÖZ

İstanbul'u eşsiz eserlerle donatan Osmanlı, Klasik dönem mimarisinin ardından Osmanlı yeni bir döneme girdi: Batılılaşma dönemi. Bu dönemin en önemli eseri Nuruosmaniye Külliyesi'dir. Nuruosmaniye Külliyesi Osmanlı'nın batılılaşmaya başladığı bir devirde, yeni üslubun, baroğun zirve noktasıdır. Nuruosmaniye Külliyesi yeni bir dönemin simgesidir. İstanbul silüetinin önemli bir parçası olan Nuruosmaniye Cami barok akımının etkisinde inşa edilmiştir. Osmanlı Klasik Dönemin üzerine gelen barok akımın senteziyle bu muhteşem eser inşa edilmiştir. Bu sentezin sonucunda eserde tüm kıvrımların taşa ince ince işlendiği muazzam bir işçilik görülür. Barok akımının etkisinde inşası yapılan külliye pek çok esere ilham kaynağı olmuştur. Ancak diğer eserlerde Nuruosmaniye'den öte gidilmemiştir. Bu da Türklerin dönem ve şehircilik anlayışı bakımından önceki eserlere olan saygısını göstermektedir.

Tez süreci boyunca benimle büyük bir titizlikle çalışan, bana her konuda büyük bir sabırla yardımcı olan ve beni aydınlatan değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Özer'e, Nalan Türkmen'e ve Kadir Pektaş'a teşekkür ederim. Sayın Mustafa Özer çalışmalarında beni her zaman çok doğru yönlendirmiş akılcı ve bilimsel bir çalışma yapmamda bana öncülük etmiştir.

Kızım Emine Gülser Çelik'e, babam Cengiz Kızılkaya'ya ve annem Gülser KIZILKAYA'ya pek çok şeye başlamamı sağlayan ablam Arzu Yankı Kuş'a ve ağabeyim Bilge Çağrı Kızılkaya'ya teşekkür ederim.

Deniz Tuğçe Kızılkaya

İstanbul, 2024

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
A.y.	: Aynı yer
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
FSMVU	: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
M.S.G.S.Ü.	: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

İTHAF

Canım kızım Emine Gülser ÇELİK'E

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VI
İTHAF	VII
FOTOĞRAF LİSTESİ	X
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XIV
1. GİRİŞ	1
1.1. Konunun Amacı, Sınırları ve Önemi.....	1
1.2. İlgili Kaynak ve Yayınlar	2
1.3. Metod ve Düzen	6
2. OSMANLI MİMARLIĞINDA BATILAŞMA ANLAYIŞI	8
VE GÖRÜLEN ÜSLUBLAR HAKKINDA GENEL BİLGİ.....	8
2.1. Lale Devri.....	9
2.2. Barok ve Rokoko.....	11
2.3. Ampir (Empire) Üslubu.....	20
2.4. Eklektik Üslup.....	31
2.5. Art Nouveau	35
3. OSMANLI MİMARİSİNDE KÜLLİYELERİN GELİŞİMİ	36
3.1. Erken Dönem Osmanlı Külliyesi (1300-1538).....	37
3.2. Klasik Dönem Osmanlı Külliyesi (1538-1708).....	46
3.3. Batılaşma Dönemi Osmanlı Külliyesi (1708-1908)	58
4. OSMANLI DÖNEMİ İSTANBUL’UNUN FİZİKİ YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ	61
5. İSTANBUL NURUOSMANİYE KÜLLİYESİ.....	81
5.1. İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi	81
5.1.1 İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi’nin Konumu.....	83
5.1.2. Nuruosmaniye Cami.....	86
5.1.3. Medrese ve İmaret	92
5.1.4. Hünkâr Kasrı ve Yolu.....	93
5.1.5. Dükkânlar	94
5.1.6. Sebil.....	94

5.1.7. Kütüphane	95
5.1.8. Türbe	96
6. İSTANBUL NURUOSMANİYE KÜLLİYESİ’NİN SEMTİN FİZİKİ GELİŞİMİNE ETKİSİ.....	97
6.1. İstanbul Nuruosmaniye Senti	99
6.2. Nuruosmaniye Senti’nin Osmanlı Dönemi Öncesi Durumu	101
6.3. Nuruosmaniye Külliyesi İnşa Edilmeden Önce Senti’nin Fiziki Dokusu	103
6.4. Nuruosmaniye Külliyesi’nin İnşası ve Sente Getirdiği Yeni Doku	114
6.5. Nuruosmaniye Külliyesi’nin İnşasından Sonra Senti’nin Fiziki Gelişim Süreci	119
6.6. Günümüz Nuruosmaniye Senti’nin Fiziki Dokusu	130
6.7. Nuruosmaniye Külliyesi’nin Senti’nin Ticari Dokusuna Etkisi.....	134
6.8. Nuruosmaniye Külliyesi’nin İstanbul Silüetine Etkisi.....	139
6.9. Nuruosmaniye Külliyesi’nin Senti Sokaklarına Etkisi	144
7. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME.....	150
7.1. Nuruosmaniye Külliyesi ve Senti Değişimi.....	150
8. SONUÇ	174
9. KAYNAKÇA.....	178
9.1. Araştırma ve Yayınlar	178
9.2. Arşiv ve Belgeler	182
9.3. Dijital/ İnternet Kaynakları	182
ÖZGEÇMİŞ	184

FOTOĞRAF LİSTESİ

- Fotoğraf 1:** İstanbul, Kağıthane, Çadır Köşkü, (1865-1871), (Preault), <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadabad>, (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2022).....9
- Fotoğraf 2:** İstanbul, Sultan Ahmed Meydanı, III. Ahmed Çeşmesi, (1728), (Cemal Akyıldız), <https://vakar.org/iii-ahmet-cesmesi/>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).....10
- Fotoğraf 3:** İstanbul, Üsküdar Selimiye Cami, (1805), (Thomas Allom), <https://twitter.com/celalettingunes/status/1138009906156646401?lang=zh-Hant>, (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2022).....12
- Fotoğraf 4:** İstanbul, Azapkapı, Saliha Sultan Sebili, (1732-1733), (William Henry Bartlett, 1838), <https://www.arkofcrafts.com/tr/istanbul-galata-da-cesme-gravur>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).....13
- Fotoğraf 5:** İstanbul, Fatih, III. Mustafa Sultan Türbesi görünüşü, (1759-1763), (M. D'ohsson), <https://docplayer.biz.tr/216610246-Istanbul-gravurleri-ibrahim-hakki-yigit-koleksiyonu.html>, (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2022).....14
- Fotoğraf 6:** İstanbul, Beyazıt Seyyid Hasan Paşa (Süpürgeciler) Hanı (1792), <https://www.fatihhaber.com/fatihhaber/supurgeciler.htm>, (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2022).....18
- Fotoğraf 7:** İstanbul, Üsküdar sahilinin uydu fotoğraflarında değişimi, (1946-1966-1982), <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).....20
- Fotoğraf 8:** İstanbul, Tophane, Nusretiye Cami, (1823-1826), (Francis Bedford) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:İstanbul,_Nusretiye_Camii,_Tophane_%28Nusretiye%29_Saat_Kulesi_21_May_1862.jpg, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).....22
- Fotoğraf 9:** İstanbul, Ortaköy Cami, (1854-1855), (Cemal Akyıldız), <https://tr.pinterest.com/seraponur/istanbul/>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).....24

Fotoğraf 10: İstanbul, Beyoğlu, Nusretiye Cami Sebili, (1825), (James Robertson), http://www.eskiistanbul.net/6840/nusretiye-camii-sebili-ve-muvakkithanesi-james-robertson-fotografi-1853-1858-arasi , (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).....	25
Fotoğraf 11: İstanbul, Fatih Topkapı Sarayı Alay Köşkü, (Sebah ve Joailler), http://www.eskiistanbul.net/3406/alay-kosku-sebah-amp-joaillier-fotografi , (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2022).....	26
Fotoğraf 12: İstanbul, Şişli, İhlamur Kasrı, (1839-1861), (Basile Kargopoule), http://www.eskiistanbul.net/3572/ihlamur-kasri-basile-kargopoulo-fotografi-1875#lg=0&slide=0 , (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2022).....	27
Fotoğraf 13: İstanbul, Kasımpaşa Askeri Kışlası, (1867), (Guillaume Berggren), http://www.eskiistanbul.net/6157/kasimpasa-kalyoncilar-kislasi-guillaume-berggren-fotografi , (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2022).....	29
Fotoğraf 14: İstanbul, Aksaray Vâlide Pertevniyal Sultan Cami, (1869-1871), (http://www.eskiistanbul.net/arama/aksaray-valide-sultan-cami), (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022).....	31
Fotoğraf 15: İstanbul, Beşiktaş, Yıldız Hamidiye Cami, (1885), (Abdullah Frères) http://www.eskiistanbul.net/6717/yildiz-hamidiye-camii-ve-selamlık-abdullah-freres-fotografi , (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022).....	32
Fotoğraf 16: İstanbul, Kadıköy, Haydarpaşa Garı, (1906-1908), (http://www.eskiistanbul.net/7288/haydarpara-gari#lg=0&slide=0), (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022).....	33
Fotoğraf 17: İstanbul, Beşiktaş, Yıldız Sarayı ve Yıldız Cami, Selamlık Töreni, (1885-1886), (Guillaume Berggren), (http://www.eskiistanbul.net/3343/yildiz-da-selamlık-toreni-guillaume-berggren-fotografi), (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022)....	34
Fotoğraf 18: İstanbul, Beşiktaş, Şeyh Zafir Külliyesi, (1903), (Fevziondu) (https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:%C5%9Eeyh_Zafir_T%C3%BCrbesi_detay.jpg), (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022).....	35

Fotoğraf 19: İstanbul Beşiktaş, Şeyh Zâfir Külliyesi, (1887), https://bkmimbisiktascsmeler.wordpress.com/2018/04/16/ertugrulcesme/ , (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).....	60
Fotoğraf 20: İstanbul, Fatih, Kapalı Çarşı, (Allom), https://istanbultarihi.ist/3-fatih-sultan-mehmedin-istanbulu/ , (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).....	65
Fotoğraf 21: 1537 İstanbul minyatürü (Matrakçı Nasûh), (E. Atıl), https://1001istanbul.com/matrakci-nasuhun-istanbul-gorunumu/ , (Erişim Tarihi: 9 Şubat 2023).....	69
Fotoğraf 22: 1564 İstanbul minyatürü, Cevahir bedesteni (Matrakçı Nasûh), https://docplayer.biz.tr/114489781-Mercan-aga-camii-kuliyesi-ve-kapali-carsi.html , (Erişim Tarihi: 9 Şubat 2023).....	70
Fotoğraf 23: Nuruosmaniye Cami Kubbesi, (Mustafa Cambaz), https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=33059 , (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	89
Fotoğraf 24: Nuruosmaniye Cami Minberi, (Mustafa Cambaz) (https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=33110), (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	90
Fotoğraf 25: Nuruosmaniye Cami Minberi, (Mustafa Cambaz) (https://tr.pinterest.com/pin/634655772479781124/), (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	91
Fotoğraf 26: Nuruosmaniye Külliyesi Sebili ve girişi, (1911 Tarihli mektup arkası), https://www.bitmezat.com/urun/6257460/nuruosmaniye-camisi-girisi-arkasi-1911-tarihli-mektup-9x14 , (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	94
Fotoğraf 27: Nuruosmaniye Külliyesi Türbesi, (Fahri Sarrafoğlu), https://istanbulunsirlari.net/istanbulda-icinde-padisah-olmayan-turbe-hangi-camiide/ , (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	96
Fotoğraf 28: Konstantin Forumu, https://twitter.com/selahattnaydiin/status/1260652322893385729 , (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).....	102

- Fotoğraf 29:** 1890 İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi, (Sebah ve Joailler LOC Arşivi), <http://www.eskiistanbul.net/3845/nuruosmaniye-camii-sebah-amp-joaillier-1888-1910-loc-arsivi#lg=0&slide=0>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....114
- Fotoğraf 30:** İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi, (Pierre de gigord koleksiyonu) <http://www.eskiistanbul.net/3877/nuruosmaniye-camii#lg=0&slide=0>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....116
- Fotoğraf 31:** İstanbul panoramik görüntü 1700, (Cornelis De Bruyn), <https://www.galatamuzayede.com/urun/4973073/gravur-cornelis-de-bruyn-panoramik-gorunum-istanbul-1700-18x27-cm-baki> (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).139
- Fotoğraf 32:** XIX. Yüzyıl İstanbul, Fatih Tarihi Yarımada, http://hdl.handle.net/10020/96r14_ref7818_3i2 (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).141
- Fotoğraf 33:** İstanbul Silueti, (Benjamin Morlok), https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Panorama_of_the_Istanbul_Skyline.jpg, (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....143
- Fotoğraf 34-35-36:** İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi sokakları <https://earth.google.com/web/@41.01039861,28.97042198,46.28242023a,55.8686298d,90y,7.02111465h,29.34721593t,0r/>, (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).....148
- Fotoğraf 37-38:** İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi sokakları, (Çiğdem Ç. Öztaş, Merve Akı), https://environmentaldocuments.com/embarq/EMB14-TarihiYarimada_2014_TR_WEB.pdf, (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).....149
- Fotoğraf 39-40:** İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi uydu fotoğrafları, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....170

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1:** İstanbul, Fatih, Defterdar Âtîf Efendi Kütüphanesi, (1740), <https://okuryazarim.com/gec-donem-osmanli-mimari-planlari/atif-efendi-kutuphanesi-istanbul-plan/>, (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2022).....15
- Şekil 2:**1894-1895'te hazırlanan İstanbul Suyolları Umumî Haritası, (İÜ, Nadir Eserler Kütüphanesi, Haritalar Bölümü), <https://istanbultarihi.ist/194-osmanli-istanbulunun-su-tarihi>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).....16
- Şekil 3:** İstanbul, Üsküdar sahilinin Alman Mavi'leri ile karşılaştırılması, (1913-1914-2023), (Deutsches Syndikat für staedtebauliche Arbeiten), <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).....21
- Şekil 4-5:** İstanbul, Üsküdar Selimiye Pervititch haritaları, (1922-1945), (Jacques Pervititch), <https://www.istanbulium.net/2014/07/pervititch-haritalar-kadikoy-uskudar.html>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2023).....21
- Şekil 6:** İstanbul, Tophane 1815, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).....23
- Şekil 7:** İstanbul, Tophane 1853, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).....23
- Şekil 8:** İstanbul, Tophane 1860-1870, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).....23
- Şekil 9:** İstanbul, Tophane 1882, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).....23
- Şekil 10:** İstanbul, Tophane 2021, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).....23
- Şekil 11:** İstanbul, Tophane 1882 ve 2021, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).....23
- Şekil 12:** Bursa Yıldırım Külliyesi, (1391-1395), (Goodwin), <https://docplayer.biz.tr/6138140-Mimar-sinan-in-kulliyeleri.html>, (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).....37

Şekil 13: Bursa Yeşil İmaret (1414-1424), https://www.sanatin Yolculugu.com/bursa-yildirim-kulliyesi/ , (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).....	38
Şekil 14: Bursa Hudâvendigâr Külliyesi, (1391-1395), https://okuryazarim.com/bursa-murad-hudavendigâr-camii/ , (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).....	39
Şekil 15: Bursa Muradiye Külliyesi, (1426), (Cengiz Bektaş), http://www.sehrinesesver.com/toplumu-ve-dogayi-ilmek-ilmek-dokumus-bir-kent-bursa/ , (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).....	40
Şekil 16: Edirne Üç Şerefeli Cami, (1437-1447), https://www.sanatin Yolculugu.com/edirne-uc-serefeli-camii/ , (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).....	41
Şekil 17: İstanbul, Fatih, Atık Ali Paşa Külliyesi, (1496), https://www.sanatin Yolculugu.com/istanbul-cemberlitas-atik-ali-pasa-kulliyesi/ , (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).....	42
Şekil 18: İstanbul, II. Beyazıt Suyolu Haritasında Fatih Külliyesi, (Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.), https://www.fikriyat.com/tarih/2019/05/03/ilk-sihhi-muessese-fatih-darussifasinin-akibeti/ , (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).....	43
Şekil 19: İstanbul Fatih Külliyesi, (1463-1470), (E. H. Ayverdi), https://1001istanbul.com/fatih-kulliyesi-2/ , (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).....	44
Şekil 20: İstanbul Şehzade Mehmet Cami Külliyesi, (1544-1548), (A. Kuran), https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/sehzade-kulliyesi-istanbul-a-kuran/ , (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).....	46
Şekil 21: İstanbul, Fatih, Süleymaniye Külliyesi, (1550-1557), https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/suleymaniye-kulliyesi/ , (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).....	48
Şekil 22: İstanbul, Fatih, Süleymaniye Külliyesi, (1550-1557), https://tr.pinterest.com/pin/626633735622455704/ , (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023)....	49
Şekil 23: İstanbul, Edirnekapı'da Mihrimah Sultan Külliyesi (1558), (A. Kuran), https://slideplayer.biz.tr/slide/6995341/ , (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).....	50

Şekil 24: Edirne Selimiye Külliyesi, (1568-1574), (Doğan Kuban) https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/edirne-selimiye-kulliyesi-kuban/ , (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).....	51
Şekil 25: İstanbul, Kadirga'da Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi, (1571), (Ali Saim Ülgen), https://www.sanatinyolculugu.com/kadirga-sokullu-mehmet-pasa-kulliyesi/ , (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).....	52
Şekil 26: İstanbul, Üsküdar'da Şemsi Paşa Külliyesi, (1580), (Müller-Wiener), https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/istanbul-uskudar-semisi-pasa-kulliyesi-muller-wiener/ , (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).....	53
Şekil 27: İstanbul, Fatih, Yeni Cami Külliyesi, (1584), (Z. Nayır), https://www.sanatinyolculugu.com/uskudar-atik-valide-sultan-kulliyesi/ , (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).....	54
Şekil 28: İstanbul Sultan Ahmet Külliyesi, (1609-1616), https://sultanahmetcami.org/k/10/sultanahmet-camii-ve-kulliyesi-plan/ , (Erişim Tarihi: 8 Şubat 2023).....	55
Şekil 29: Hatay, Payas Sokullu Menzil Külliyesi, (1574), (Zeynep Nayır), https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/sokollu-mehmed-pasa-menzil-kulliyesi-payas-z-nayir/ , (Erişim Tarihi: 26 Ocak 2023).....	56
Şekil 30: Ulukışla, Öküz Mehmet Paşa Külliyesi, (Gürşever), https://tr.pinterest.com/pin/626633735622455766/ , (Erişim Tarihi: 26 Ocak 2023).....	57
Şekil 31: İstanbul, Fatih, Nuruosmaniye Külliyesi, (1748-1757), https://www.sanatinyolculugu.com/nuruosmaniye-kulliyesi/ , (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).....	58
Şekil 32: İstanbul, Fatih, Ayazma Külliyesi, (1760-1761), https://tr.pinterest.com/pin/626633735622487465/ , (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023),...59	59
Şekil 33: İstanbul, Nuruosmaniye konumu, https://cbs.ibb.gov.tr/Map# , (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023),.....	61

Şekil 34:	İstanbul, (Chistoforo Buondelmonte), https://sehirplanlama.ibb.istanbul/beyoglu-arsivi-haritalar/ , (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).....	62
Şekil 35:	Fatih'in İstanbul'u (1453-1481), https://sehirplanlama.ibb.istanbul/beyoglu-arsivi-haritalar/ , (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).....	63
Şekil 36:	Fatih dönemi İstanbul, https://historyontheorientexpress.tumblr.com/image/186318007443 , (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).....	64
Şekil 37:	XVI. Yüzyıl İstanbul (Vavassore) (1520), https://istanbultarihi.ist/84-istanbulun-nahiye-ve-mahalleleri-1453-1923 , (Erişim Tarihi: 9 Şubat 2023).....	67
Şekil 38:	1584 İstanbul Hünernâme, (Seyyid Lokmân), https://istanbultarihi.ist/275-istanbul-sarayinin-resim-hazinesinden-osmanli-sanatinda-minyatur , (Erişim Tarihi: 9 Şubat 2023).....	68
Şekil 39:	1711 İstanbul (J. Andrews), https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....	71
Şekil 40:	İstanbul 1836 Moltke Planı, https://www.ito.org.tr/documents/Kurumsal/Yayinlar/gecmisten_gelecege_kapali_carsi.pdf , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....	73
Şekil 41:	XIX. İstanbul'un kaybolan bostanları, (Ekrem Hakkı Ayverdi), https://www.fotokart.shop/wp-content/uploads/2020/05/bostan-harita.jpg , (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).....	74
Şekil 42:	İstanbul Tarihi Yarımada, 1875 yangınında tahrip olan bölgeler, http://www.istanbulurbandatabase.com/ , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....	75
Şekil 43:	İstanbul Tarihi Yarımada, 1914-1915 Alman Mavileri, (Deutschs Syndikat für staedtebauliche Arbeitan), http://www.istanbulurbandatabase.com/ , (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).....	76
Şekil 44:	İstanbul Tarihi Yarımada, 1937-1951 Henri Prost Nazım İmar Planı, http://kiricioglue.blogspot.com/2012/02/henri-prostun-istanbulu-1937-1951.html , (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).....	77

Şekil 45: İstanbul Meri planlarında belirlenen kat yükseklikleri, (Göksu. A. F. Ve Akalp S.), https://kentselstrateji.com/wp-content/uploads/fatih_iht-.pdf , (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).....	78
Şekil 46: İstanbul Tarihi Yarımada Kent Dokusu (A. Faruk GÖKSU Sıla AKALP) https://kentselstrateji.com/wp-content/uploads/fatih_iht-.pdf , (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2023).....	80
Şekil 47: Nuruosmaniye Külliyesi Plan, https://tr.pinterest.com/pin/626633735622487488/ , (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023)..	82
Şekil 48: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi konumu, https://cbs.ibb.gov.tr/Map# , (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).....	83
Şekil 49: İstanbul tepelerinde külliye konumları, https://www.onderdurmus.com.tr/8-tepe-istanbul/ , (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).....	84
Şekil 50: İstanbul, Fatih, Kapalı Çarşı ve Nuruosmaniye Külliyesi, https://twitter.com/MimariLugat/status/1002630103547957249 , (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	85
Şekil 51: Nuruosmaniye Cami Kesiti, http://web.fomgrup.com/TR/55/projedetay/ , (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	86
Şekil 52: Nuruosmaniye Cami Kesiti ve temel odaları, https://twitter.com/omerdabanli/status/1338545244737069056 , (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	87
Şekil 53: Nuruosmaniye Cami Plan, https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;ISL;tr;Mon01;35;tr , (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	88
Şekil 54-55: Nuruosmaniye Medresesi, http://web.fomgrup.com/TR/58/projedetay/ , (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	92
Şekil 56-57: Nuruosmaniye Hünkâr Kasrı ve Yolu plan ve kesiti, http://web.fomgrup.com/TR/56/projedetay/ , (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	93
Şekil 58-59: Nuruosmaniye Külliyesi Kütüphanesi plan ve kesiti, http://web.fomgrup.com/TR/57/projedetay/ , (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	95

Şekil 60: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi Pervititch, (Jaques Pervititch), https://www.turanakinci.com/portfolio-view/surici-divanyolu-cemberlitas-nuruosmaniye/ , (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2023).....	98
Şekil 61: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve Molla Fanari Senti, #, (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).....	99
Şekil 62: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve Molla Fanari Senti, https://www.gzt.com/skyroad/fatihin-mahalleleri--1-3547073 , (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).....	100
Şekil 63: İstanbul'un tarihsel gelişimi, https://www.researchgate.net/figure/Map-of-Constantinople-by-the-author_fig1_280096735 , (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).....	101
Şekil 64: Fatih dönemi İstanbul, https://historyontheorientexpress.tumblr.com/image/186318007443 , (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).....	103
Şekil 65: Fatih dönemi Molla Fenari Senti, (Doğan Kuban 1996).....	104
Şekil 66: 1520 tarihli harita Nuruosmaniye ve çevresi (Vavassore), https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....	105
Şekil 67: 1537 Eski Saray ve Kapalı Çarşı bölgesi, (Matrakçı Nasuh), https://www.facebook.com/watch/?v=942422082875197 , (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).....	107
Şekil 68: 1544 tarihli harita (Sebastian Münster), https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....	108
Şekil 69: XVI. Yüzyıl Molla Fenari Senti, (Doğan Kuban 1996).....	109
Şekil 70-71: Soldaki görsel 1544 tarihli harita (Sebastian Münster), sağdaki görsel 1598 İstanbul planında Nuruosmaniye ve çevresi (G. Rosaccio), https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....	110

Şekil 72: 1572 İstanbul planında Nuruosmaniye ve çevresi (G. Braun ve F. Hogenberg) haritası, https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....	110
Şekil 73: 1598 İstanbul planında Nuruosmaniye ve çevresi (G. Rosaccio), https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....	111
Şekil 74: 1680 İstanbul haritasında Nuruosmaniye ve çevresi (J. Grelot) haritası, https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....	112
Şekil 75: 1711 İstanbul planında Nuruosmaniye ve çevresi (J. Andrews), https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....	113
Şekil 76: 1786 F. Kauffer-J. B. Le Chevalier haritasında Nuruosmaniye ve çevresi, https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....	115
Şekil 77: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi çevresi ve uydu fotoğraflarının karşılaştırılması, (Stolpe C.), (1882), http://www.istanbulurbandatabase.com/ , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....	119
Şekil 78: 1904-1906 Goad Haritaları ve 2023 yılı uydu fotoğraflarının karşılaştırılması, İstanbul, Fatih, Molla Fenari Semt, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi Goad Haritaları, http://www.istanbulurbandatabase.com/ , https://photos.google.com/sharing , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....	120
Şekil 79: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi, 1913-1914 Alman Mavileri, http://www.istanbulurbandatabase.com/ , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....	121
Şekil 80: 1917 İstanbul camileri, https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....	122
Şekil 81: 1918 Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi (Necip Bey), https://istanbultarihi.ist/29-osmanli-haritalarinda-istanbul#gallery-13 , (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).....	123

Şekil 82: İstanbul Tarihi Yarımada, 1937-1951 Henri Prost Metro Planı, http://kiricioglue.blogspot.com/2012/02/henri-prostun-istanbulu-1937-1951.html , (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).....	124
Şekil 83: 1940-1942 İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi Pervititch, (Jaques Pervititch), https://www.turanakinci.com/portfolio-view/surici-divanyolu-cemberlitas-nuruosmaniye/ , (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2023).....	125
Şekil 84: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve Çevresi, (1976-1988), (Wolfgang Müller Wiener), http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....	126
Şekil 85: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve Çevresi, (A. Faruk Göksu-Sıla Akalp), https://kentselstrateji.com/wp-content/uploads/fatih_iht-.pdf , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....	127
Şekil 86: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi sokakları, (Çiğdem Ç. Öztaş, Merve Akı), https://environmentaldocuments.com/embarq/EMB14-TarihiYarimada_2014_TR_WEB.pdf , (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).....	128
Şekil 87: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi sokakları, (Çiğdem Ç. Öztaş, Merve Akı), https://environmentaldocuments.com/embarq/EMB14-TarihiYarimada_2014_TR_WEB.pdf , (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).....	129
Şekil 88: Nuruosmaniye ve çevresinde anıtsal yapılar (A. Faruk GÖKSU Sıla AKALP) https://kentselstrateji.com/wp-content/uploads/fatih_iht-.pdf , (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2023).....	130
Şekil 89: Nuruosmaniye ve çevresinde ticari yapılar (A. Faruk GÖKSU Sıla AKALP) https://kentselstrateji.com/wp-content/uploads/fatih_iht-.pdf , (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2023).....	131
Şekil 90: İstanbul, 2005 Koruma Amaçlı Nazım imar planı Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi, https://www.fatihhaber.com/fatihhaber/istanbulimarB.htm , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....	132
Şekil 91: İstanbul, Kapalı Çarşı, https://istanbultarihi.ist/293-istanbulda-kitap-ticareti-ve-sahaflar , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....	135

Şekil 92: 1882 İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi çevresi (Stolpe C.), http://www.istanbulurbandatabase.com/ , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....	137
Şekil 93: XVII. Yüzyıl İstanbul ticaret eksenini (Müller Wiener ve Nilgün Kiper), https://istanbultarihi.ist/21-osmanli-istanbulunda-kentsel-mekanin-degisim-sureci , (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	138
Şekil 94: İstanbul, Fatih, Tarihi Yarımada, https://istanbultarihi.ist/29-osmanli-haritalarinda-istanbul#gallery-13 , (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).....	141
Şekil 95: İstanbul tescilli eserleri, http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html , (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).....	142
Şekil 96: İstanbul, Nuru Osmaniye Külliyesi'nin (Cami ve Diğer Binalar) koruma planı, https://www.ipkb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/2004_sempozyum20bildiri20kitabi.pdf , (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).....	146
Şekil 97: İstanbul'un tarihsel gelişimi, https://www.researchgate.net/figure/Map-of-Constantinople-by-the-author_fig1_280096735 , (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).....	150
Şekil 98-99: Sağdaki harita İstanbul günümüz haritası, https://stock.adobe.com/images/urban-vector-city-map-of-istanbul-turkey/257892089?asset_id=257893385 , Soldaki harita İstanbul Forumları, https://akinci944.com/konstantinopolis-forumlari/ , (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).....	151
Şekil 100-101: Fatih Dönemi ve günümüz Nuruosmaniye ve çevresi, (Seda Bildik, 1998) http://www.dspace.yildiz.edu.tr/xmlui/handle/1/10927 , (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).....	152
Şekil 102: Fatih dönemi İstanbul, Molla Fenari Sırtı, (Seda Bildik, 1998), http://www.dspace.yildiz.edu.tr/xmlui/handle/1/10927 , (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).....	152
Şekil 103-104: Sağdaki görsel 1564 Çemberlitaş Sütunu ve Atik Ali Paşa Camii (Matrakçı Nasuh), https://www.facebook.com/watch/?v=942422082875197 , Soldaki plan Sultan II. Bayezit suyu haritası, (Seyyid Hasan)	

https://docplayer.biz.tr/114489781-Mercan-aga-camii-kulliyesi-ve-kapali-carsi.html , (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).....	153
şekil 105-106: Sağdaki görsel XVI. yüzyılın ilk yarısı Nuruosmaniye ve evresi 1537, (Matrakçı Nasuh), https://www.facebook.com/watch/?v=942422082875197 , soldaki görsel XVI. yüzyılın ilk yarısı Nuruosmaniye ve çevresi semt dokusu (Piri Reis, Kitab- 1 Bahriye), https://istanbultarihi.ist/301-istanbulda-erken-donem-osmanli-mimarisi , (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).....	154
şekil 107-108: Sağdaki görsel 1598 İstanbul planında Nuruosmaniye ve evresi (G. Rosaccio), Soldaki görsel 1544 tarihli harita (Sebastian Münster), https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 şubat 2023).....	155
şekil 109: 1572 İstanbul planında Nuruosmaniye ve evresi (G. Braun ve F. Hogenberg) haritası, https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 şubat 2023).....	155
şekil 110-111: Sağdaki görsel XVI. yüzyılın ilk yarısı Nuruosmaniye ve çevresi semt dokusu (Piri Reis, Kitab-1 Bahriye), https://istanbultarihi.ist/301-istanbulda-erken-donem-osmanli-mimarisi , soldaki görsel 1584 haritası Nuruosmaniye ve evresi, Hünernâme, (Seyyid Lokmân), https://istanbultarihi.ist/275-istanbul-sarayinin-resim-hazinesinden-osmanli-sanatinda-minyatur , (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).....	156
şekil 112-113: Sağdaki görsel, 1839 Moltke planı, http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html , Soldaki görsel 1711 İstanbul planında Nuruosmaniye ve evresi (J. Andrews), https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 şubat 2023).....	157
şekil 114-115: Sağdaki görsel 1786 F. Kauffer-J. B. Le Chevalier haritasında Nuruosmaniye ve evresi, Soldaki görsel 1711 İstanbul planında Nuruosmaniye ve evresi (J. Andrews), https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , (Erişim Tarihi: 11 şubat 2023).....	158
şekil 116-117-118: Sağ st köşedeki görsel 1839 Moltke planı, http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html , sol st köşedeki görsel 1819 Kauffer (A.I. Melling), https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul , alttaki	

görsel XVI. Yüzyıl İstanbul (Vavassore) (1520), <https://istanbultarihi.ist/84-istanbulun-nahiye-ve-mahalleleri-1453-1923>, (Erişim Tarihi: 9 Şubat 2023).....159

Şekil 119-120: Sağdaki görsel, 1850 İstanbul haritası (Hacq), <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, Soldaki görsel, 1839 Moltke planı, <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....160

Şekil 121: İstanbul Tarihi Yarımada, 1875 yangınında tahrip olan bölgeler,<http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023)...161

Şekil 122-123: Üstteki harita Nuruosmaniye ve çevresi 1882 haritası (Stolpe C.), (1882), Alttaki harita İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi çevresi ve uydu fotoğraflarının karşılaştırılması, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....162

Şekil 124-125: Sağdaki görsel 1918 Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi (Necip Bey), <https://istanbultarihi.ist/29-osmanli-haritalarinda-istanbul#gallery-13>, soldaki görsel 1786 F. Kauffer-J. B. Le Chevalier haritasında Nuruosmaniye ve çevresi, <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....163

Şekil 126-127: Sağdaki görsel 1839 Moltke planı, <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html>, soldaki görsel İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi (Stolpe C.), (1882), <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....164

Şekil 128: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi, (1875-1882), (Ekrem Hakkı Ayverdi) <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023)...165

Şekil 129-130: İstanbul, Fatih, Molla Fenari Senti, <https://www.gzt.com/skyroad/fatihin-mahalleleri--1-3547073>, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi Goad Haritaları, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....166

Şekil 131-132-133-134: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi doku analizi, 1886-1887 tarihli harita, <https://twitter.com/MimariLugat/status/1002630103547957249/photo/1>, 1904 Goad

Haritası, 1940 Pervititch Haritası, https://photos.google.com/sharing , 2014 Tarihli İmar Planı, https://www.fatihhaber.com/resimler/1-1000.html , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....	167
Şekil 135: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi doku analizi, 1904 Goad Haritası, https://photos.google.com/sharing , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....	168
Şekil 136-137: Üstteki görsel 1922 haritasında Nuruosmaniye ve çevresi (Ekrem H. Ayverdi), http://www.istanbulurbandatabase.com/ , Alttaki görsel günümüz Nuruosmaniye ve çevresi, https://cbs.ibb.gov.tr/Map# , (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).....	169
Şekil 138-139: İstanbul, 2014 Koruma Amaçlı Nazım imar planı ve Goad haritalarında Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi, https://www.fatihhaber.com/resimler/1-1000.html , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).....	171
Şekil 140: Kapalı Çarşı ve Nuruosmaniye Külliyesi, https://cbs.ibb.gov.tr/Map# , (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).....	172

1.GİRİŞ

1.1. Konunun Amacı, Sınırları ve Önemi

İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi ve semtin fiziki gelişimine etkisinin incelenmesi bu çalışmada esas alınmıştır. Nuruosmaniye Külliyesi'nin bulunduğu konum sebebiyle Tarihi Yarımada'da oluşturduğu düğüm noktasının kent planlarına, şehir silüetine etkisi ve Nuruosmaniye Külliyesi'nin İstanbul şehrindeki konumu, Divanyolu ile ilişkisi, kent dokusundaki ilişkisinin incelenmesi bu çalışmanın konusu olmuştur.

Nuruosmaniye Külliyesi'nin İstanbul silüetindeki öneminin tespiti doğrultusunda Tarihi Yarımada'nın korunmasına ilişkin koruma amaçlı imar planlarının niteliği ve etkisi irdelenmiştir. İstanbul silüetinin ve tarihi dokusunun korunması gerekliliği öne sürülmüştür.

Tezin içeriğinde Nuruosmaniye Külliyesi'nde uygulanan Batılılaşma dönemi barok üslubun özellikleri, süslemesi ve mimarisi incelenmiştir. Nuruosmaniye Külliyesi'nin İstanbul şehrindeki yeri ve önemi şehircilik ilkeleri doğrultusunda tespit edilmiştir. Tüm bu çalışmalar plan, harita ve şekillerle desteklenmiş ve incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı okuyucuya bu bilgi ve veri harmanını aktarmak, sunmak ve kanıtlanabilir bilgilerle aydınlatmak, Türk- İslâm kültürüne katkı sağlamaktır.

Nuruosmaniye Külliyesi gibi simgesel bir eser çevresiyle ve İstanbul ile olan ilişkisiyle bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu sayede eşi benzeri olmayan bu eserin Nuruosmaniye Külliyesi'nin neden barok etkisinde simgesel bir yapı olduğu ve önemi anlaşılabilir olacaktır. Çünkü Nuruosmaniye Külliyesi barok etkisinde önemli bir eser olmasıyla birlikte Türklerin şehircilik anlayışını da yansıtan oldukça önemli bir eserdir. Nuruosmaniye Külliyesi'nin şehircilik yönü ve özelliklerinin de ön plana çıkması önem taşımaktadır. Bu anlamda "İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi ve Şehrin Gelişimine Fiziki Etkisi" tez çalışmasında, külliye düzeni, şehircilik ilkeleri üzerinde durulmuş kent ile ilişkisi irdelenmiştir. Nuruosmaniye Külliyesi barok akımın etkisinde simgesel bir yapı olmuş ve ardıllarına ilham kaynağı olmuştur. Ardıllarında Nuruosmaniye Külliyesi'ndeki ihtişamından farklı yorumlar görülmüştür. Ancak Nuruosmaniye eşsizliğini sürdürmüştür.

1.2. İlgili Kaynak ve Yayınlar

Nuruosmaniye Külliyesi Osmanlı Batılılaşma dönemi için en önemli yapıdır. Bu sebeple Nuruosmaniye Külliyesi için çeşitli bilimsel ve akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları Zeki Cesur'un "Osmanlı Dönemi'nin 19. Yüzyılında Dini Yapılarda Modernleşme etkisi; Nuruosmaniye Camii, Ortaköy Camii, Keçecizade Fuat Paşa Camii ve Türbesi" yüksek lisans tez çalışmasıdır.¹ Bu çalışmada Batılılaşma döneminin en önemli örneklerinden biri olan Nuruosmaniye Cami, Ortaköy Cami, Keçecizade Fuat Paşa Cami ve Türbeleri mimari açıdan ve üslup bakımından incelenmiştir.

Hanife Handan Paça'nın "İstanbul İlinde Bulunan 'Eyüp Sultan, Fatih, Yeni Camii, Nuruosmaniye ve Merkez Efendi" Camileri Olmak Üzere Beş Cami'den İzole Edilen Funguslar Üzerine Araştırmalar" yüksek lisans tez çalışmasında halı, duvar ve tesbih çalışmaları incelenmiş, mikrofungus içerik ve sayılarının belirlenmesi ve örnekleme yapılmıştır.² Osman Taşkın'ın "Nuruosmaniye Külliyesi'nin Fiziki, İdari, Mali ve Sosyoekonomik Yapısı" doktora tezi çalışmasında vakıf giderleri esas alınmıştır.³

Fatma Selva Suman'ın "Questionning an 'Icon of Change': The Nuruosmaniye Comlex and The Writing Ottoman Architectural History" yüksek lisans tez çalışmasında Nuruosmaniye Külliyesi'nin değişimin simgesi olması üzerinde durulmuştur.⁴ Uğur Yüzereroğlu "Batılılaşma Dönemi Erken Örneklerinde Bezeme Programlarının İrdelenmesi ve Koruma Sorunları: Nuruosmaniye Camii Örneği" yüksek lisans tez çalışmasında Nuruosmaniye süsleme programı ve koruma durumu

¹ Zeki Cesur, "*Osmanlı Dönemi'nin XIX. Yüzyılda Dini Yapılarda Modernleşme Etkisi; Nuruosmaniye Xamii, Dolmabahçe Cami, Ortaköy Camii, Keçecizade Fuat Paşa Camii ve Türbesi= Modernization Effect on Religious Buildings in the XIX. century of the Ottoman Period; Nuruosmaniye Mosque, Dolmabahce Mosque, Ortakoy Mosque, Kececizade Fuad Pasa Mosque and Tomb,*" (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2021).

² Hanife Handan Paça, "*'Eyüp Sultan, Fatih, Yeni Cami, Nuruosmaniye ve Merkez Efendi' Camileri Olmak Üzere Beş Camiden İzole Edilen Funguslar Üzerine Araştırmalar,*" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017).

³ Osman Taşkın, "*Nuruosmaniye Külliyesi'nin Fiziki, İdari, Mali ve Sosyo-Ekonomik Yapısı,*" (Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2017).

⁴ Fatma Selva Suman, "*Questioning an 'Icon of Change': The Nuruosmaniye Comlex and The Writing of Ottoman Architectural History,*" (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007).

incelenmiştir.⁵Gamze Özbayram'ın “Nuruosmaniye Comlex” yüksek lisans tez çalışmasında külliye'nin mimarisi ve tarihçesi üzerinde durulmuştur.⁶

Bu çalışmada çeşitli kaynaklardan istifade edilmiştir. Batılılaşma dönemi araştırmalarında, çeşitli tez ve makaleler değerlendirilmiştir. Kıymetli hocamız Semavi Eyice'nin Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde “Batılılaşma, VI. Mimari” başlığı altında yayınlanan çalışması bu araştırmaya ışık tutan çalışmalardan olmuştur.⁷ Değerli hocamızın bu çalışmasından son derece istifade edilmiştir. Yine değerli hocalarımızdan olan Tarkan Okçuoğlu'nun Osmanlı Mimarisi ve Sanatı kitabından istifade edilmiştir.⁸ Bu çalışmadan çeşitli külliye ve camilerin mimari özellikleri anlatılmıştır. Ayrıca Alpaslan Aliagaoglu ve Abdullah Uğur'un SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi'ndeki “Osmanlı Şehri” makalesinden Osmanlı şehir kültürü hakkında bilgiler edinilmiştir.⁹ Lewis Mumford'un “Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği” eserinden faydalanılmıştır. Mumford bu kitapta kentlerin evrim tarihini ve uygarlık tarihini anlatmıştır.¹⁰

Sayın Sınmaz'ın Kent Akademisi'deki “Külliyelerin Mekânsal Tasarımı, Anadolu'da Külliyelerin Gelişim Süreci ve Kurgusu” makalesinde külliye konusu detaylı bir şekilde işlenmiştir. Külliye düzeni, çalışma şekli, banileri, külliye hiyerarşisi gibi çeşitli külliye faktörlerine açıklık getirilmiştir.¹¹ Sayın Ahmet Vefa Çobanoğlu'nun, TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki “Külliye” çalışmasında çeşitli külliyelerin mimari

⁵ Uğur Yüzereroğlu, “*Batılılaşma Dönemi Erken Örneklerinde Bezeme Programlarının İrdelenmesi ve Koruma Sorunları: Nuruosmaniye Camii Örneği*,” (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2006).

⁶ Gamze Özbayram, “*Nuruosmaniye Comlex*,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1988).

⁷ Semavi Eyice, “Batılılaşma, VI. Mimari”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), s.171-181.

⁸ Tarkan Okçuoğlu, “*Osmanlı Mimarisi ve Sanatı*,” (İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010), Erişim adresi: (18 Nisan 2023) <https://www.coursehero.com/file/95021285/osmanli%C4%B1-mimarisi-ve-sanat%C4%B1pdf/>

⁹ Alpaslan Aliagaoglu ve Abdullah Uğur, “Osmanlı Şehri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38), (Ağustos, 2016), s. 203-226.

¹⁰ Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun, (İstanbul: Ayrıntı, 2013), s. 72.

¹¹ Serkan Sınmaz, “Külliyelerin Mekânsal Tasarımı, Anadolu'da Külliyelerin Gelişim Süreci ve Kurgusu”, *Kent Akademisi*, 10(32), (Aralık 2017), s. 381-395, Erişim adresi (18 Mart 2023): <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kent/issue/34454/363864>

özellikleri anlatılmıştır.¹² Doğan Kuban hocamızın, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi” ve “Sinan’ın Sanatı ve Selimiye” çalışmaları Klasik Osmanlı mimarisi ve Mimar Sinan eserleri hakkında ışık tutmuştur.¹³ Mehmet Kerem Özel, “Tapınma Mekânında Çözümlemesinde Bir Metot Önerisi Olarak Yol Kurgusu ve Sinan Dönemi Osmanlı Şehir Külliyesi Örneği” doktora tezinde Klasik Osmanlı dönemi külliyesi hakkında çalışma yapılmıştır.¹⁴ Feridun Akozan, “Türk Külliyesi” makalesinde küllielerin konumu, külliye programları ve düzeni hakkında aydılaticı bir çalışma yapmıştır.¹⁵ Sayın Semavi Eyice, “Mimar Sinan’ın Külliyesi” çalışmasında Mimar Sinan’ın eserleri, mimari özellikleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir.¹⁶

TDV İslâm Ansiklopedisi’ndeki Işın Demirkent’in “İstanbul” çalışmasında İstanbul’un tarihi ve gelişimi hakkında değerli bilgiler verilmiştir.¹⁷ Değerli hocamız Halil İnalcık’ın “İstanbul” çalışması İstanbul tarihine ve dokusuna ışık tutan önemli bir çalışmadır.¹⁸ Evliya Çelebi’nin “Seyahatnâme”’sinden muhakkak ki İstanbul için faydalanılmıştır.¹⁹ Cahide Nur Özdemir ve Hasan Fırat Diker’in “Notita’da Süleymaniye Bölgesi,” Bab Journal of FSMVU Faculty of Architecture and Design çalışmasından istifade edilmiştir.²⁰

Sayın hocamız Semavi Eyice’nin TDV İslâm Ansiklopedisi’ndeki “Büyük Çarşı”, “Atık Ali Paşa Cami,” “Nuruosmaniye Külliyesi,” çalışmalarında bu eserlerin tarihi ve mimari özellikleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir.²¹ Sayın Oğuz Ceylan’ın Vakıf

¹² Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Külliye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), s. 542-544.

¹³ Doğan Kuban, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 1994), s. 166, Aynı yazar, *Sinan’ın Sanatı ve Selimiye*, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998), s. 20-250.

¹⁴ Mehmet Kerem Özel, “*Tapınma Mekânında Çözümlemesinde Bir Metot Önerisi Olarak Yol Kurgusu ve Sinan Dönemi Osmanlı Şehir Külliyesi Örneği*,” (Doktora Tezi, M.S.G.S.Ü., 2004), s. 40-65.

¹⁵ Feridun Akozan, “Türk Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, (8), (Ankara 1969), s. 303-308.

¹⁶ Semavi Eyice, (1989), “*Mimar Sinan’ın Külliyesi*,” s. 171-199.

¹⁷ Işın Demirkent, “İstanbul”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.23, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), s. 205.

¹⁸ Halil İnalcık, “İstanbul”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.23, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), s. 220-221.

¹⁹ Zuhuri Danışman, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 2*, (İstanbul: Kardeş Matbaası, 1969), s. 146-147.

²⁰ Cahide Nur Özdemir, Hasan Fırat Diker, “Notita’da Süleymaniye Bölgesi,” *Bab Journal of FSMVU Faculty of Architecture and Design*, 1 (2), (Temmuz 2020), s. 207-227.

²¹ Semavi Eyice, “Atık Ali Paşa Cami,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.4, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), s. 65-67, Semavi Eyice, “Büyük Çarşı,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6, (Ankara:

Restorasyon Yıllığı'ndaki "Nuruosmaniye Camii Röleve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri" çalışmasında Nuruosmaniye Cami'nin mimarisi hakkında bahsedilmiştir.²²

Doğan Kuban hocamızın "Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler" kitabında "Tarih-i Cami-i Nur-u Osmani ve On sekizinci Yüzyıl Osmanlı Yapı Tekniği Üzerine Gözlemler", çalışmasında Nuruosmaniye Külliyesi'nin mimari ve teknik özellikleri bakımında değerli bilgiler verilmiştir.²³ Ali Öngül'ün Vakıflar Dergisi'ndeki "Tarih-i Cam-i Nuruosmânî" çalışması Nuruosmaniye Cami'nin mimari özelliklerinden bahsedilmiştir.²⁴

İsmail Hakkı Aksoy'un "İstanbul'da Tarihi Yapılarda Uygulanan Temel Sistemleri" kitabında çeşitli Osmanlı eserlerinin teknik özellikleri ayrıntılı olarak işlenmiştir.²⁵ Tülay Reyhanlı'nın Türk Kültürü Araştırmaları dergisindeki "Osmanlı Mimarisinde İmare: Külliye Üzerine Notlar" makalesinde Külliye hakkında çeşitli mimari özellikler detaylı bir biçimde açıklanmıştır.²⁶ Suphi Saatçi'nin, Büşam Mimar Sinan Okumalarındaki Mimar Sinan'ın Etkilendikleri ve Etkileri, çalışmasında Mimar Sinan'ın eserlerinde kullandığı mimari ve teknik konular hakkında aydınlatıcı bilgiler verilmiştir.²⁷ Goad haritaları, Alman Mavileri, Pervititch haritaları, çeşitli harita ve uydu fotoğrafları, resim ve gravürler İstanbul şehrinin, Nuruosmaniye Külliyesi ve semtinin tarihi dokusunu açıklayan önemli çalışmalar ve eserlerdir. Ayrıca kaynakça bölümünde belirtilen pek çok eser ve çalışmadan tez çalışması süreci boyunca istifade edilmiştir.

Nuruosmaniye Külliyesi hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda Nuruosmaniye Külliyesi mimarisi ve simgeselliğiyle tek bir öge olarak öne çıkmıştır. Ancak Nuruosmaniye Külliyesi'nin çevresiyle ve İstanbul şehriyle

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), s. 509-513, Semavi Eyice, "Nuruosmaniye Külliyesi," **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.33, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), s. 264-266,

²² Oğuz Ceylan, "Nuruosmaniye Camii Röleve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri", **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, (5), (2012), s. 45.

²³ Doğan Kuban, "Tarih-i Cami-i Nur-u Osmani ve On sekizinci Yüzyıl Osmanlı Yapı Tekniği Üzerine Gözlemler", **Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler**, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1982), s. 128-136.

²⁴ Ali Öngül, "Tarih-i Cam-i Nuruosmânî," **Vakıflar Dergisi**, (24), (1994), s. 127-146.

²⁵ İsmail Hakkı Aksoy, **İstanbul'da Tarihi Yapılarda Uygulanan Temel Sistemleri**, (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1982), s. 60.

²⁶ Tülay Reyhanlı, "Osmanlı Mimarisinde İmare: Külliye Üzerine Notlar", **Türk Kültürü Araştırmaları**, 15 (1-2), (1976), s. 121-141.

²⁷ Saatçi, S. Mimar Sinan'ın Etkilendikleri ve Etkileri, **Büşam Mimar Sinan Okumaları**, Erişim adresi (18 Nisan 2023): <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=TTTUK33Jung>

ilişkisinin ve bulunduğu semt dokusundaki fiziki etkisinin incelenmesi üzerinde yeterince durulmamıştır. Ayrıca bu çalışmalarda yeni yaklaşımların ve Nuruosmaniye semtinin çevresiyle olan ilişkisi ve etkisi incelenmemiştir. Dolayısıyla bu çalışmada Nuruosmaniye Külliyesi'nin bulunduğu bölgenin ve semtin tarihçesi, tarih içerisindeki değişimi incelenmiş, külliye'nin hangi semtleri birbirine bağladığı, varlığıyla hangi yapıları güçlendirdiği, hangi merkezlere geçişin sağlandığı ve hangi yapılarla ilişkili olduğu ve bölgeye hizmet ettiği üzerinde durulmuştur. Nuruosmaniye Külliyesi'nin bulunduğu semte fiziki etkisi bu çalışmada incelenmiştir.

1.3. Metod ve Düzen

Çalışma dokuz bölümde incelenmiştir. İlk bölüm olan giriş kısmında çalışmanın amacı, sınırları önemi, konuyla ilgili kaynak ve yayınları, çalışmanın metodu ve düzeninden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise Osmanlı mimarlığında Batılılaşma anlayışı ve üsluplarından bahsedilmiştir. İstanbul'un Lale Devri'nden Cumhuriyet Dönemine kadar geçen süreçte çeşitli padişahlar tarafından yaptırılan mimari programlar doğrultusunda İstanbul'a Batı etkisinde yapılan mimari yapılara kısaca değinilmiştir. Batılılaşma döneminin akımları, Lale Devri, Barok ve Rokoko, Tanzimat üslubu, Eklektik, Art Nouveau olmak üzere çeşitli alt başlıklarda incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Osmanlı mimarisindeki külliyelerin gelişimi çeşitli örneklerle incelenmiştir. Dördüncü bölümde Osmanlı Dönemi İstanbul'unun fiziki yapısı genel hatlarıyla ele alınmıştır. Beşinci bölümde İstanbul'un tarihçesi, Nuruosmaniye Külliyesi incelenmiştir. Yine bu bölümde ise Batılılaşmanın İstanbul silüetine ve semtin gelişimine katkısı incelenmiştir.

Altıncı bölümde çeşitli külliyelerin mukayesesi ile Nuruosmaniye Külliyesi'nin semt dokusuna etkisi, külliye'nin inşası, öncesi ve sonrasındaki semt dokusu haritalar üzerinde incelenerek aktarılmıştır. Ayrıca bu bölümde Nuruosmaniye Külliyesi'nin semtin ticari dokusuna etkisi, İstanbul silüetine etkisi ve semt sokaklarına etkisi ayrı başlıklarda incelenmiştir. Yedinci bölümde, Nuruosmaniye semti, semtin fiziki dokusu incelenmiştir. Nuruosmaniye Külliyesi ve semtin değişimi mukayeseli haritalar üzerinden değerlendirilmiştir. Sekizinci bölüm sonuç kısmında elde edilen veriler

doğrultusunda ulaşılan yorum ve öneriler sunulmuştur. Dokuzuncu bölümde ise tez çalışması boyunca istifade edilen kaynakçalar belirtilmiştir.

Bu çalışmada Nuruosmaniye Külliyesi'nin mimarisi ile İstanbul şehrine fiziki etkisinin incelenmesinde yakın çevresi ve Tarihi Yarımada'nın tarihçesi, semt gelişimi incelenmiştir. Nuruosmaniye Külliyesi'nin sıkı ilişkiler kurduğu Çemberlitaş, Kapalı Çarşı, Cağaloğlu sokaklarının tarihi üzerinde durulmuş ve saha çalışması yapılmıştır. Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresinde fotoğraf, gözlem ve deneyimleme ile çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda edinilen bilgiler, çeşitli kaynak ve kanıtlar ışığında yorumlanmıştır.

Nuruosmaniye Külliyesi bu çalışmada mimari boyutta incelenmiştir. Çalışmanın bilimsel bir çalışma olması için gerekli araştırmalar yapılmıştır. Konuyla ilgili kaynaklar incelenmiştir. Kanıta dayalı bilgiler sistemli ve düzenli olarak toplanmıştır. Fotoğraf, gravür, resim, harita gibi çeşitli argümanlar üzerinden çalışma ve incelemeler yapılmıştır. Nuruosmaniye Külliyesi'nin neden inşa edildiği, hangi ihtiyaçlara cevap verdiği, inşasında hangi mimari akımın etkili olduğu, külliye inşasında kimlerin görev aldığı, yapım tekniği çeşitli kaynaklardan araştırılmıştır. Tarihi Yarımada'nın omurgasını oluşturan önemli yapılar tespit edilip, Nuruosmaniye Külliyesi ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Çevresinde bulunan yapılarla ilişkisi harita, gözlem ve fotoğraflarla tespit edilmiştir. Bu bağlamda külliyenin kent dokusundaki fiziki yeriyle birlikte, fonksiyonel durumu incelenmiştir. Bu araştırmaların yapılması için çeşitli yayın ve kaynak araştırması yapılmıştır. Çeşitli tarihli haritalar, İBB, CBS verileri, uydu fotoğrafları farklı dönemlerde incelenip, karşılaştırılmıştır. İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi ve semtin gelişimine etkisi bu yöntemlerle incelenmiştir.

Siluet çalışmaları için İstanbul'un çeşitli bölgelerinden Nuruosmaniye Külliyesi'nin fotoğrafları araştırılmıştır. İstanbul'un çeşitli dönemlerde farklı mimari akımların etkisinde fiziki yapısı değişmiştir. Bu bağlamda İstanbul siluet problemi, yoğun yapılaşma, önemli eserlerin gölgede kalması problemleri ve Nuruosmaniye Külliyesi'nin bu problemler içerisindeki durumu irdelenmiştir. Külliye de bulunan her bir birimin tarihçesi, mimarisi, süsleme programı çeşitli kaynak ve yayınlardan faydalanarak değerlendirilmiştir. Toplanan veriler doğrultusunda varılan yargı, görüş ve fikirlere uygun öneriler sunulmuştur.

2. OSMANLI MİMARLIĞINDA BATILAŞMA ANLAYIŞI VE GÖRÜLEN ÜSLUBLAR HAKKINDA GENEL BİLGİ

İmparatorlukların tarihini yansıtan şehirlerin kültürel aktarımı dilden sonra gelen uygarlığın en değerli kolektif keşfidir.²⁸ Bir anlamda şehirler kültürlerin mekânsal ifadesidir.²⁹ Dolayısıyla İstanbul yüzyıllar boyunca dünyanın merkezi olması, çeşitli kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış olması, onun taşıdığı tarihi ve önemini ortaya koymaktadır. Bu medeniyetlerin her biri kendi döneminde kendi İstanbul'unu yaratmış ve üretmiştir. Batılılaşma döneminde İstanbul'un süslediği yeni bir kimliğe büründüğü önemli bir sanat dönemi idi

Batılılaşma dönemi Türk sanatında Batı'nın zevk ve sanat anlayışında yeniden biçimlenmiş farklı ifade yöntemlerine başvurulmuştur. Türk sanatında klasik dönem XVI. yüzyılda Mimar Sinan ile yaşanmış ve XVII. yüzyılda ardıllarıyla devam etmiştir. Ardından yaşanan XVIII. yüzyıl Lale Devri klasik dönemde Batılılaşma dönemine geçişin yaşandığı önemli bir geçiş dönemidir. Patrona Halil İsyanıyla biten bu dönem sonunda Sultan I. Mahmud'un tahta geçmiş 1740'lerde hem devlet politikasında hem de mimaride Osmanlı'nın Batılılaşma dönemi XVIII. yüzyılda başlamıştır.³⁰

Batılılaşma dönemi barok üslubu XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Napolyon'un Avrupa'da yayılmasıyla ampir üslûp XVII. yüzyılda Avrupa'da hâkim üslûp haline gelmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise yabancı mimarların gotik, barok, ampir üslûplarını harmanlayarak eklektik üslûp kullanmışlardır. Bazı eserlerde antik çağlardan esintilerin olduğu Yunan, Roma, Bizans, Mağrip üslupları okunmaktaydı. Art Nouveau Batılılaşma döneminde etkisini gösteren sanat akımlardandır.³¹

²⁸ Mumford, a.g.e., 72.

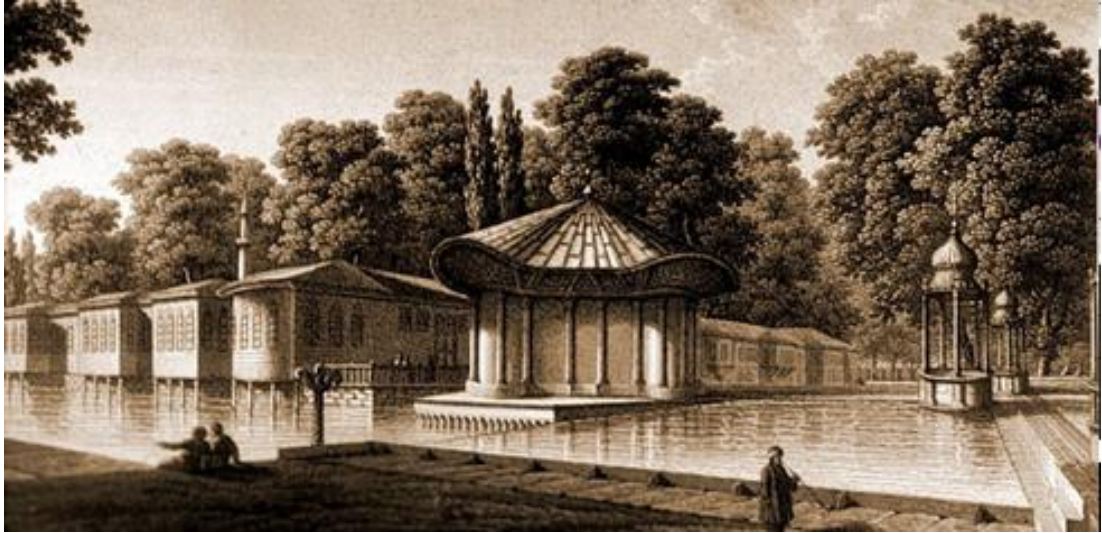
²⁹ Aliağaoğlu ve Uğur, a.g.m., 203-226.

³⁰ Eyice, 1992, a.g.e., 171-181.

³¹ A.y.

2.1. Lale Devri

Sultan III. Ahmet döneminde (1704-1730) yaşanan Lale Devri Batılılaşma dönemine geçiş dönemi olarak kabul edilir. Bu dönemde klasik dönemin kütleli ana ilkeleri devam etmiştir. Ancak süslemede Batılı motifleri kullanılmıştır. Bunların en güzel örnekleri Sâdâbâd Sarayı (1722), Üsküdar Yeni Valide Cami (1710), III. Ahmed Çeşmesidir (1728). Bu eserler artık klasik dönemden kopuşun başladığının simgesidir. Klasik dönemde ölçülü kullanılan süslemenin bu dönemde aşırı kullanımıyla ön plana çıktığı görülür. Kısaca Batılılaşma dönem sanatı XVIII. yüzyılının ilk yarısında başlamıştır. Bu dönemde köşkler, saraylar, yalılar yeni bir anlayışa göre düzenlendi. Bu düzenlemede özellikle 1133'te (1720-1721) Paris'e gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin etkisi büyük olmuştur. 1700'lü yıllarda Avrupa'da su kanalları, kaskatlar (suni şelaleler), fiskiyeler, bahçeler modaydı. Bu mimari modayı Osmanlı sarayıda aldı. Fransa'nın Fontainebleau, Marly gibi saray bahçelerinin benzeri yaptırıldı. Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa Kâğıthane deresi yanına Sâdâbâd Sarayı'nı (1722) yaptırdı. Ardından Boğaziçi kıyılarında, Kâğıthane vadisinde dönem modasına uygun yalı ve köşkler yapıldı.³² Dönemin karakteristik yapıları olarak medrese merkezli külliye, meydan çeşmeleri, müstakil kütüphaneler, köşk, yalı ve saraylar sıralanabilir.³³

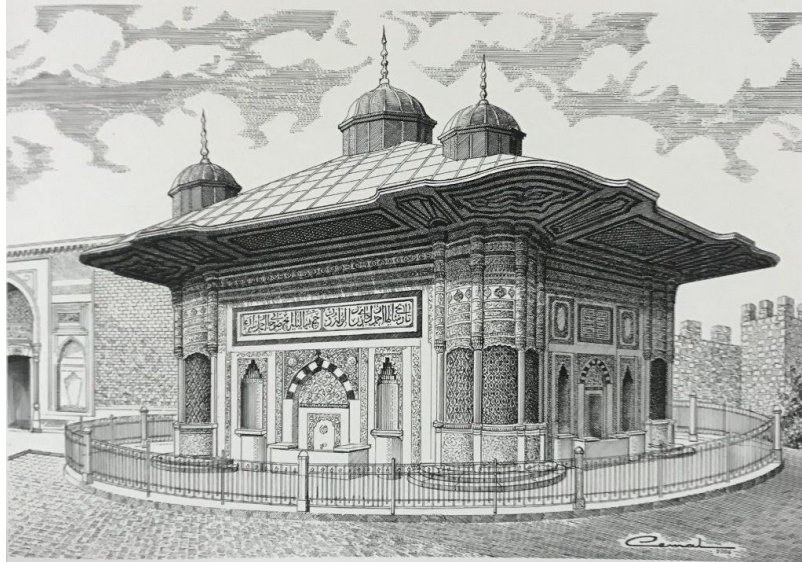
Fotoğraf 1: İstanbul, Kağıthane, Çadır Köşkü, (1865-1871), (Preault), <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadabad>, (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2022).

³² Eyice, 1992, a.g.e., 172.

³³ Okçuoğlu, a.g.e., 277.

Süsleme anlayışı bakımından bu dönemde bütün satırlar bezenirdi. Üsküdar III. Ahmed Çeşmesi (1728), Ayasofya önündeki III. Ahmed Çeşmesi ve Topkapı Sarayı'ndaki III. Ahmed odası süslemeleriyle dönem ruhunu yansıtmaktadır. Bu süslemeler Türk sanatı geleneğine yabancı, klasik dönem estetiğine aykırıdır. Üsküdar yeni Valide Cami'nde (1708-1710) ise klasik Türk sanatının ana hatlarının yapıya hâkim olduğu görülür. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa Cami (1732-1734) plan şeması bakımından klasik mimariye uymuş ancak süsleme bakımından dönem modasına uygun düzenlenmiştir. Burada kullanılan klasik dönem duvar çini kaplama uygulamasının eskiye nazaran daha kalitesiz uygulanması, Türk sanatındaki duraklamanın en açık göstergesidir.³⁴

Şehzadebaşı'nda Nevşehirli İbrahim Paşa Külliyesi ile Nevşehir'de kurduğu büyük külliye sütunlu revakı bu döneme ait önemli eserlerdendir. Bu yapılar biçim bakımından klasik dönem çizgilerini taşımaktadırlar. Ancak İstanbul Çarşamba'da bulunan İsmail Efendi Cami'nde (1725) bazı yenilikler yapılmıştır. Fevkanî inşası yapılan camiye giriş merdivenle sağlanır. Osmanlı Devleti'nde zevk ve sefanın hâkim olduğu Lale Devri büyük bir yıkımla gelen Patrona Halil ayaklanması ile kapanmış ve Sultan I. Mahmud tahta çıkmıştır. Böylece hem devlet politikasında hem de mimaride Batılılaşma dönemi başlamıştır.³⁵

Fotoğraf 2: İstanbul, Sultan Ahmed Meydanı, III. Ahmed Çeşmesi, (1728), (Cemal Akyıldız), <https://vakar.org/iii-ahmet-cesmesi/>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).

³⁴ Eyice, 1992, a.g.e., 172.

³⁵ A.y.

2.2. Barok ve Rokoko

Sultan I. Mahmud'un tahta çıkmasıyla hem devlet politikasında hem sanatta batılılaşma ivme kazanmıştır. Tüm dünyayı etkisi altına alan bu yeni sanat akımının en güzel örneklerinden biri Tophane İskelesi'nde bulunan Sultan I. Mahmud Meydan Çeşmesi'dir (1732). Bir başka güzel örneği ise Azapkapı İskelesi'nde bulunan Saliha Sultan Çeşmesi'dir (1732-1733). Bu sanat akımı kısa sürede tüm çeşme ve sebillerde görülmüştür. Klasik dönem sivri kemerin yerini kıvrımlı barok kemer almıştır. Döküm motifli şebekeleri, köşelerde bulunan sütunceleri, kıvrımlı formu, geniş saçaklarıyla Mihrişah Vâlide Sultan Sebili (1794) ve çiçek yapraklı saçaklarıyla Laleli Sebili (1760-1763) bu dönemin en güzel örneklerindendir. Çiçek motiflerinin yoğun olarak kullanıldığı bu üslupta bu sefer yapının kendisi bir çiçek formunu almıştır.³⁶

XVII. yüzyıl külliyelerinde önemli bir yenilik olarak hünkâr kasırları görülmektedir.³⁷ Bu dönemde kullanılan yoğun bezeme ve süsleme çalışmaları klasik dönemde ulaşılan biçimsel doygunluğun, süsleme sanatına da ulaşma çabası olarak yorumlanabilir. Şebekelere bu üslûba uygun biçimde yoğun bezemelerin ve süslemelerin olduğu formlar verilmiş ve dökülmüştür. Mermer üzerinde işlenen meyve sepetleri, buketli çiçekler, kurdeleler, deniz kabukları, geniş yapraklı bitkisel formlar batıdan alınmıştır. Bu üslubun örneklerinden olan Şehzadeler Mektebi, iç mekânı adeta Avrupa saray ve şatolarına ait salonları andırır. Bâbüâlî'de 1745'te Dârüssaâde ağası Hacı Beşir Ağa'nın inşasını yaptırdığı Beşir Ağa Külliyesi'nde barok akımın etkisi okunur. Külliye'nin şeması klasik dönemden farklıdır. Külliye süslemesinde geniş yapraklı s ve c kıvrımların olduğu motifler, boğumlu perdemsî süs ve püskülleri, Çihar Yar-i Güzin'lerin etrafındaki motifli çelenkler barok üslubun önemli öğelerindendir. Özellikle sebil ve kütüphane yoğun bezemeleriyle Batı üslûbunun etkisindedir.³⁸

Batılılaşma dönemi İstanbul'unda selâtin camileri için şehir merkezinde yer olmaması sebebiyle Laleli Cami (1760-1763) istisna olmak üzere külliye şehir çevresine kurulmuştur. III. Mustafa'nın yaptırdığı Ayazma Cami (1760) yüksek bir yapı oluşuyla klasik mimariden oldukça ayrılır. Mihrap, minber, motif süslemelerinde barok etkisi görülür. Ancak Batılı üslubu Nuruosmaniye Cami (1748-1755) kadar

³⁶ Eyice, 1992, a.g.e., 172.

³⁷ Okçuoğlu, a.g.e., 184-226.

³⁸ Eyice, 1992, a.g.e., 172.

etkili değildir. Üsküdar Selimiye Cami (1805) bitişiğinde bulunan hünkâr kasrı ve konut ile önemlidir.³⁹ 1766 depreminde kullanılamaz hale gelen Fatih Cami'ni Sultan III. Mustafa yeniden yaptırmıştır. Fatih Cami dört yarım kubbeli plan şemasına göre yeniden inşası yapılmış olup, pil payelerle silmelerinde barok üslubu görülür. Fatih Sultan Mehmet Türbesi giriş saçağı deniz kabuğu formunda olup, pencerelerinde barok formlar okunur. İç mekânda kalem işleri barok üslupta yapılmıştır. I. Abdülhamit'in şehirden uzak Beylerbeyi'nde yaptırdığı cami ile selâtin külliyesi geleneğinin bozulduğunun göstergesidir. Sirkeci'de yaptırdığı külliyenin camisi ise gösterişten uzaktır.⁴⁰

Cami mimarisi barok üslupla gelişme gösterirken aynı durum birkaçı hariç medreseler için de söz konusu olmamıştır. Tekke mimarisi ise Batılılaşma akımı ile paralel bir sanat anlayışıyla gelişmiştir. İç mekânlar, semahane ve tevhidhâneler saray mekânlarını aratmayacak kadar muhteşem kalem işleriyle bezenmiştir. Bu kalem işlerinde çiçek buketleri, kurdeleler, fiyonklar, acanthuslar gibi eşitli batı motifleri kullanılmıştır. Bu akımı yansıtan İstanbul, Fatih Küçük Efendi Külliyesi (1826) oval biçimli mekânı, oval madalyonları ve çelenklerle bezeli eğrisel cephesi ve çatısıyla barok sanatını yansıtan önemli eserlerdendir.⁴¹

Fotoğraf 3: İstanbul, Üsküdar Selimiye Cami, (1805), (Thomas Allom),
<https://twitter.com/celalettingunes/status/1138009906156646401?lang=zh-Hant>,
(Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2022).

³⁹ Okçuoğlu, a.g.e., 188.

⁴⁰ Eyice, 1992, a.g.e., 172.

⁴¹ A.g.e., 173.

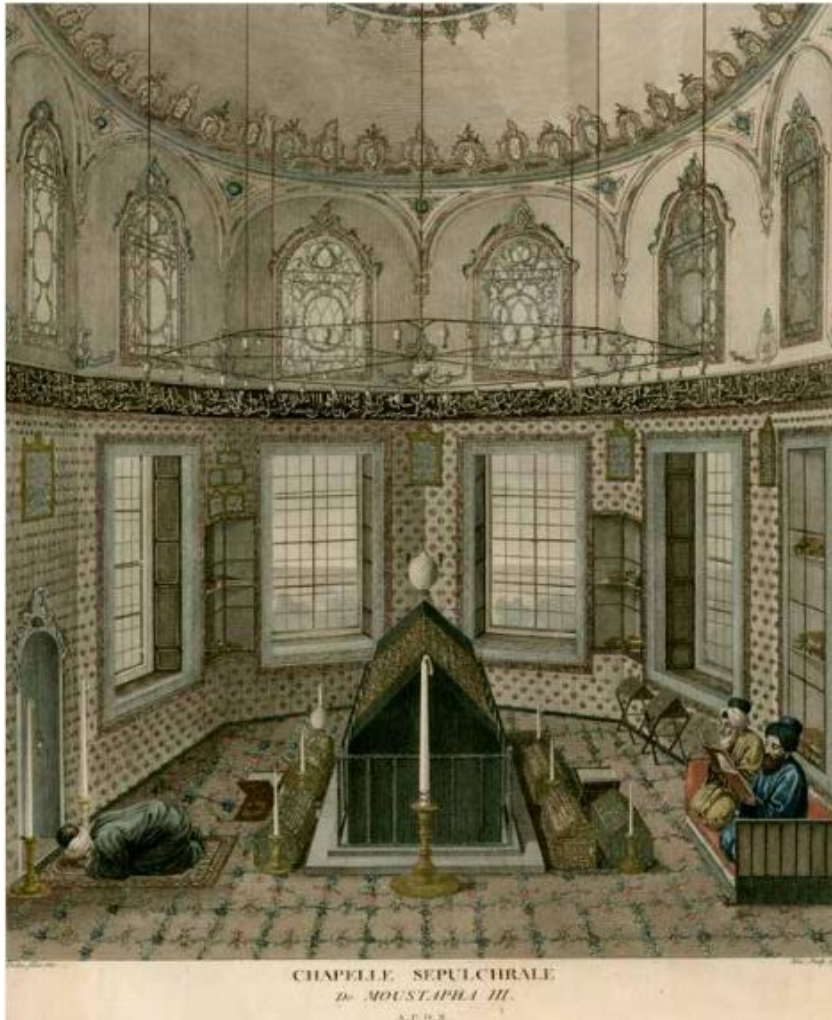
Bir külliye ya da medresenin parçası olan sıbyan mektepleri Batılılaşma döneminde tek başına bir birim olarak inşa edilmeye başlandı. Sıbyan mektebiyle sebil ve çeşme birimlerinin birlikte uygulanması bu dönemde de devam etmiştir. Ancak 1955'te yıkılan Sâliha Sultan Sıbyan Mektebi ile çeşmesi ayrı inşa edilmiştir. 1742'de Ayasofya Cami avlusuna yaptırılan sıbyan mektebinin kubbeli örtüsü barok üsluptur. Oysa klasik üslupta bu tür derslik birimlerinin örtüsü olarak aynalı tonoz kullanılırdı. Vefa, Recâi Mehmed Efendi Sıbyan Mektebi (1775) barok etkili cephesiyle, çeşmesi, sebili ve üst kattaki derslikleriyle dönemin öne çıkan mekteplerindendir. Fındıklı'da bulunan Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi (1755) cephesindeki barok üslup çeşmesiyle önemlidir. Dersliklerin birinde barok kıvrımları olan bir ocak yaşmağı vardır. Unkapanı'nda bulunan Şebşafâ Kadın Sıbyan Mektebi'nde (1787) ise barok yapının pahlı duvarlarına, bombeli çatısına biçim ve form olarak yansımıştır.⁴²

Fotoğraf 4: İstanbul, Azapkapı, Saliha Sultan Sebili, (1732-1733), (William Henry Bartlett, 1838), <https://www.arkofcrafts.com/tr/istanbul-galata-da-cesme-gravur>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).

⁴² Eyice, 1992, a.g.e., 174.

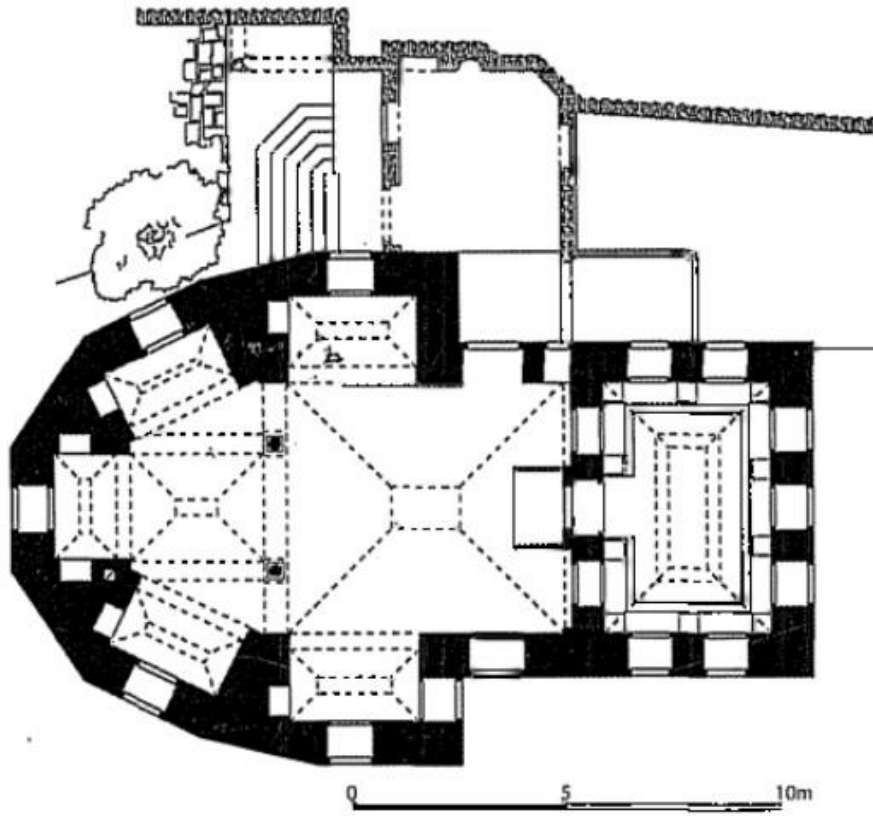
Barok büyük yapılarda olduğu kadar türbe ve mezar taşları gibi küçük yapılarda da ihtişamını göstermiştir. III. Mustafa Türbesi (1759-1763) bu akımın en güzel örneklerindendir. Pencere kemerleri ve yapı çizgisi barok üslupta olmasına rağmen, eserdeki kalem işi süslemeler klasik üslupta işlenmiştir. Eyüp Mihrişah Vâlîde Sultan Türbesi (1792) yuvarlak hatlı mimarisiyle barok üslubun etkisini yapısal formda gösterir. Fatih Cami yanında bulunan Nakşidil Vâlîde Sultan Türbesi (1818) kıvrımlı kornişleri, oval formlu pencereleri, basık kubbesi ve yüksek kasnaklı formuyla barok üslubun örneklerindendir. Pek çok külliye'nin hazirelerinde çelenklerin, meyve sepetlerinin, çiçek buketlerinin olduğu mezar taşları dönem üslubuna uygun düzenlenmiştir.⁴³

Fotoğraf 5: İstanbul, Fatih, III. Mustafa Sultan Türbesi görünüşü, (1759-1763), (M. D'ohsson), <https://docplayer.biz.tr/216610246-Istanbul-gravurleri-ibrahim-hakki-yigit-koleksiyonu.html>, (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2022).

⁴³ Eyice, 1992, a.g.e., 174

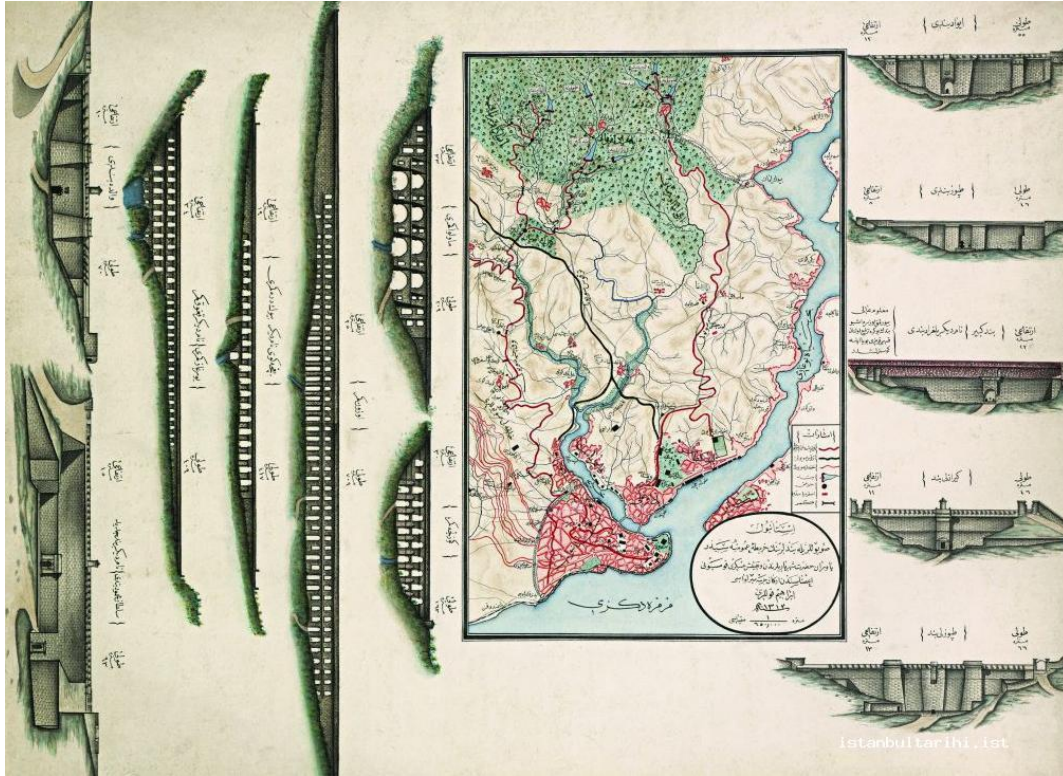
XVIII. yüzyılda çeşitli vakıf kütüphaneleri kurulmuştur. 1661 tarihli Köprülü Kütüphanesi'nin ardından, Sultan III. Ahmed Kütüphanesi yapısal form olarak klasik üslupta olsa da mermerleri, kalem işi ve süslemeleriyle Batılılaşma etkisinde bezenmiş muhteşem bir eserdir. Yine abidevi Ayasofya'nın gölgesinde kalem işi, çini, tunç şebekeleriyle eşsiz süslemeleri olan Sultan I. Mahmud Kütüphanesi barok üslupta yapılmıştır. Defterdar Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde (1745) ise kademeli cephesiyle oval forma ulaşma çabası görülmektedir. Bâbîâli Hacı Beşir Ağa Külliyesi Kütüphanesi (1740) barok etkisinde süslemelerle bezenmiştir. Lâleli Sadrazam Koca Râgıp Paşa Kütüphanesi (1762) ortasında bulunan büyük kubbesi ve etrafındaki küçük kubbeleriyle cami mimarisine benzer. Bu şema Çarşamba, Murad Efendi Kütüphanesi'nde de görülmektedir.⁴⁴

Şekil 1: İstanbul, Fatih, Defterdar Âtîf Efendi Kütüphanesi, (1740),
<https://okuryazarim.com/gec-donem-osmanli-mimari-planlari/atif-efendi-kutuphanesi-istanbul-plan/>,
(Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2022).

⁴⁴ Eyice, 1992, a.g.e., 174.

Su mimarisinde Batılaşma döneminin en güzel örnekleri görülür. Özellikle III. Ahmed tarafından 1135'te (1722-23) yıllarında yaptırılan ve II. Mahmud tarafından 1748'de tamir ettirilen Büyük Bent, Başhavuz Köşkü ve II. Mustafa'nın 1179'da (1765-66) yaptırdığı Ayvat Bendi su mimarisi örneklerindendir. Sultan I. Mahmud Taksim şebekesini yaptırmıştır. Şebekeyi besleyen bent Topuzlu Bent'tir (1619). Bendi korkuluk ve köşklü barok üslubunda düzenlenmiştir. Aynı durum 1797'de ilave edilen Mihrişah Vâlide Sultan Bendi'nde, kitabe köşkünde de görülür. Şebekelerin dağıtım merkezi olan maksemlerinde Şehzade Cami, Kadıköy Acıbadem yolu üstündeki terazilerde dönem modası barok üsluba uygun olarak düzenlenmiştir.⁴⁵

Şekil 2:1894-1895'te hazırlanan İstanbul Suyolları Umumî Haritası, (İÜ, Nadir Eserler Kütüphanesi, Haritalar Bölümü), <https://istanbultarihi.ist/194-osmanli-istanbulunun-su-tarihi>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).

⁴⁵ Eyice, 1992, a.g.e., 175.

Su mimarisinin önemli eserleri çeşme ve sebillerde farklı yorumlarıyla görülür. Kıvrımlı kemerleri, renkli sütunceleri, barok süslemeleriyle oldukça çeşitlilik gösteren eserlerdir. Avrupa’da ortasında fiskiye veya payesi olan suyu bir havuzda toplanan ve bu havuzdan suyun kovayla alındığı, şadırvan tipi çeşmeler Türk medeniyetine girmemiştir. Dolayısıyla sebil gibi yapı türleri Batılı olmayan Türk sanatına mahsus olan özel yapılardır. Ancak çeşmeler Türk kültüründe bir toplanma, sosyalleşme merkezi olarak kullanılması sebebiyle süslemesine, temizliğine önem verilmiş değerli eserlerdi. Dönemin geniş saçakları, çeşitli dökümlerden şebekeleri en önemli unsurlarından olmuştur. Dolmabahçe’de Mehmed Emin Ağa Çeşme ve Sebili (1740), Karacaahmet’te Sâdeddin Efendi Çeşmesi (1741) dönemin ilk örneklerindendir. Bu eserlerde henüz tasarımın, barok üslubun oturmaması sebebiyle daha yalın, daha primitif bir uygulama görülür. Ardılları olarak Bâbü’lî’de Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (1745), Beyazıt’ta Seyyid Hasan Paşa Sebili (1745-1746) barok üslupta çeşme ve sebillerini inceleyebiliriz. Bu eserlerde yavaş yavaş geniş saçaklarıyla, içbükey satırları ve kıvrımlı kemerleriyle barok üslubun etkisinin kuvvetlenmeye başladığı görülmektedir. Bu sebillerin cepheleri içbükey ya da dışbükey düzenlenmiştir. Sebilde, sütunçelerle kütlelerin daha kıvrımlı hale geldiğini, saçakların ise dilimlenerek çiçek formuna geçişin uygulandığını görmekteyiz.⁴⁶

Fındıklı’da Zevkî Kadın Çeşmesi (1755), Nuruosmaniye Külliyesi avlu çeşmesi (1756), I. Abdülhamid Külliyesi’nden Zeynep Sultan Cami önüne getirilen çeşme ve sebil (1777), Saraçhanebaşı Dülgerzade Cami duvar çeşmesi (1780), Emirgân I. Abdülhamid Çeşmesi (1782), Üsküdar Hibetullah Sultan Çeşmesi (1791) ve yuvarlak kütleli barok çeşmelerin son örneklerinden biri olan Eyüp Mihrişah Vâlide Sultan Çeşmesi (1792) barok üslubun önemli çeşme ve sebil örneklerindendir. Silâhdar Yûsuf Efendi Çeşmesi (1788), Kadıköy Hâlid Ağa (1794), Akıntıburnu Beyhan Sultan Çeşmeleri (1804) üç yüzlü büyük çeşmelerdir. Kadırga Limanı’nda III. Ahmed’in kızı Esmâ Sultan için 1779’da yaptırılan mermer meydan çeşmesinin iki cephesinde musluklar bulunur. Terası namazgâh olarak düzenlenmiştir. Koca Yusuf Paşa Çeşmesi’nin (1787) vurgulu bir kütleli vardır. Cağaloğlu Hamamı (1742) hamam geleneğine uygun planda barok üslupta yapılmıştır.⁴⁷

⁴⁶ Eyice, 1992, a.g.e., 175.

⁴⁷ A.g.e., 175-176.

Batılılaşma döneminde şehirlerin canlılığı için konaklama ve ticaret amaçlı şehir hanları yapıyordu. Mercan Yokuşu'nda bulunan III. Mustafa'nın 1764'te yaptırdığı Büyük ve Küçük Yeni Hanları önemli eserlerdir. Açık avlulu, üç katlı geleneksel han mimarisine uygun yapılardır. Bu katlarda sokağın eğimine göre çıkmalar ile cephelerine hareketlilik sağlanmıştır. Küçük Yeni Han'ın tek kubbeli, minareli, çeşmeli bir camisi vardır. Beyazıt'ta ise 1740 tarihli Seyyid Hasan Paşa Hanı'nın kemerleri yuvarlak, üst katı ise taş konsollarla çıkma yapmıştır. 1747'de girişi dört sütun ve iki barok çeşme ile süslenmiştir. Ancak yapının bir bölümü 1894 zelzelesi ve 1956 imar çalışmaları sebebiyle günümüze ulaşamamıştır.⁴⁸

Topkapı Sarayı dönem padişahlarının zevklerine göre düzenlenmiş ve yeni ekler almıştır. Batı üslupta dekorasyonu yapılan Sultan III. Osman'ın yaptırdığı köşk, I. Abdülhamid'in yatak odası, III. Selim'in odası, Şehzadeler Mektebi, Valide Sultan Dairesi, Mihrişah Sultan Dairesi bu açıdan önemli mekânlardır. Bu mekânlar çinileri, yıldızlı kalem işleri, duvar resimleri, kıvrımlı ocaklarıyla Batılı üslupta düzenlenmiş saray odalarına benzer. Avrupa mobilyalarını istemeyen Osmanlı bu mekânları sedir ve halılarla geleneksel mobilyalarla düzenlemiştir. I. Mahmud'un Sofa Köşkü tavan süslemeleriyle Batılı üslubun en güzel örneklerindendir. Saray hamamında dahi padişah kurnasının olduğu kısım barok motifli tunç parmaklıkla ayrılmıştır. XVI. yüzyılda hünkâr ve valide sultan hamamı olarak inşa edilen çifte hamam XVIII. yüzyılda barok üslupta yenilenmiştir.⁴⁹

Fotoğraf 6: İstanbul, Beyazıt Seyyid Hasan Paşa (Süpürgeciler) Hanı (1792),
<https://www.fatihhaber.com/fatihhaber/supurgeciler.htm>, (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2022).

⁴⁸ Eyice, 1992, a.g.e., 176.

⁴⁹ A.y.

Batılılaşma döneminin en önemli yapılar grubu Sarayburnu yazlık saraylarıdır. III. Osman döneminde yapılan bu eserlerde Batı'dan getirilen malzemeler kullanılmıştır. Bu muhteşem eser 1863 yangınında yanmıştır. Patrona Halil isyanı ile tahrip olan Sâdâbad Kasrı (1722) I. Mahmud tarafından tamir ettirilmiştir. II. Mahmud dış cephesi klasik olan Sâdâbad Kasrı'nı yıktırmıştır. Bu bölgede yapılan Çadır Köşkü (1809-1816) geniş saçakları, sütunlara oturan deniz kabuğu formundaki çatısı ve iç kubbesiyle Batı sanatını yansıtan bir eserdir. Bâbîâli'deki Alay Köşkü'nün yanlarındaki çeşmeleri, dalgalı geniş saçaklı çatısı Barok üslûbun en güzel örneklerindendir. Alay Köşkü'nün dilimli kubbesinin iç tavan süslemesiyle ortasında bir incisi olan istiridyeyi andırır. Sultan II. Mahmud'un 1828'de Beyazıt Yangın Kulesi'ni yaptırmıştır. Kulenin yivli gövdesi, soğan kaidesi ve gözetleme köşkü Batı üslûbunu yansıtır. Beyazıt Eski Saray'ın Kapısı da eşsiz bir örnektir. Batılılaşmada evler, konaklar, yalılar mimari çizgide çok etkilenmemiştir. Ancak süslemede, ocak yaşmaklarında, kemerlerde, duvar ve tavan süslemelerinde Batı etkisi yoğun görülür.⁵⁰

Barok üslubun başlıca özelliklerini;

- Yoğun bezeme Yıldızlı ve varaklı süslemelerin yoğun kullanılması,
- Eğrisel formlar, geniş saçaklar, deniz kabuğu formu çatılar, çiçek formu sebiller,
- Üç boyutlu, perspektifli ve gölgeli süslemeler, S ve c kıvrımlı kemerler,
- Mavi tonlarının kullanılması,
- Motiflerde meyve sepetleri, vazolu çiçekler, deniz kabukları, kurdeleler kullanılması,
- Külliye de hünkâr kasırlarının kullanılması,
- Sıbyan mekteplerinin ayrı bir birim olarak düzenlenmesi
- Düşey etkili yüksek camiler,
- Kütüphane, medrese, hünkâr kasrı kullanımlarının yapı birimi olarak ön planda olması,
- Külliye programında medrese, türbe, sebîl üçlüsünün vurgulanması, olarak özetleyebiliriz.⁵¹

⁵⁰ Eyice, 1992, a.g.e., 176.

⁵¹ A.g.e., 170-176.

2.3. Ampir (Empire) Üslubu

XVIII. yüzyıl sonlarında neo-klasik üslup Fransız ihtilâli ve Napolyon İmparatorluğu ile Batı Avrupa’da hâkim üslup haline gelmiştir. Bu akım Napolyon devrinin karakteristik özelliği olması sebebiyle, bu üsluba “‘empire” (imparatorluk) üslûbu da denir. Osmanlı’da ise empire üslup Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) dönemlerinde mimaride kendini göstermiştir. XIX. yüzyıl sonlarına kadar bu üslûp etkisini göstermiştir.⁵²

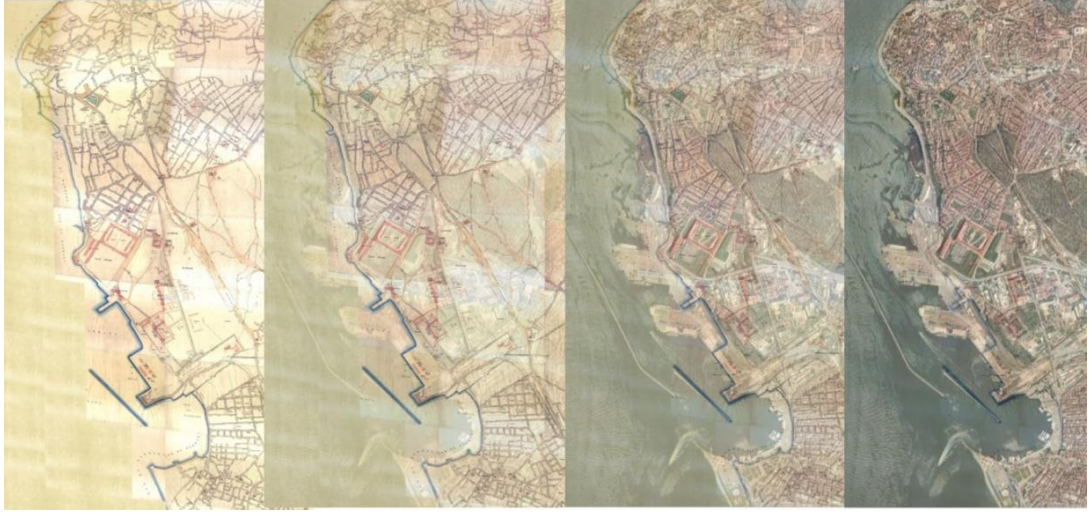
Batılılaşma XIX. yüzyılda Paris’in belediye sistemi, İstanbul’da uygulanmaya başlamasıyla farklı bir öneme sahip olur. Paris’in belediye sistemi İstanbul’da uygulanarak şehremaneti daireleri tespit edilmiştir. Bunlardan ilki 6. Daire olarak dönemin modern dünyanın kapısı olan Galata Beyoğlu’nda kurulmuştur. İlk belediye yönetmeliklerde burada uygulanmıştır. III. Selim döneminden itibaren Batılı üslupta yeni mahalleler kurulmasına özen gösterilmiştir. Bunlardan bazıları Üsküdar’da Selimiye, İhsaniye gibi planlı bölgeler kurulmuştur. Vakıflar için kâgir ev dizileri yapılmıştır. Bunlardan bazıları gecesiyile gündüzüyle Beşiktaş’ı canlı tutan Akaretler Sıra Evleri ve inşası tamamlanmamış olan Aziziye Cami’nin evkafıdır.⁵³

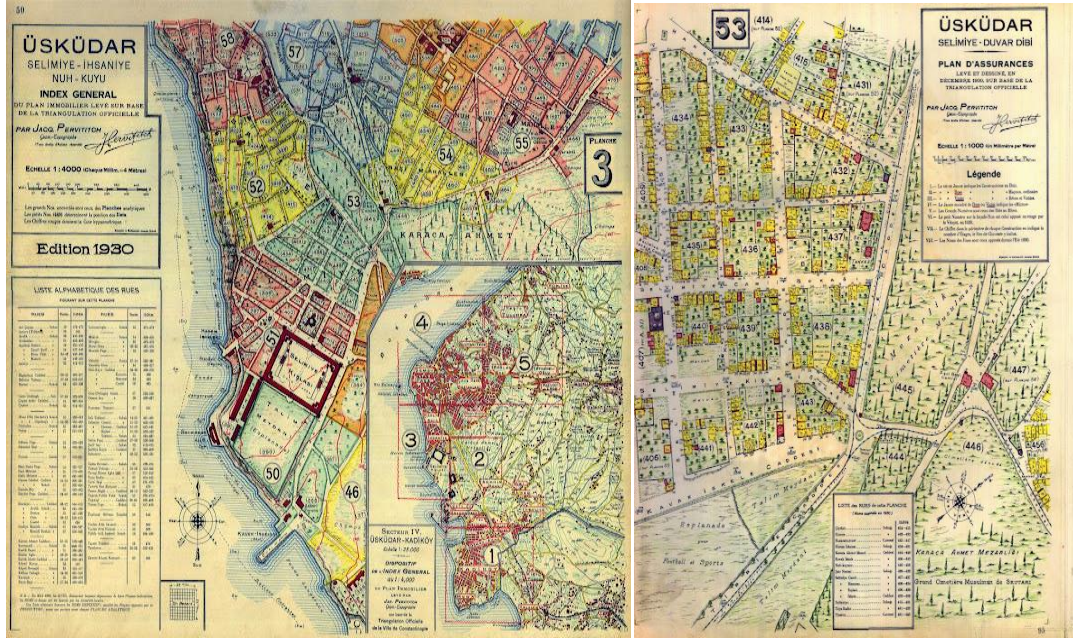
Fotoğraf 7: İstanbul, Üsküdar sahilinin uydu fotoğraflarında değişimi, (1946-1966-1982), <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).

⁵² Eyice, 1992, a.g.e., 172.

⁵³ A.g.e., 177.

Şekil 3: İstanbul, Üsküdar sahilinin Alman Mavi'leri ile çakıştırılması, (1913-1914-2023),
(Deutsches Syndikat für staedtebauliche Arbeiten),
<http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).

Şekil 4-5: İstanbul, Üsküdar Selimiye Pervititch haritaları, (1922-1945), (Jacques Pervititch),
<https://www.istanbulium.net/2014/07/pervititch-haritalar-kadikoy-uskudar.html>,
(Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2023).

II. Mahmud 1823-1826 yıllarında Tophane'de Nusretiye Cami'ni yaptırmıştır. Oldukça yoğun mimari çalışmalar sebebiyle şehrin merkezinde selâtin camilere yer kalmaması sebebiyle, yapılaşma boğaz kıyılarına doğru genişlemiştir. Ciddi bir Batılılaşma süreci geçiren Osmanlı bu külliye vakıf binalarından vazgeçmiş, onun yerine cami etrafına Tophane Kışlası ve tesislerini yaptırmıştır. Bu anlamda oldukça yenilikçi bir yaklaşım görülür. Oldukça yüksek bir yapı olan caminin kubbe etrafı her bir kasnak dışına tekabül eden ufak âlemlerle bir taç gibi bezenmiştir. Ağırlık kuleleri soğan formundadır. Son cemaat yerine yüksek merdivenlerle çıkılması ve kasr-ı hümayun yapılması Batılaşma sanatının yeniliklerindendir. Bu anlamda kasr-ı hümayunlar XIX. yüzyıl selâtin camilerinin en önemli özelliğidir. Caminin ince minareleri gövde ve şerefeleriyle klasik üslûptan uzaktır.⁵⁴

Fotoğraf 8: İstanbul, Tophane, Nusretiye Cami, (1823-1826), (Francis Bedford)
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:İstanbul,_Nusretiye_Camii,_Tophane_%28Nusretiye%29_Saat_Kulesi_21_May_1862.jpg, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).

⁵⁴ Eyice, 1992, a.g.e., 177.

Şekil 6: İstanbul, Tophane 1815

Şekil 7: İstanbul, Tophane 1853

Şekil 8: İstanbul, Tophane 1860-1870

Şekil 9: İstanbul, Tophane 1882

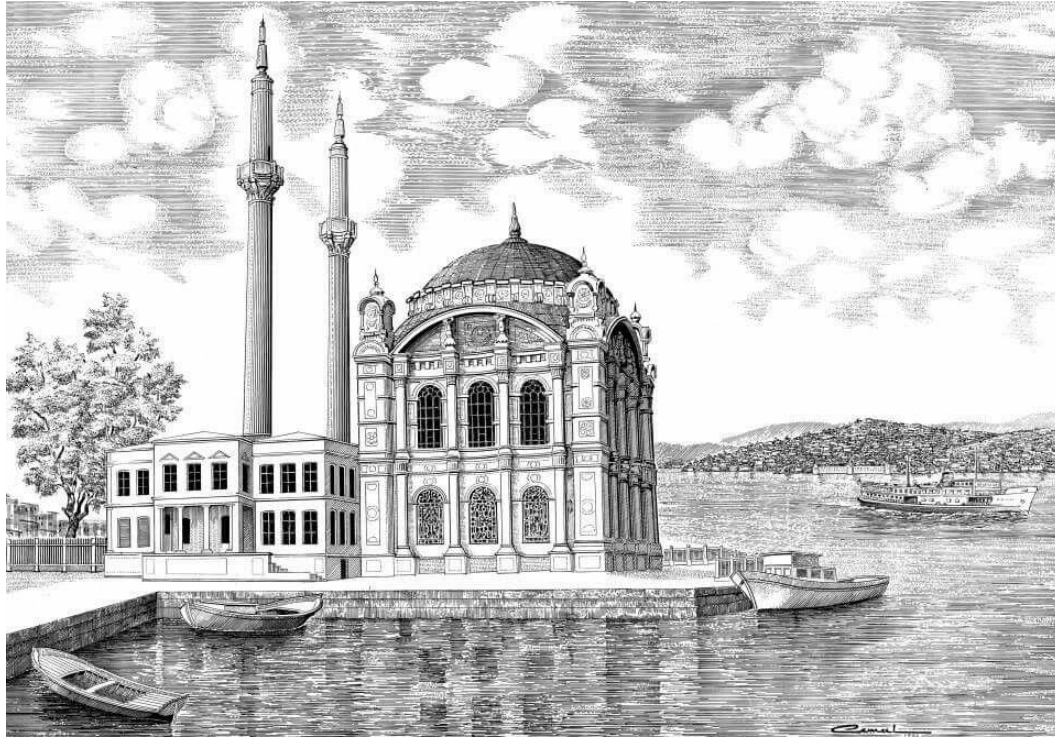
Şekil 10: İstanbul, Tophane 2021

Şekil 11: İstanbul, Tophane 1882 ve 2021

<http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).

1848'te Abdülmecid Beşiktaş'ta Küçük Mecidiye Cami'ni yaptırmıştır. Minare şerefesi ince sütunlara dayanan bir saçakla örtülmüştür. Sütun kemerlerde gotik formlar görülür. Bu camide ampir üslûp barok üslûp ile harmanlanarak uygulanmıştır. Böylece yapının ampir üslûp olmasına rağmen karma üslûbun ilk örneği de burada görülür. Abdülmecid'in 1851'de inşa ettirdiği Hırka-i Şerif Cami sütun başlığı formunda şerefeleri olan ince minareleriyle dikkat çekmektedir. 1853-1855'te inşa ettirilen Dolmabahçe Cami ve Ortaköy'de 1854-1855'te inşası yapılan Büyük Mecidiye Cami ampire üslûbundadır. İç mekânlarında Avrupa saraylarını andıran bir etki görülür. Bu yapıların minareleri çok incedir. Minarelere Antikçağın sütun başlıkları biçimi verilmiştir. Cami cepheleri saray cephesi gibi Batı sanatı öğeleriyle bezenmiştir. Abdülmecid'in 1854'te inşa ettirdiği Teşvikiye Cami'nin cephesi ise üçgen alınlıkları ve akroterleriyle antikçağ yapılarını andıran ampire üsluptadır.⁵⁵ Bu camilerin ortak özellikleri ince minareleri, yarım daire kemerleri, oval madalyonları ve çeşitli Batı sanatı süslemeleridir.

ORTAKÖY CAMII

Fotoğraf 9: İstanbul, Ortaköy Cami, (1854-1855), (Cemal Akyıldız),
<https://tr.pinterest.com/seraponur/istanbul/>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).

⁵⁵ Eyice, 1992, a.g.e., 177.

Ampir üslûbunun en güzel eserlerinden biri, 1840'lara doğru yapılan Sultan II. Mahmud Türbe ve Sebilidir. Hazîre duvarının mermerleri perde motifleri ve nakışları ile bezenmiştir. İlkçağ yuvarlak mabetlerini andıran sebil muhteşem bir eserdir. Eyüp Mehmed Ali Paşa ve ailesine ait türbe Avrupai bir mekân biçiminde yapılmıştır. XIX. yüzyıldaki türbeler bu üslûpta yapılmıştır. Kütüphane olarak 1828'de yapılan Hâlet Efendi Kütüphanesi Galata Mevlevihane'sindedir. Yerebatan'da Esad Efendi Kütüphanesi'nde ampir üslûbundadır.⁵⁶

Batı'nın neo-klasik üslûbu antik sanattan alınan motifler, korint başlıklarla etkisini çeşme mimarisinde de göstermiştir. Su mimarisinde Maçka'da bulunan Bezmiâlem Vâlide Sultan Çeşmesi (1839) önemlidir. Eyüp'te 1856 tarihli Pertevniyal Vâlide Sultan Çeşmesi ampir üslûbundadır. Köprü ayağının dibinde kalan bu eser pek çok eser gibi modern dünyanın getirisi olan yoğun yapılaşmanın etkisi altında ezilmektedir. Tophane'de 1825 tarihli Nusretiye Cami Sebili'nde barok ve ampir üslûbunun harmanlanması görülür. 1844 tarihli Babaoğul ve Çengelköy'deki 1863 tarihli Yusuf Ziyâ Paşa Çeşmesi'nde Akroterleriyle Antik Yunan etkisi görülür. Bu üslûbun bir başka örneği de 1858'de yapılmış Nuhkuyusu'ndaki Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi Sebili'dir.⁵⁷

Fotoğraf 10: İstanbul, Beyoğlu, Nusretiye Cami Sebili, (1825), (James Robertson), <http://www.eskiistanbul.net/6840/nusretiye-camii-sebili-ve-muvakkithanesi-james-robertson-fotografi-1853-1858-arasi>, (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022).

⁵⁶ Eyice, 1992, a.g.e., 177-178.

⁵⁷ A.y.

Topkapı Saray topluluğunda II. Mahmud döneminde (1808-1809) yapılan Alay Köşkü ampir üslubun ilk örneklerindendir. İç mimari tavanı incili istiridye formunda düzenlenmiştir. Sultan Abdülmecid tarafından sarayın dördüncü avlusunda Mecidiye Köşkü küçük ölçekli Avrupa sarayları gibi inşa edilmiştir. Bu kasır klasik üsluptan uzaktır. Topkapı Sarayı'nın büyük kulesi bu dönemde ampir üslupta yenilenmiştir. Bu üslup etkisini yüksek pencereler ve cephede Antikçağ sütunlarına benzer öğelerle gösterir.⁵⁸

Haliç kıyısına Tershane Sarayı'ndan kalan son hatıra Aynalıkavak Kasrı'dır. I. Melling, Hatice Sultan Sahil sarayını yapmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nda (1853) yarım kubbeli tonozlar Batı etkisinde dilimlerle süslenmiş, sütunların üzerinde sütun başları, bahçede eğrisel göletler, saksı ve fiskiye kullanılmıştır. Beylerbeyi Sarayı'nda (1865) ise tonozlu pencerelerle, Batı üslubunda tavan süslemeleri, ayna ve yoğun avize kullanımı görülür. Çırağan Sarayı (1871) Boğaz'da bulunan önemli eserlerdendir. Sarayın içinde demet sütunlar ve hafif renkler kullanılmıştır.⁵⁹

Fotoğraf 11: İstanbul, Fatih Topkapı Sarayı Alay Köşkü, (Sebah ve Joaillier), <http://www.eskiistanbul.net/3406/alay-kosku-sebah-amp-joaillier-fotografi>, (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2022).

⁵⁸ Eyice, 1992, a.g.e., 177-178.

⁵⁹ A.g.e., 179.

Göksu Kasrı (1856), İhlamur Kasrı (1839-1861) eğrisel merdivenleri, dantel gibi süslü cepheleriyle Batı sanatıyla yapılmış önemli eserlerdendir. Alemdağ Kasrı (1853), Abdülaziz döneminde (1866-1875) Tarabya’da inşa edilen Kalender Kasrı hafif renklerin uygulandığı dönemin ampir üslubu örneklerindendir. Tophane Kasrı’nın çizgili sütunları antik üslupta sütun başları dikkat çekicidir. II. Mahmud döneminde (1808-1839) Sâdâbâd yerine yapılan saray Abdülaziz döneminde yıkılarak Çağlayan Kasrı inşa edilmiştir. Bu kasırda 1940’larda yıkılmıştır. Bu yapılar Batı üslubunda yapılmıştır. Bu dönemde yapılan köşkler, yalılar, konaklar ampir üslupta yapılmıştır. Hidiv İsmâil Paşa Yalısı, Emine Valide Paşa Sahilsarayı olarak da bilinir. Kandilli’de Âdile Sultan Sarayı Kandilli’de Boğaz’a hâkim manzarasıyla önemli eserlerdendir. Üsküdar, Adile Sultan Kasrı ünlü Hababam Sınıfı filmi ile ölümsüzleşmiştir.⁶⁰

Fotoğraf 12: İstanbul, Şişli, İhlamur Kasrı, (1839-1861), (Basile Kargopoule), <http://www.eskiistanbul.net/3572/ihlamur-kasri-basile-kargopoule-fotografi-1875#lg=0&slide=0>, (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2022).

⁶⁰ Eyice, 1992, a.g.e., 179.

Hidiv Kasrı (1907) ortasında mermer sütunların olduğu yuvarlak galerisiyle ve yoğun mermer kullanımıyla etkileyicidir. Beykoz Mecidiye Kasrı'nda hafif renkler kullanılmıştır. Beykoz Kasrı (1854), Beyazıt'ta Âli Paşa Sarayı (1865), XVIII. yüzyıl sonlarına doğru yapılan Fuad Paşa Yalısı ve Kıbrıslı Mehmed Paşa Yalısı ve daha pek çok eser çizgili sütunları antik Yunan kolon başlıkları, deniz kabukları, acanthus yaprakları, dantel gibi cephesi yoğun Batılı bezeme unsurlarıyla bezenmiş Batılılaşma dönemine ait muazzam eserlerdir. Bazıları günümüze ulaşamamıştır. Horhor Yokuşu'nda bulunan XIX. yüzyıla ait Suphi Paşa Konağı Batı üslubu eserlerdendir. Yapılarda manzara resimleri iç süslemede sıklıkla kullanılmıştır. Gösterişli manzara resimleriyle bezenen azınlık konakları bugün Belçika, Japonya, Romanya konsolosluğu ve Beyoğlu Galatasaray PTT Merkezi (1875) olarak kullanılmaktadır.⁶¹

Batılılaşma döneminde okul binaları inşası yapılmıştır. Sultanahmet'te bulunan 1819 tarihli Cevrî Kalfa Mektebi'nin mermer cephesinde neo-klasik üslup hâkimdir. Cephede sebil pencereleri yapılmıştır. Mekân düzenlemesi ise çok sayıda mekân birleşiminden oluşur. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun (1773) bugün İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme Fakültesi olarak kullanılmaktadır. Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun (1795) İstanbul Üniversitesi'ne 1933'te dâhil olmuştur. Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne (1827) soğan kubbeleri, saatli ağırlık kuleleriyle Boğaz silüetinde abidevi bir eserdir. Günümüzde Marmara Üniversitesi Haydarpaşa Kampüsü olarak kullanılmaktadır. İstanbul Teknik Üniversitesi Gümüşsuyu Binası (1850-1862) Batılı üslupta yapılmıştır. Askeri okullardan Mekteb-i Harbiye (1834-1918) günümüzde Askeri Harbiye Müzesi olarak kullanılmaktadır. Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi (1875-1876) Batılı üslubundadır.⁶²

Askeri yapılarda 1783 tarihli Kalyoncu Kışla'nın ortasında kubbeli bir cami bulunur. Önce II. Mahmud 1827-1828 yıllarında ahşap olarak inşa edilen Selimiye Kışlası Abdülmecid döneminde 1842-1853 yıllarında kâgir olarak yeniden inşa edildi. Dâvud Paşa Kışlası (1826-1832) günümüzde üniversite kampüsü olarak kullanılmaktadır. Rami Kışlası günümüzde kütüphane olarak kullanıma açılacaktır. Boğaz'ı süsleyen Kuleli Süvari Kışlası (1828) günümüzde Kuleli Askerî Lise olarak kullanılmaktadır. Tophane-i Amire bugün Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Kültür Merkezi

⁶¹ Eyice, 1992, a.g.e., 179.

⁶² A.y.

olarak kullanılmaktadır. Orhaniye Kışlası (1887) Yıldız Sarayı'nın arkasında bulunan önemli bir eserdir. Taşkışla (1846-1852) bugün İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi olarak kullanılmaktadır. Taksimde soğan kubbeleri olan Topçu Kışlası (1806) daha sonra yıkıldı. Maçka Silahhanesi (1873-1875) bugün İstanbul Üniversitesi Maden Fakültesi olarak kullanılmaktadır. XIX. yüzyılda Kamu bina kapılarının üstüne konulan padişah tuğrası ve devletin alâmeti olan Sancaklı, çeşitli silahlı armaları konulmuştur. Bugün hala görevini devam ettiren Fatih Çarşamba Polis Karakolu (1838), Maçka Karakolu (1861-1862), Arnavutköy Karakolu (1843) ve dış cephesi süslü Galata Karakolu (1904) önemli eserlerdir.⁶³

Beyazıt Sarây'ı Atfık yerine seraskerlik makamı olarak inşa edilen Bâb-ı Seraskerî (1836-1837) binası günümüzde İstanbul Üniversitesi merkez binası olarak kullanılmaktadır. Tophane Müşirliği 1956'da yıkıldı. Darülfünun (1846-1863) binası daha sonraları adliye binası olarak kullanılmaya başlandı, sonra yıktırıldı. Çemberlitaş'ta inşa edilen darülfünun (1870) bugün Basın Müzesi olarak kullanılmaktadır. Kasımpaşa Bahriye Nezareti (1867) Batılılaşma dönemi yapılarındandır.⁶⁴

Fotoğraf 13: İstanbul, Kasımpaşa Askeri Kışlası, (1867), (Guillaume Berggren), <http://www.eskiistanbul.net/6157/kasimpasa-kalyoncular-kislasi-guillaume-berggren-fotografi>, (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2022).

⁶³ Eyice, 1992, a.g.e., 179.

⁶⁴ A.y.

Tophane Saat Kulesi (1904-1905), Dolmabahçe Saat Kulesi (1890-1895), Yıldız Saat Kulesi (1890) İstanbul'un süslü saat kuleleridir. Beyoğlu Tokatlıyan Otel (1895-1909), Boğaz'daki Tokatlıyan Otel (1914), Pera Palace (1892-1895), Hôtél d'Angleterre, Tarabya (1841), Halki Palace gibi Avrupalı oteller inşa edilmiştir. Türkler'in kaldığı otel Sirkeci'deki Meserret Oteli olmuştur. Bristol Otel (1893) bugün Pera Müzesi olarak kullanılmaktadır. Mimar G. Fossati Galatasaray'da Naum Tiyatro'sunu (1849) yapmıştır. Günümüzde yerinde Çiçek Pasajı bulunmaktadır. Tiyatrodan günümüze kapısında bulunan saat ve heykelleri mevcuttur. Galata'da Valaury'nin yaptığı Deutsche Orient Bank (1890) olan Minevra Hanı'nda Yunan mimarisi taklidi görülür. 1910 tarihli Karaköy Palas ve Nordstern Hanı (1889) Batılılaşma dönemi yapılarındandır.⁶⁵

Ampir üslûbun başlıca özelliklerini sıralayacak olursak;

- Soğan kubbelerin kullanılması,
- İnce minarelerin kullanılması,
- Yarım daire kemerlerin kullanılması,
- Askeri yapılara, sahil saraylara ve kasırlara önem verilmesi,
- Minare şerefelerinde Antikçağın sütun başlıklarının kullanılması,
- Antikçağ yapı elemanlarının yoğun kullanılması,
- Dış cephelerin saray cephesi gibi süslenmesi,
- Yuvarlak kemerli yüksek pencerelerin kullanılması,
- Kubbelerin eteklerinin ufak âlemlerle taçlandırılması,
- Son cemaat yerine yüksek merdivenlerle çıkılması,
- Kasrı hümayun yapılması olarak özetleyebiliriz.⁶⁶

⁶⁵ Eyice, 1992, a.g.e., 179-180.

⁶⁶ A.g.e., 170-180.

2.4. Eklektik Üslup

XIX. yüzyılın ikinci yarısında yabancı mimarlar bütün sanatlardan unsurlar alarak karma bir üslup olan eklektik üslûbu ortaya koymuşlardır. Barok, rokoko, ampir, gotik üslûbun harmanlanarak kullanıldığı çeşitli eserler üretmişlerdir. Yabancı mimarların antik çağlarda kullanılan Yunan-Roma, Bizans, Mağrip üslûplarının öğelerini bazı yapılarda kullandığı görülür.⁶⁷

Fotoğraf 14: İstanbul, Aksaray Vâlide Pertevniyal Sultan Cami, (1869-1871), (<http://www.eskiistanbul.net/arama/aksaray-valide-sultan-cami>), (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022).

⁶⁷ Eyice, 1992, a.g.e., 171.

XIX. yüzyıldan itibaren bir yandan ampir üslûplar görülürken, eklektik üslûpta eserler görülmeye başlanmıştır. Fosati'nin yaptığı Beyazıt'ta Büyük Reşid Paşa Türbesi'nde (1858) karma üslûbun ilk örneği görülür. Sultanahmet'te Fuad Paşa Türbesi pek çok üslûbu bünyesinde barındırır. Aksaray Vâlide Pertevniyal Sultan Külliyesi (1870) Türk neo-klasiğini bünyesinde bulunduran eklektik üslûpta düzenlenmiştir. Bu üslûbun en güzel örneği dantel gibi işlenmiş cephesiyle Aksaray Vâlide Pertevniyal Sultan Cami'dir. 1871 tarihli caminin pencerelerinde gotik formlar görülür. Hacı Küçük Cami'nin (1470-1872) minaresi gotik üslûpta yapılmıştır. Yıldız Cami (1885) karma üslûpta uygulanmıştır. Batılı mimarilerden motif kullanma II. Abdülhamid dönemine kadar devam etmiştir. Suadiye Suat Hanım Cami (1909) minare şerefeleri korint sütun başlıkları formunda düzenlenmiştir. Bu üslûbun en dikkat çekici öğeleri gotik pencere uygulamaları, gotik minareler ve minare külâhlarıdır.⁶⁸

Fotoğraf 15: İstanbul, Beşiktaş, Yıldız Hamidiye Cami, (1885), (Abdullah Frères)
<http://www.eskiistanbul.net/6717/yildiz-hamidiye-camii-ve-selamlık-abdullah-freres-fotografi>,
(Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022).

⁶⁸ Eyice, 1992, a.g.e., 181.

Devlet binalarında da çeşitli üsluplar görülür. Seraskerlik binası girişinin iki yanındaki köşklere Mağrip üslûbu görülür. Bu köşklere bir tanesinin adı Profesörler Evi olarak geçmektedir. Diğer köşk ise Şehzadeler Köşkü olan bina İstanbul Üniversitesi'nin rektörlüğü olarak bilinmektedir. Mimar Valaury'nin eseri olan İstanbul Âsâr-ı Atika'da Antik Yunan üslûbu kullanılmıştır. Günümüzde bu yapı Arkeoloji Müzesi (1869) olarak kullanılmaktadır. Jasmund Rumeli Demiryolu Garı olan Sirkeci Garı'nı (1888-1890) Arap-Türk etkili üslûpta yapmıştır. Anadolu demiryolları başlangıcı olan Haydarpaşa Garı'nda (1906-1908) Prusya Neo-Rönesans üslûbu kullanılmıştır. Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm 1898-1899'da Sultanahmet Meydan Çeşmesini yaptırmıştır. Bu çeşme neo-Bizans üslûbundadır. Batılı bir kompozisyonla düzenlenmiş olan Düyûn-ı Umûmiyye (1881-1923) günümüzde İstanbul Lisesi (1910) olarak kullanılmaktadır. Marmara Tıp Fakültesi olarak kullanılan Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne (1827) binasında karma üslûp kullanılan eserlerdendir.⁶⁹

Fotoğraf 16: İstanbul, Kadıköy, Haydarpaşa Garı, (1906-1908),
(<http://www.eskiistanbul.net/7288/haydarpasa-gari#lg=0&slide=0>),
(Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022).

⁶⁹ Eyice, 1992, a.g.e., 181.

XIX. yüzyılın sonlarında Çamlıca'da Yusuf İzzeddin Paşa Köşkü, Yoğurtçu Deresi'nde Abdülaziz Köşkü, Fikir Tepe'de Şehzade Murad Efendi Köşkü, Çengelköy'de Vahdeddin Efendi Köşkü, Hekimbaşı Köşkü gibi pek çok köşk İstanbul sokaklarını süslemiştir. Bu son dönemin sarayı Yıldız Sarayı'dır (1885-1886). XIX. yüzyılın ilk yıllarında Yıldız mevkiine Mihrişah Vâlide Sultan bir köşk yaptırdı. II. Mahmud 1835'te Yıldız Kasrı'nı inşa ettirdi. II. Abdülhamid burada oturmaya karar verdiğinde çeşitli hizmet binaları ile büyük bir saray kompleksi olmuştur. Bu yapıların arasında Batılı üslûpta yapılar olduğu gibi çeşitli üslûpların olduğu yapılar da mevcuttur.⁷⁰

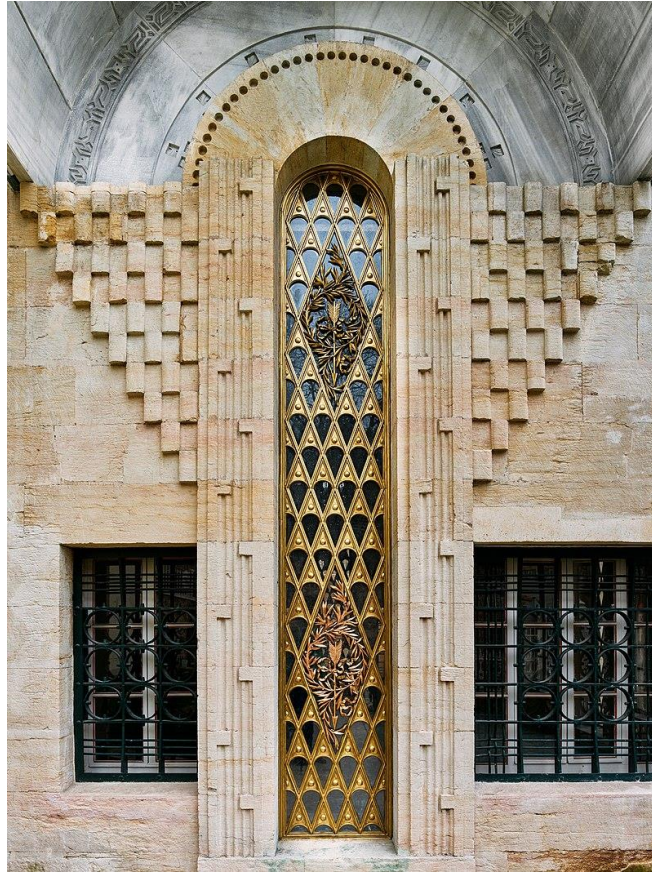

Fotoğraf 17: İstanbul, Beşiktaş, Yıldız Sarayı ve Yıldız Cami, Selamlık Töreni, (1885-1886), (Guillaume Berggren), (<http://www.eskiistanbul.net/3343/yildiz-da-selamlık-toreni-guillaume-berggren-fotografi>), (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022).

⁷⁰ Eyice, 1992, a.g.e., 181.

2.5. Art Nouveau

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa’da ‘art nouveau’ denilen üslûbun İstanbul’da birkaç eserde kullanıldığı görülür.⁷¹ Yıldız Yokuşu’nda bulunan Şeyh Zâfir Külliyesi art nouveau üslupta düzenlenmiştir. Su mimarisinde ise Raimondo d’Aronco’nun Galata’daki art nouveau etkisinde Laleli Çeşmesi (1904) yapılmıştır. İtalyan mimar Raimondo d’Aronco, Karaköy Cami’ni (1903) yaparken tüm üsluplardan bağımsız, farklı bir cephe anlayışı uygulamıştır. Bu cami imar çalışmalarında yıkılmıştır. Eğrisel formlu ferforjeleri ve bitkisel formlu taş bezemeleriyle Botter Apartmanı (1900-1901) bu akımın önemli eserlerdendir.⁷²

Fotoğraf 18: İstanbul, Beşiktaş, Şeyh Zafir Külliyesi, (1903), (Fevziondu)
(https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:%C5%9Eeyh_Zafir_T%C3%BCrbesi_detay.jpg),
(Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022).

⁷¹ Eyice, 1992, a.g.e., 171.

⁷² A.g.e., 180.

3. OSMANLI MİMARİSİNDE KÜLLİYELERİN GELİŞİMİ

Türkler fethettikleri topraklarda, külliye ve camilerle bölgeye hizmet vermiştir. Osmanlı kentlerinde külliyeler şehirle bütünleşmiş, kentlerin simgesi haline gelmiştir. Külliyeler kent sokaklarına yön vermiş ve şehir silüetlerinde belirleyici olmuştur. Bazı külliyeler konut gelişimine yön vermek amacıyla kurulurken, kent merkezinde bulunan külliyeler kent gelişimini sağlamıştır. Şehirlerin mekân kurgusu külliyeler sayesinde oluşmuştur. İnsan sirkülasyonunun yoğun olduğu külliyelerde kültürel aktarım yaşanmış, Türk kültürü kök salmıştır. Külliyeler şehirlerin kalkınmasını sağlamıştır. Yeni şehirlerin oluşmasına, şehirlerin statülerinin yükselmesine, cazibe noktası haline gelmesini külliyeler sağlamıştır.⁷³

Külliyeler kentin merkezi olmuştur. Külliyeler bulundukları konuma, yaptıranın statüsüne, devletin gücüne, mimari akımlara bağlı olarak tarih boyunca çeşitlilik göstermiştir. Külliyeler devletin ileri gelenleri, padişahlar, sultanlar tarafından devleti şenlendirmek, halka hizmet etmek için hayır amaçlı yapılmışlardır. Külliyeler fethedilen topraklara kök salmak, kültürün yaygınlaşması, iskân politikasının uygulanması için devletin güç ve saygınlık amaçlı yapılarıdır. Bu sayede vakıf müessesesi yaşatılmış, kentlerin sosyal ve ekonomik yapısı güçlenmiştir. Külliyeler sayesinde kentlerin büyüklüğü, gelişimi, statüsü belirlenmiştir. Bu sayede kent okunabilirliği sağlanmıştır. Kültür ve eğitim fonksiyonlarının da üstlenen külliyelerde devlet kadrolarını geliştiren devlet adamları yetişmiştir. Anadolu'nun bir Türk yurdu olmasında etkin rol oynayan külliyeler, Osmanlı döneminde olgunluk seviyesine ulaşmış ve en abidevi örneklerini vermiştir. Kentin kimliğini oluşturan külliye yapıları Türk kentlerinin simgeleri olmuştur. Külliyeler kent hayatının sosyal merkezi olmuştur. Külliyeler vakıflarla yakın ilişkiler kurmuş, vakıfların sağladığı gelirlerle işlemiştir. Külliyeler devletin ileri gelenleri, padişahlar, sultanlar tarafından devleti şenlendirmek, Türk kültürünü yaymak, kök salmak, iskân amaçlı, halka hizmet etmek için hayır amaçlı yapılmışlardır.⁷⁴

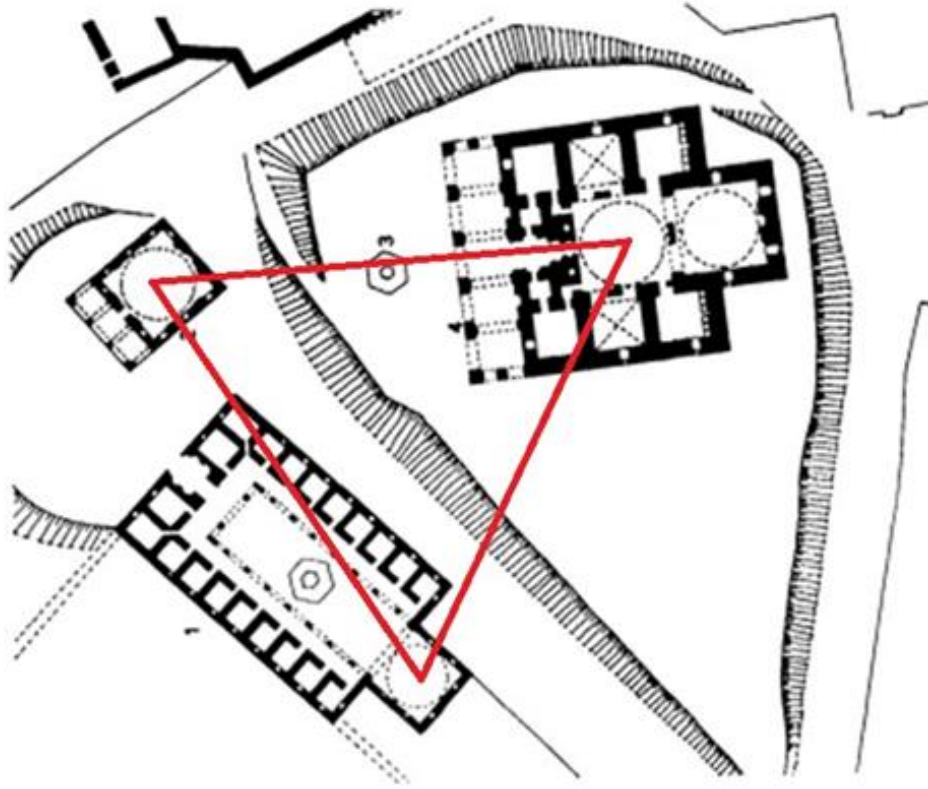
⁷³ Sınmaz, a.g.m., 381-395.

⁷⁴ Sınmaz, **a.g.m.**, s. 381-395.

3.1. Erken Dönem Osmanlı Külliyesi (1300-1538)

Osmanlı Erken dönem külliyesi, Bursa ve Edirne gibi şehirlerin Türkleşmesi, yeni ikamet bölgelerinin kurulması ve şehirlerin gelişimini sağlamıştır. İstanbul'daki külliye büyük bir dünya devletini simgeleyen yapılar olmuştur. Menzil külliyesi ise ticaretin gelişmesini ve güvenliği sağlamıştır.⁷⁵

Osmanlı Erken dönem külliyelerinde topoğrafyadan kaynaklı dağınık bir düzenleme görülür. Bu sebeple simetrik ya da eksenel bir düzenleme görülmez.⁷⁶ Ancak cami ve medrese paralel olup türbenin bağlayıcı olduğu kubbe merkezlerinden üçgensel aksların oluşturduğu bir düzenleme görülür. Anadolu Selçuklu döneminden Huand Hatun Külliyesi'nde türbenin bağlayıcılığı görülen düzenlemenin Erken Osmanlı döneminde küllie düzenlemelerinde üçgen düzenlemeye geçişin hem bir yayılma politikasının göstergesi olup hem de üçgenin durabilitesinin yüksek bağlayıcılığı olan bir geometrik form olması sebebiyle bu düzenlemenin önemi büyüktür.

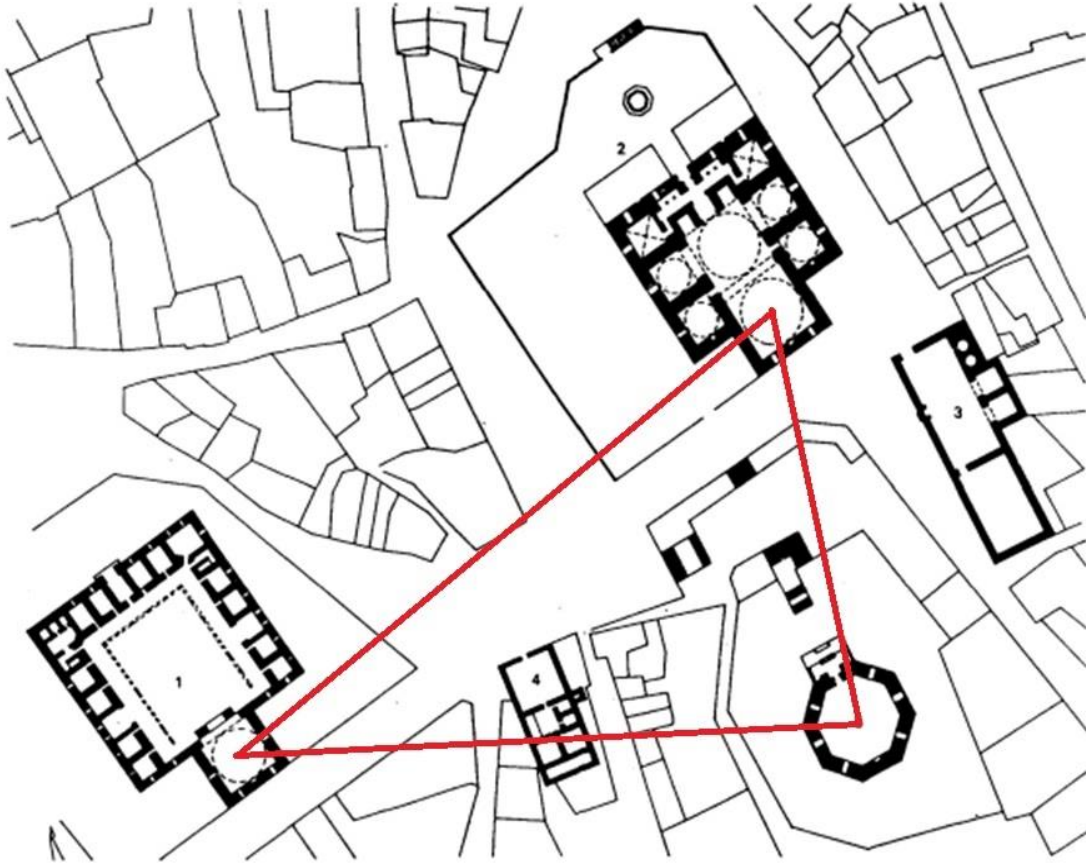

Şekil 12: Bursa Yıldırım Külliyesi, (1391-1395), (Goodwin), <https://docplayer.biz.tr/6138140-Mimar-sinan-in-kulliyeleri.html>, (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).

⁷⁵ Gönül Cantay, "Türk Mimarisinde Külliye," *Türkler Ansiklopedisi*, C.7, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 836-853.

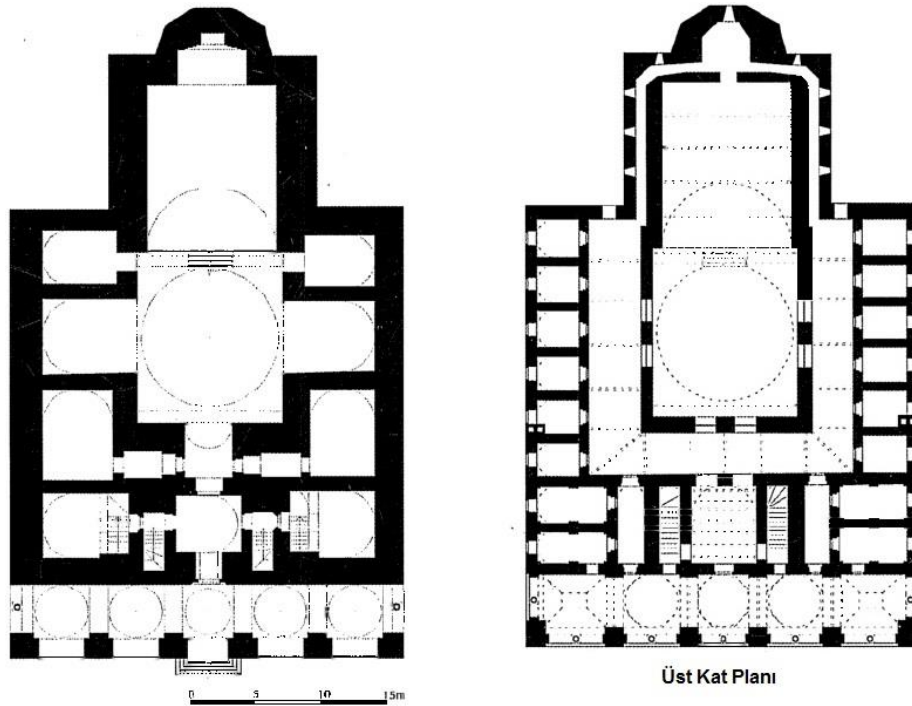
⁷⁶ Sınmaz, a.g.m., 381-395.

Mukavemeti yüksek olan üçgen çoğu yapıda statik yüklerin zayıf olduğu noktalarda kullanılmıştır; Türk üçgeni gibi. Bu anlamda üçgenin Türklerdeki yeri büyüktür. Simgesel olarak ise durağanlığı, huzuru, stabiliteyi, yönelimi temsil eder. Bu anlamda Osmanlılarda görülen bu üçgen külliye düzenlemesi Osmanlı mimarisindeki sıkı bağları göstermektedir. Türbelerin bağlayıcı olduğu külliye düzenlemelerinde Türklerin ata kültüne verdiği değerin önemli bir göstergesidir. Yapıların belli bir çevre duvarıyla sınırlanmamış olması yayılma politikası göstermektedir. Bu dönemde kolonizatör dervişlerin kalması için düzenlenen tabhâneli camiler Osmanlı toprakları için bir mühür olup aynı zamanda çift kubbeleriyle Osmanlı için bir çift göz olmuştur.

Şekil 13: Bursa Yeşil İmaret (1414-1424),
<https://www.sanatinjolculugu.com/bursa-yildirim-kullesiyesi/>, (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).

Erken Dönem Osmanlı külliyelerinin başında İznik'te (1334) ve Bursa'da (1339-1340) inşası yapılan Orhan Gazi Külliyesi gelir. İznik'teki külliye tabhaneli cami ve hamamdan oluşur. Bursa Orhan Külliyesi ise cami medrese, aşhane, emir hanı, hamam, zaviye ve mektepten oluşur. Bu külliye ilk defa ticari nitelikte birim bulunması farklılık gösterir. Emir Hanının XIV. yüzyılın ilk yarısından sonra külliye programında bulunması önemlidir. İznik Yeşil Cami 1378-1392 yıllarında, Nilüfer Hatun İmaret 1388 yılında yaptırılmış ve bir külliye programı düzenlenmiştir. İznik Yeşil Cami'de ana mekânın kare prizmadan dikdörtgen prizmaya geçişinde bir kubbenin yanına yarım bir kubbenin eklenmesi unsurunu beraberinde getiren örneklerden olmuştur.⁷⁷ Bursa'da Hudâvendigâr Külliyesi (1385 öncesi) cami ve tabhane yapının alt katında, üst katında ise medrese düzenlenmiştir. Caminin yanında imaret ve önündeki türbe, hamam, çeşme ve çevre duvarlarıyla düzenlenmiştir.⁷⁸

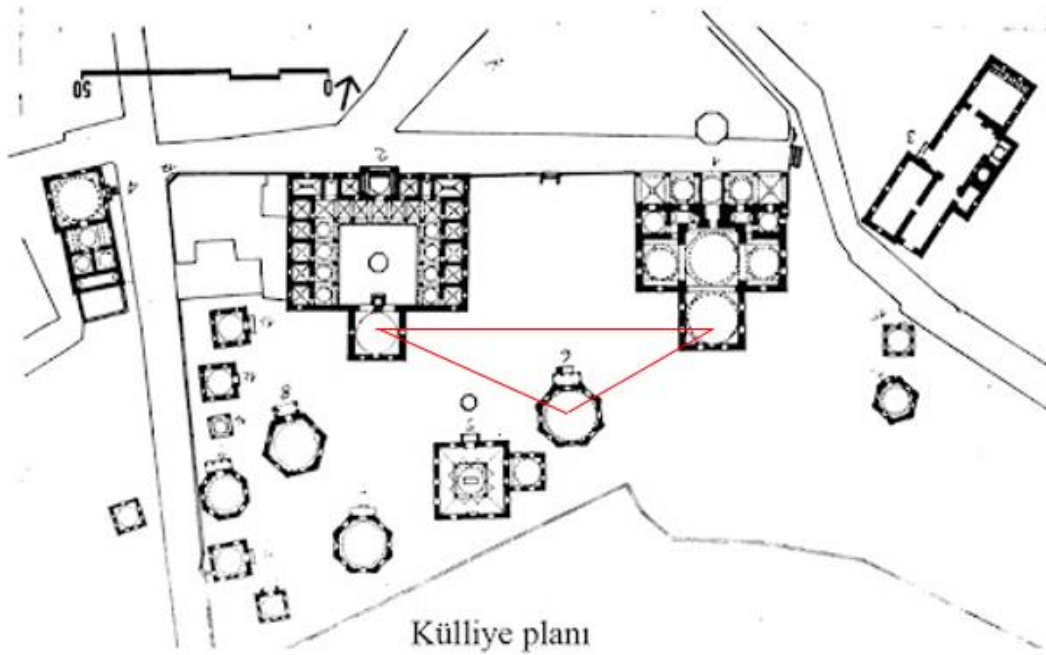

Şekil 14: Bursa Hudâvendigâr Külliyesi, (1391-1395),
<https://okuryazarim.com/bursa-murad-hudavendigâr-camii/>, (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).

⁷⁷ Cantay, a.g.m., 836-853.

⁷⁸ Eyice, 1989, a.g.e., 171-199.

Mudurnu Külliyesi (1382), Bolu ve Bursa’da (1390-1395) Yıldırım Külliyesi, Bursa Muradiye Külliyesi (1426) önemli külliyelerdir. Bursa Yıldırım külliyesinde medrese, cami ve türbe üçlemesi görülür. Cami ve medrese kible yönünde bulunan türbeye yönelim göstermiştir. Dönemin başka örneklerine baktığımızda, Bursa’da I. Mehmet tarafından yaptırılan Yeşil İmaret (1414-1424); Yeşil Cami, Yeşil Medrese, aşhane, okul ve hamam yapılarından oluşmaktadır.⁷⁹ II. Murad’ın kendi adına yaptırdığı Muradiye Külliyesi cami, medrese ve türbelerden oluşmaktadır. Muradiye Külliyesi haziresiyle külliye programında öncü olmuştur. Bu külliyelerde yapılar birbirinden bağımsız olmasına rağmen cami ve medreselerin paralel düzenlendiği görülür.⁸⁰

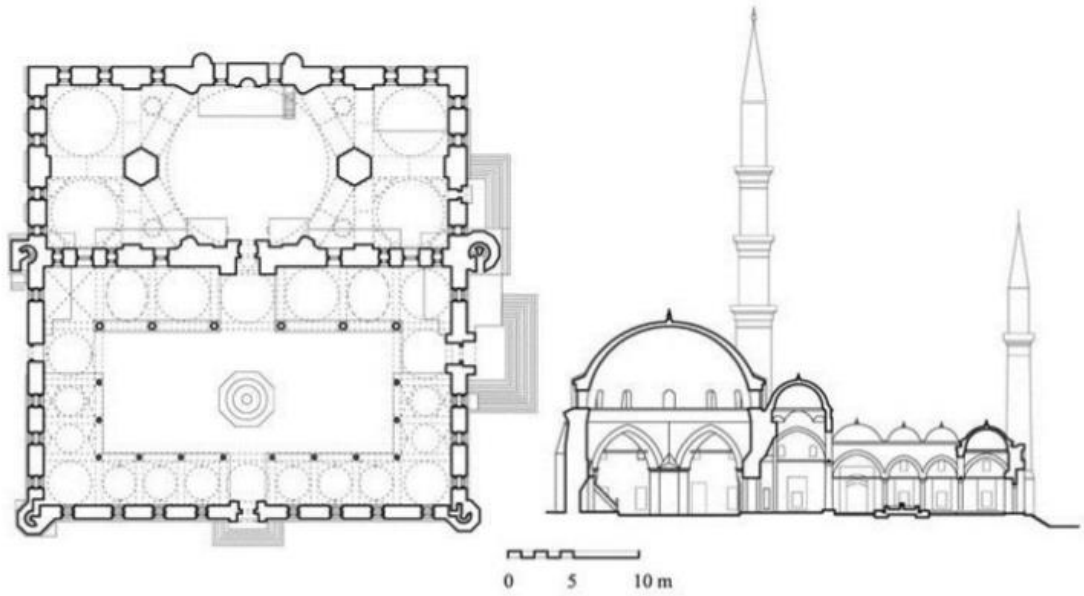
Şekil 15: Bursa Muradiye Külliyesi, (1426), (Cengiz Bektaş).

<http://www.sehrinesesver.com/toplumu-ve-dogayi-ilmek-ilmek-dokumus-bir-kent-bursa/>,
(Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).

⁷⁹ Çobanoğlu, a.g.m., 542-544.

⁸⁰ Cantay, a.g.m., 836-853.

Edirne’de Eski İmaret adıyla bilinen Yıldırım İmaretı 1397 yılında yapılmıştır. Edirne’de bir başka külliye ise 1414 tarihli Eski Cami Külliyesi’dir. Caminin kible tarafında bir medrese ve imaret yapısı bulunmaktadır. Han yapısı Taş Han-İki Kapılı Han olarak bilinir. Bedesteni ise Edirne Bedesteni olarak bilinmektedir. Bu külliye yapıların farklı isimlendirilmesi ayrı yapı grupları gibi algılanmasına neden olmaktadır. 1435 tarihli Edirne, Dâr’ül Hadis Külliyesi, 1434 tarihli Muradiye Külliyesi ve 1437 tarihli Üç Şerefeli Cami Külliyesi’ni II. Murad inşa ettirmiştir. Caminin Saatli Medrese (Yeni Medrese), mektep ve 1439 tarihli Alaca Hamam’ın sadece kitabesi ulaşmıştır.⁸¹ Osmanlı Klasik dönemin öncü yapıtlarından biri (1437-1447) Edirne Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi erken dönem yapılarındandır. Ancak klasik dönem merkezi plan şemasının gelişiminde büyük önem taşımaktadır. Bu külliye medrese ayrı bir birim olarak düzenlenmiştir.⁸²

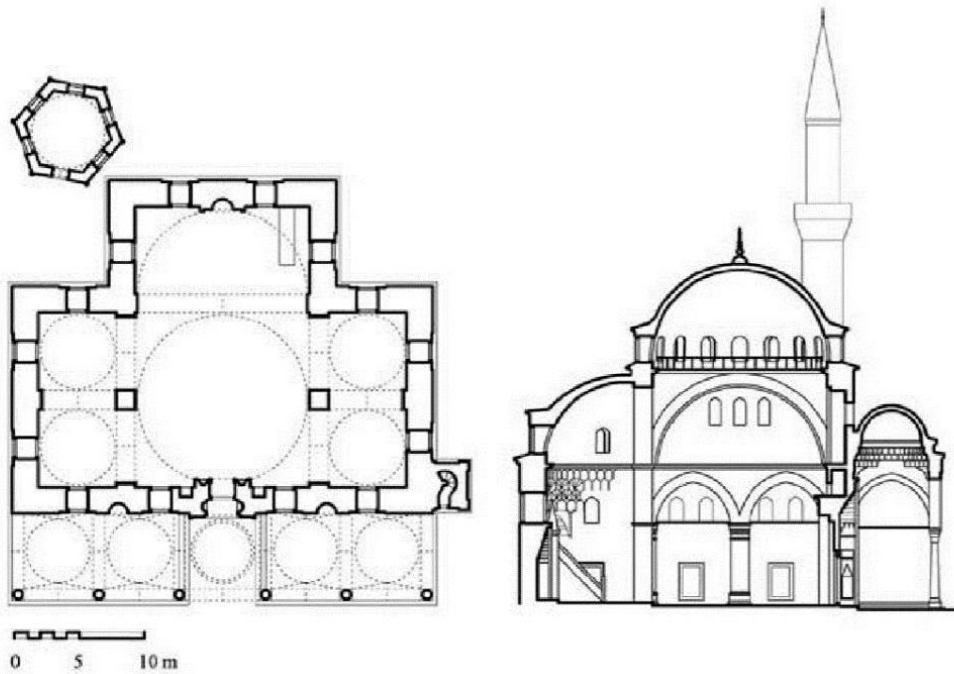

Şekil 16: Edirne Üç Şerefeli Cami, (1437-1447),
<https://www.sanatiyolculugu.com/edirne-uc-serefeli-camii/>, (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).

⁸¹ Cantay, a.g.m., 836-853.

⁸² Çobanoğlu, a.g.m., 542-544.

Edirne’de 1422 tarihli Gazi Mihâl Külliyesi tabhaneli cami, imaret, çift hamam ve Tunca üzerindeki köprüsüyle menzil külliyesidir. Gazi Mihâl Külliyesi yolu üzerinde 1429 tarihli Şah Melek Külliyesi bulunmaktadır. Edirne 1428 tarihli Beylerbeyi Külliyesi han yapıları ve sıra dükkânlarıyla ticari bir külliye niteliğindedir. Gölpazarı’nda 1418 tarihli Mihal Bey Külliyesi, Ankara’da 1427 tarihli Karacabey Külliyesi Çorum, Osmancık’ta 1436 tarihli Koca Mehmet Paşa Külliyesi, Üsküp’te 1438 tarihli İshak Bey Külliyesi inşa edilmiştir. İstanbul’un fethinden sonra İstanbul, Edirne, Amasya, Tokat’ta inşa edilen külliyeler eksenel bir uygulamaya sahiptir. 1462 tarihli Mahmut Paşa Külliyesi, 1471 tarihli Murat Paşa Külliyesi, 1476 tarihli Vefa’da Şeyh Muslihddin Ebul Vefa Külliyesi, XV. Yüzyılın külliye örneklerindendir. Fatih Döneminde 1459 tarihinde Eyüp Sultan Külliyesi kentin sur dışında da gelişmesini sağlamıştır. Sultan Ahmet’te 1491 tarihli Firuz Ağa Külliyesi, Çemberlitaş’ta 1496 tarihli Atık Ali Paşa Külliyesi Divan Yolu üzerindeki külliyelerdendir. 1485 tarihinde Davut Paşa Külliyesi cami, medrese, türbe, imaret gibi yapı birimleriyle programlanmıştır.⁸³

Şekil 17: İstanbul, Fatih, Atık Ali Paşa Külliyesi, (1496),
<https://www.sanatinyolculugu.com/istanbul-cemberlitas-atik-ali-pasa-kulliyesi/>,
(Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).

⁸³ Cantay, a.g.m., 836-853.

İstanbul'un fethiyle başlayan iskân çalışmalarında Fatih Sultan Mehmed Külliyesi 1463-1470 yılları arasında yapılmıştır. Erken dönem örneklerinden farklı olarak merkeze cami yerleştirilmiştir. Eğitim binaları ise simetrik düzenlemede doğu ve batı yönünde inşa edilmiştir. Sosyal birimler ise güneye inşa edilmiştir. Bu anlamda mimari planlamada hiyerarşik bir düzenleme görülür.⁸⁴ Bir tam kubbe ve yarım kubbe birleşiminin olduğu cami tasarımında baninin isteği üzerine olduğu yorumlanır.⁸⁵

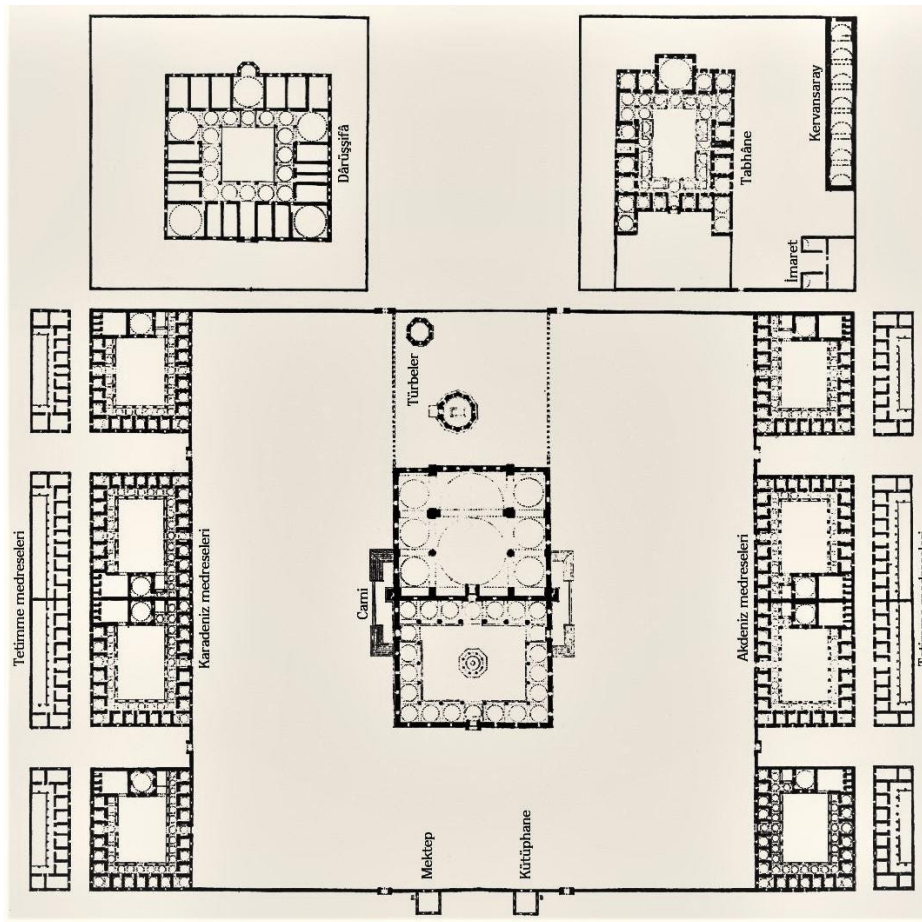

Şekil 18: İstanbul, II. Beyazıt Suyolu Haritasında Fatih Külliyesi, (Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.), <https://www.fikriyat.com/tarih/2019/05/03/ilk-sihhi-muessesese-fatih-darussifasinin-akibeti>, (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023).

⁸⁴ Howard Crane, "The Ottoman Sultan's Mosques Icons of Imperial Legitimacy", *The Ottoman City and its Parts: Urban Structure and Social Order*, Ed. İ. Bierman, R. Aboul el Haj, D. Preziosi, (New York: 1991), s. 173-243.

⁸⁵ Gülru Kafadar-Necipoğlu, "Anatolia and The Ottoman Legacy", *The Mosque History Architectural Development and Regional Diversity*, Ed. İ. Frischman and H. Khan, (New York: Thames and Hudson, 1994), s. 141-157.

Cami, medreseler, türbeler, hane, aşhane, tabhane, darüşşifa, kütüphane, sıbyan mektebi, mihmansaray, hamam ve hazire alanından oluşan külliye 1766 depreminde büyük hasar görmesi sebebiyle camisi, mihrap duvarı ve ön cephe duvarı haricinde yeniden inşa edilmiştir. Fatih vakfiyesinin orijinal nüshasının kaybolması sebebiyle bu yapılar grubunun 1471 tarihinde inşa edilmesiyle ilgili geçerli dokümanlara sahip değiliz.⁸⁶ Külliye'nin kuzeyindeki medreseler Karadeniz, güneyindeki medreseler ise Akdeniz Medreseleri olarak bilinmektedir.⁸⁷ Fatih kendisini kitabede “Emir’ül Mü’minin ve İmâm’ül-Müslimin” şeklinde tanımladığı görülür.⁸⁸ Ayrıca saltanatın devamlılığına işaret eden Osman Gazi’ye kadar bütün atalarının adı zikredilmiştir.⁸⁹

Şekil 19: İstanbul Fatih Külliyesi, (1463-1470), (E. H. Ayverdi)
<https://1001istanbul.com/fatih-kulliyesi-2/>, (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).

⁸⁶ Akozan, a.g.m., 303-308.

⁸⁷ Cantay, a.g.m., 836-853.

⁸⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (885-886/1451-1481)*, C. 3, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü, 1989), s. 385-386.

⁸⁹ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), s. 58.

İstanbul'un fethiyle Ayasofya zaman içinde aldığı eklerle külliye fonksiyonunu üstlenmiştir. Ayrıca Eyüp Sultan Külliyesi dönemin önemli eserlerindendir. Tunca Nehri kıyısında uzanan Edirne II. Beyazıt Külliyesi 1485-1487 tarihlerinde yaptırılmıştır.⁹⁰ Kili ve Akkerman kalelerinin fethini anıtsallaştıran Edirne II. Beyazıt Külliyesi cami, tıp medresesi, darüşşifa, aşhane, mutfak, tabhane, kütüphane, hamam binaları ile geniş programlı, geometrik düzende bir külliye'dir.⁹¹ Külliye'nin merkezi cami konumlandırılmıştır. Tek mekânlı caminin her iki yanında tabhane düzenlemesi görülür. Tabhanelerin merkezinde bir kubbe olmak üzere bu merkeze açılan dört eyvanla toplam dokuz birimli kubbeye düzenlenmiştir.⁹²

Amasya II. Beyazıt Külliyesi, 1486'da cami, medrese, aşhane, sıbyan mektebi, hattatlar mektebi binaları ile inşa edilmiştir. Külliye yapıları Yeşilırmak'a göre düzenlenmiştir.⁹³ Bu külliye'de cami ve medrese paralellik gösterir. Bu külliye'nin tasarımında Bursa külliye'leri köken olup cami planlamasında tabhanelerden ayrı bir tasarım görülür.⁹⁴ İstanbul II. Beyazıt Külliyesi 1501-1506 yıllarında inşa edilmiştir. Cami, mutfak, darüzziyafe, medrese, sıbyan mektebi, darülkurra gibi çeşitli binaları bünyesinde barındırmaktadır. II. Beyazıt'ın bu külliyesinde de caminin her iki yanında tabhane birimleri görülmektedir. Evliya Çelebiye'ye göre bu tabhaneler için kış odası medresesi olarak yapıldığını, sonradan camiye eklenerek mekânın büyütüldüğünü ileri sürer.⁹⁵ Cami tasarımında merkezi kubbeye iki yarım kubbe eklenmiştir. Bu anlamda Ayasofya planı ile benzerlik göstermektedir. Külliye planlamasında dağınık bir düzenleme görülmektedir. İstanbul Sultan Selim Külliyesi 1520-1523 tarihlerinde, cami, türbe, sıbyan mektebi, darül'it'tam, ulema ve softalar yemekhanesi, yapılarıyla inşası yapılmıştır.⁹⁶ Cami planı Edirne II. Beyazıt Külliyesi benzerlik gösteren tabhaneli cami planında düzenlenmiştir.⁹⁷ Manisa'da 1522 tarihli Valide Sultan Cami, medrese, tamirhane ve hamam yapılarıyla inşa edilmiştir.⁹⁸

⁹⁰ Akozan, a.g.m., 303-308.

⁹¹ Fatih Müderrisoğlu, "Edirne 11. Bayezid Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, (22), (1991), s. 152.

⁹² Yıldırım Özbek, "İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri," *Belleten*, 72 (264), (2008), s. 535-550.

⁹³ Akozan, a.g.m., 303-308.

⁹⁴ Özbek, a.g.m., 545.

⁹⁵ Danışman, a.g.e., 146-147.

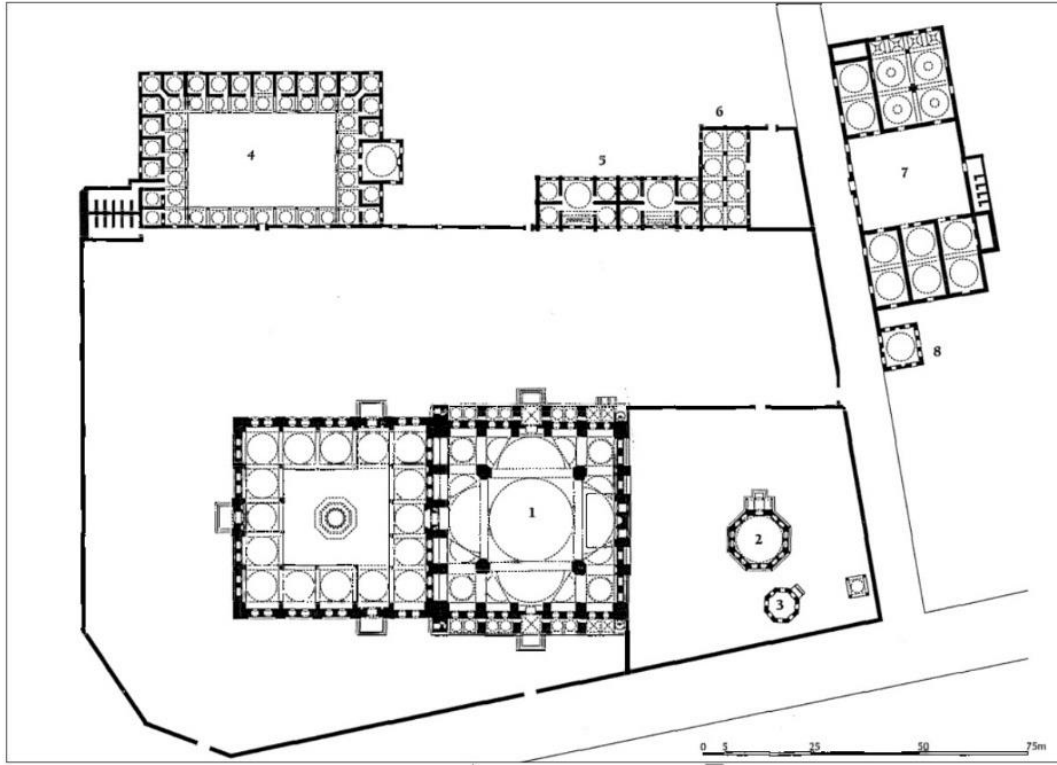
⁹⁶ Akozan, a.g.m., 303-308.

⁹⁷ Özbek, a.g.m., 545.

⁹⁸ Akozan, a.g.m., 303-308.

3.2. Klasik Dönem Osmanlı Külliyesi (1538-1708)

Külliye kentteki konumuna göre kent gelişimine yön vermiştir. Bazı külliye konut gelişimine yön vermek amacıyla kurulurken, kent merkezinde bulunan külliye kent gelişimini sağlamıştır. Osmanlı'da kurulan külliye şehir ağlarını biçimlendirmiştir. Dolayısıyla külliye hayır anlayışından ziyade çeşitli ihtiyaçlara cevap verebilecek hacimde ve nitelikte işlevsel olmalarına özen gösterilmiştir. Külliye yapılarının statüsüne, sosyal ve ekonomik durumuna göre çeşitlilik göstermiştir. Külliye için ayrılan bütçeye göre büyük ve ihtişamlı külliye inşa edilmiştir. Özellikle Mimar Sinan ve ekolüyle yetişen mimarlar anıtsal eserler yapmıştır ve çağın “Klasik Mimari” anlayışını oluşturmuştur. Sinan ve ekolü XVI. yüzyılda yaptığı külliyele İstanbul silüetinde ve planlamasında belirleyici olmuşlardır.⁹⁹

Şehzade Külliyesi, İstanbul. Yerleşim planı: 1. Cami, 2. Şehzade Mehmed Türbesi, 3. Rüstem Paşa Türbesi, 4. Medrese, 5. Tabhane, 6. Kervansaray, 7. İmaret, 8. Sibyan mektebi (A. Kuran)

Şekil 20: İstanbul Şehzade Mehmet Cami Külliyesi, (1544-1548), (A. Kuran)
<https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/sehzade-kuliyesi-istanbul-a-kuran/>,
(Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).

⁹⁹ Cantay, a.g.m., 836-853.

Klasik dönem külleyenlerinden olan Haseki Sultan Külliyesi 1536-1539'da cami, darül'it'tam, darüşşifa, tımarhane, medrese ve sıbyan mektebi binalarıyla inşası yapılmıştır. Halep'te 1536-1545 yıllarında inşa edilen Hüsrev Paşa Külliyesi, cami, medrese, hamam ve müştemilattan ibarettir.¹⁰⁰ Osmanlı klasik dönem mimarisinde Mimar Sinan külliye mimarisini arastalar ile programlamıştır. Bu sayede külliyelerin kentteki canlılığı sürdürülmüştür.¹⁰¹

İstanbul Edirkapı'da bulunan Mihrimah Sultan Cami 1540-1550'de inşa edilmiştir. Külliye cami, medrese, hamam ve dükkânlardan meydana gelmiştir. İstanbul Şehzade Mehmet Cami Külliyesi 1544-1548'de cami, türbe, medrese, tabhane, mutfak, darüziyafe binalarıyla inşası yapılmıştır. Yapılar birbirinden bağımsız düzenlenmiş ve kent dokusuna yedirilmiştir.¹⁰² Bu külliye ile Vefa ve Sarayı Atık arasında kalan yerlerin önemi artmıştır. 1548'de yapılan Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi, cami, sıbyan mektebi ve medreseden ibarettir. Sıbyan mektebi kible yönündedir. Camiyle medrese ince bir koridorla birbirine bağlanmıştır. Mimar Sinan 1551'de Hadım İbrahim Paşa adına Silivrikapı'da sur kapısına bağlanan yolun iki tarafına bir külliye inşa etmiştir. 1554'te Topkapı kale içinde Kara Ahmet Paşa'nın cami, medrese ve türbeden oluşan külliyesi düzenlenmiştir. 1555'te Beşiktaş'ta Kaptanı Derya Sinan Paşa için bir külliye inşa edilmiştir. Sinan Paşa Külliyesi ise cami ve medreseden düzenlenmiştir.¹⁰³

İstanbul'da abidevi görkemi, haliç eteklerine kademeli yerleşimiyle bambaşka bir düzenin görüldüğü Süleymaniye Külliyesi 1550-1557 yıllarında yapılmıştır. Külliye programında, cami, türbeler, dört büyük medrese, darülhadis, darülkurra, darülhadis, darüssıbyan, tıp medresesi, bimarhane, darüzziyafe, tabhane, mülazımlar medresesi, hamam ve dükkânlardan oluşan geniş programlı muhteşem bir külliye'dir.¹⁰⁴ Caminin plan şemasında dört büyük fil ayağına oturan merkezi kubbeye güney ve kuzey yönünde eklenen iki yarım kubbe eklemesi ve doğu batı yönünde irili ufaklı beşer kubbenin eklenmesiyle düzenlenmiştir. Plan şemasında baninin isteği olduğu görüşü yaygındır. Caminin kuzeyinde bulunan avlunun dört yanında on şerefeli minareler

¹⁰⁰ Akozan, a.g.m., 303-308.

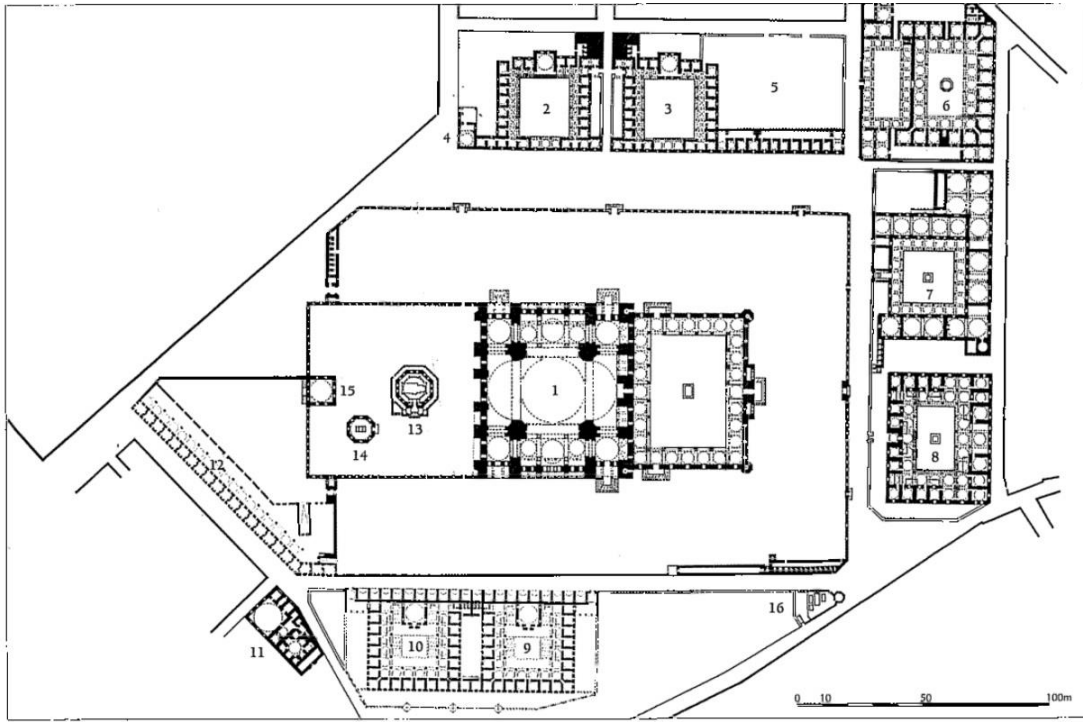
¹⁰¹ Kuban, 1998, a.g.e., 20-250.

¹⁰² Akozan, a.g.m., 303-308.

¹⁰³ Cantay, a.g.m., 836-853.

¹⁰⁴ Akozan, a.g.m., 303-308.

bulunmaktadır.¹⁰⁵ Süleymaniye Cami'si Nişancı Mehmet ve Celâlzade gibi Osmanlı yazarları tarafından “İkinci Kâbe” olarak yüceltilmiştir. Cennet ve şeriat içerikli hatların olduğu bir bezeme programı ile cami süslenmiştir.¹⁰⁶ Şam, Suriye'deki Süleymaniye Külliyesi (1554-1559) cami, tekke, tabhane, kervansaray, imaret yapılarıyla bir menzil külliyesidir. 1558 tarihli Haseki Hürrem Sultan Külliyesi'nde şifahane sıbyan mektebini işaret eder. Medrese ve camide paralel olmayan aykırı bir düzenleme görülür.¹⁰⁷

Süleymaniye Külliyesi, İstanbul. Yerleşim planı: 1. Cami, 2. Evvel Medresesi, 3. Sâni Medresesi, 4. Sıbyan Mektebi, 5. Tıp Medresesi, 6. Bimarhane, 7. Dârüzzıyafe, 8. Tabhane, 9. Sâlis Medrese, 10. Râbi Medrese, 11. Hamam, 12. Dârülhadis Medresesi (Yeni Kurgu: D. Kuban), 13. Kanuni Türbesi, 14. Hürrem Sultan Türbesi, 15. Türbedar Odası, 16. Sinan Türbesi

Şekil 21: İstanbul, Fatih, Süleymaniye Külliyesi, (1550-1557),
<https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/suleymaniye-kulliyesi/>,
(Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).

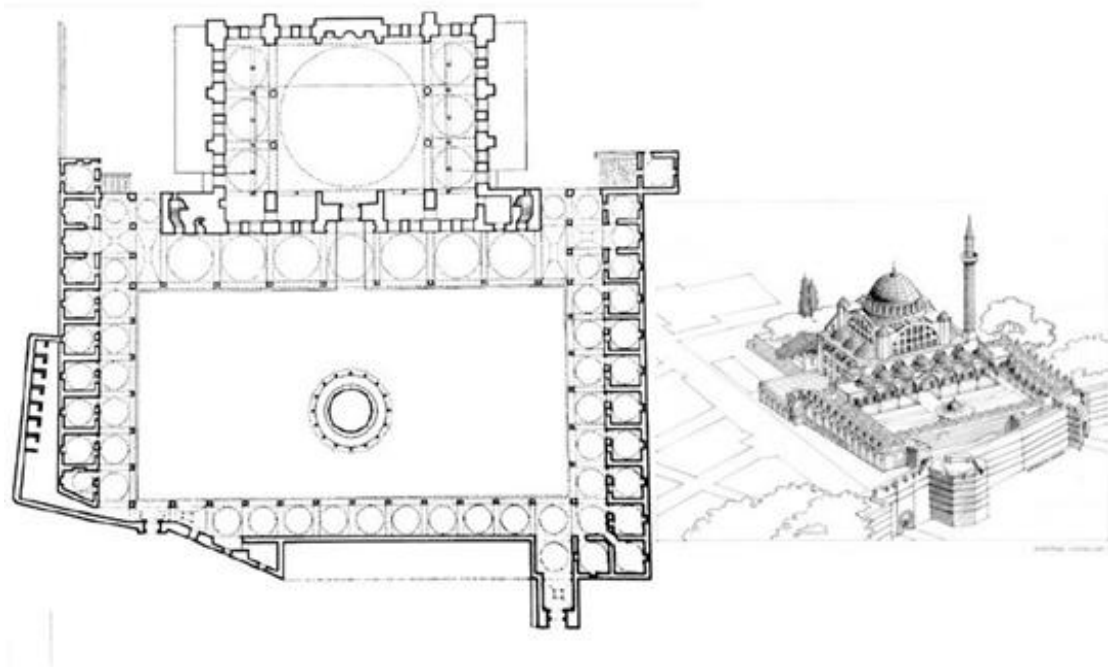
¹⁰⁵ Özbek, a.g.m., 552.

¹⁰⁶ Gülru Kafadar-Necipoğlu, “The Süleymaniye Complex in Istanbul: An Interpretation,” *Muqarnas*, 3 (1), (1985), s. 92-117.

¹⁰⁷ Akozan, a.g.m., 303-308.

XVI. yüzyılda Sinan Paşa, Piyale Paşa, Kılıç Ali Paşa gibi devlet adamları sur içindeki nüfus yoğunluğu sebebiyle külliyelerini sur dışına kurdurmışlardır. Üsküdar ve Edirnekapı’da inşa edilen Mihrimah Sultan Külliyesi kent gelişimini ve kentin kapısını vurgulamaktadır.¹⁰⁸ Bu bağlamda külliye kent omurgasını oluşturan mihenk taşlarıdır.¹⁰⁹

Mimar Sinan 1558’de Edirnekapı’da Mihrimah Sultan Külliyesi’ni inşa etmiştir. Külliye revaklı avlunun duvarlarını ortak paylaşan dükkânlar inşa edilmiştir. Fındıklı’da Kazasker Mehmet Efendi için 1560 tarihinde bir altı destekli cami, 1561 tarihinde bir hamam yapılmıştır. Sinan 1561 tarihinde Cağaloğlu’nda Rüstem Paşa Külliyesi’ni topoğrafyaya göre altında dükkanların olduğu cami ve medreseyi inşa etmiştir. Camiyi sekiz destekli düzenlemiştir. Rüstem Paşa Külliyesi gümrüklerin ve iskelelerin olduğu bölge ile bu sayede sıkı ilişkiler kurmuştur. Mimar Sinan 1566-1568 yıllarında Eyüp’te Zal Mahmut Paşa Külliyesi’ni inşa etmiştir.¹¹⁰

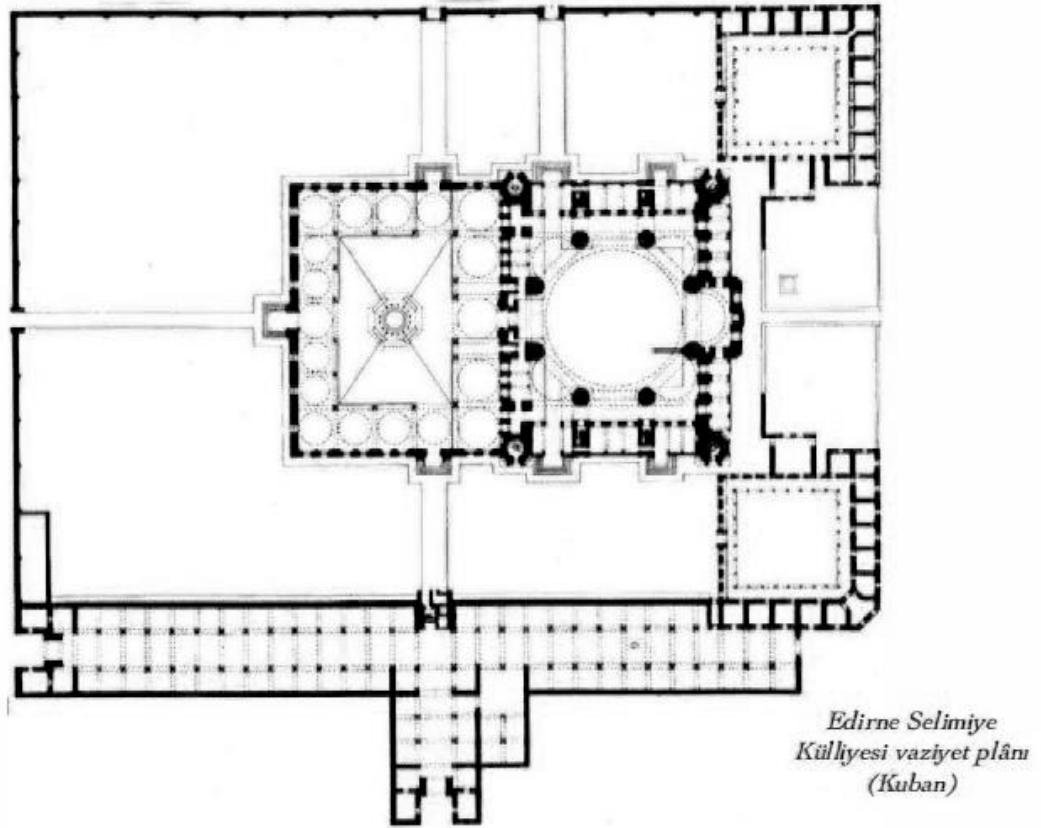
Şekil 23: İstanbul, Edirnekapı’da Mihrimah Sultan Külliyesi (1558), (A. Kuran)
<https://slideplayer.biz.tr/slide/6995341/>, (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).

¹⁰⁸ Kuban, 1994, a.g.e., 166, Özel, a.g.t., 40-65.

¹⁰⁹ Kuban, 1998, a.g.e., 20-250.

¹¹⁰ Cantay, a.g.m., 836-853.

Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi'nde (1571-1572) cami ve medrese ortak avlu kullanmaktadır. Ancak son cemaat yeri medrese ile cami arasında bir bant oluşturur. Mimar Sinan'ın başyapıtı 1568-1574'te inşasını yapmış olduğu Selimiye Külliyesi, cami, medrese, darülhadis, sıbyan mektebi binalarından oluşmaktadır. III. Murat zamanında Selimiye Külliyesi'ne vakıf olarak arasta, çarşı binaları eklenmiştir.¹¹¹ Sinan'ın ustalık eserim diye bahsettiği Selimiye Cami'nde sekiz ayağın üzerindeki kemerlere oturan 31,5 metre çapındaki dev kubbe düzenlenmiştir. Harimin kuzeyinde büyük bir avlusu ve caminin dört köşesinde üçer şerefeli minareler bulunur.¹¹² III. Murat döneminde dükkân sırası, dua kubbesi de olan T planlı çarşıyla tamamlanmıştır. Çarşının güneyinde mektep fevkani düzenlenmiştir. Selimiye arastasının sağ köşesinde kervansaray düzenlenmiştir.¹¹³

Şekil 24: Edirne Selimiye Külliyesi, (1568-1574), (Doğan Kuban)

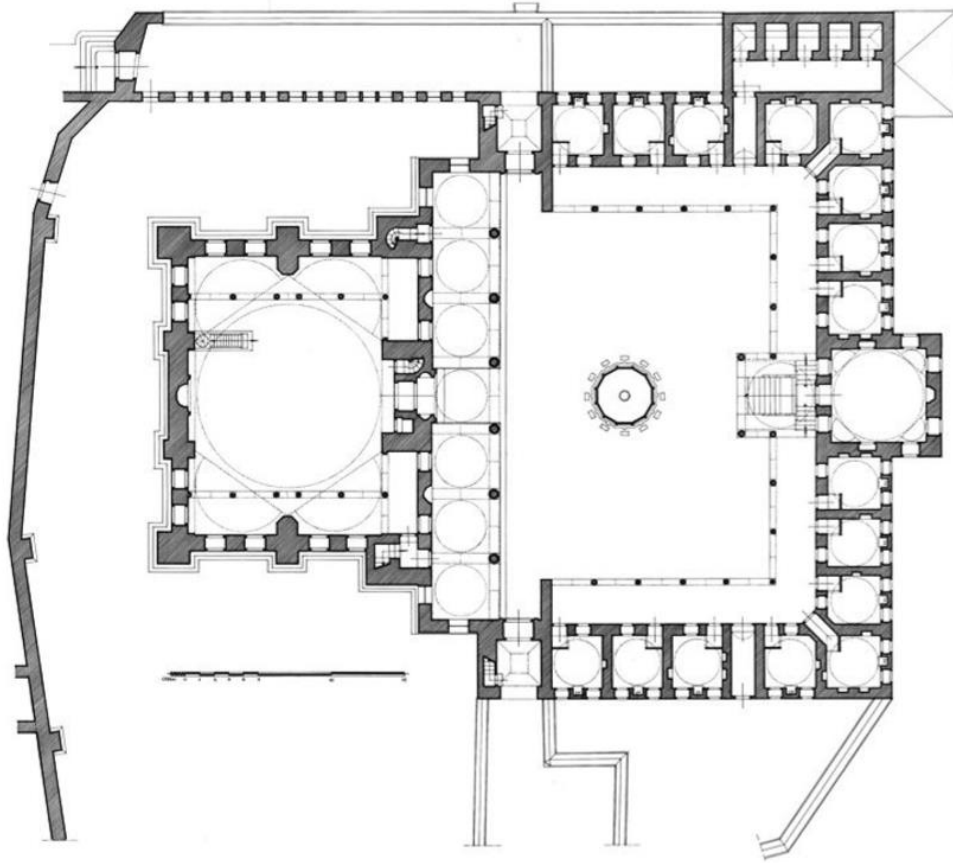
<https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/edirne-selimiye-kuliyesi-kuban/>,
(Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).

¹¹¹ Akozan, a.g.m., 303-308.

¹¹² Kuban, 1998, a.g.e., 127-161.

¹¹³ Cantay, a.g.m., 836-853.

Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi 1549-1570 yıllarında inşası yapılmıştır. Çarşı, kervansaray, cami, medrese, çifte hamam, birimleriyle düzenlenmiştir. Mimar Sinan 1571’de Kadırga’da Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi’ni yaptırmıştır. Üsküdar’da Atik Vâlîde Sultan Külliyesi 1570-1579 yıllarında cami, hazire, medrese, dârüşşifa, aşhane, sıbyan mektebi, kervansaray, hamam, tekke, zaviye ile inşa edilmiştir.¹¹⁴ 1573’te Kasımpaşa’da Kaptanı Derya Piyale Paşa için camiyi üç tarafından revaklarla saran cephenin ortasından yükselen minaresi ve türbe yapısıyla bir külliye düzenlenmiştir. 1577’de Azapkapı’da Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi yaptırılmıştır. Divanyolu’nda 1580 tarihli Anber Ağa Külliyesi’nde medrese ön plandadır.¹¹⁵

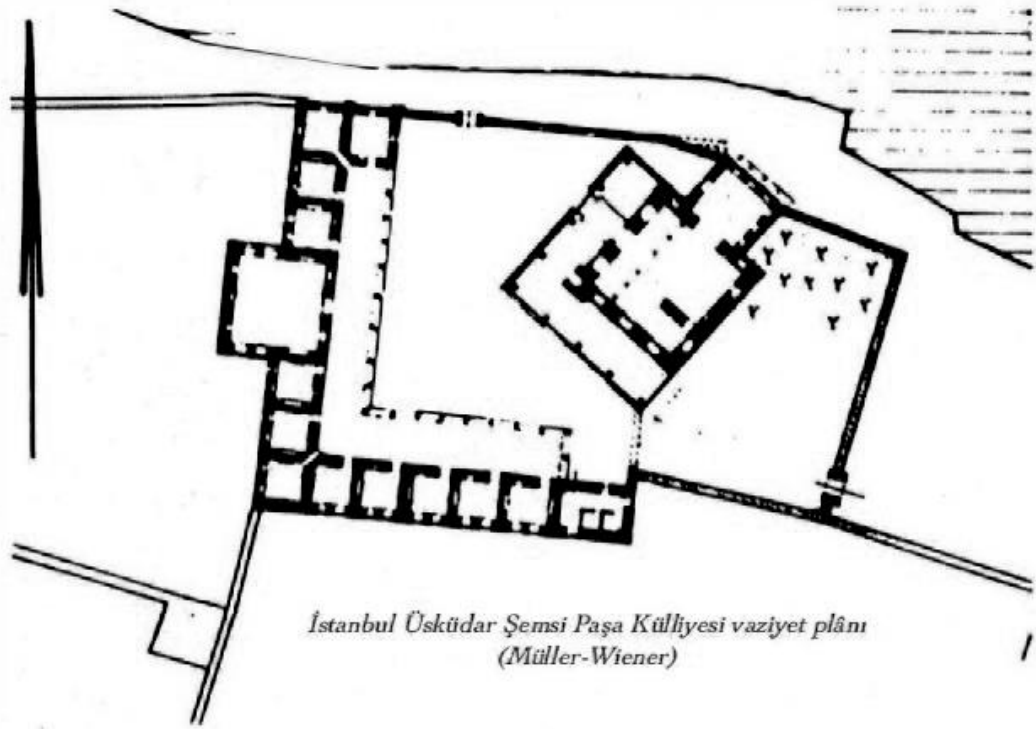
YEMER ALI SAIM ÜLGEN

Şekil 25: İstanbul, Kadırga’da Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi, (1571), (Ali Saim Ülgen), <https://www.sanatinyolculugu.com/kadirga-sokullu-mehmet-pasa-kulliyesi/>, (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).

¹¹⁴ Çobanoğlu, a.g.m., 542-544.

¹¹⁵ Cantay, a.g.m., 836-853.

1580 öncesine tarihlenen Zal Mahmut Paşa Külliyesi'nde camiye medreseden ayıran bir koridor düzenlenmiştir. Üsküdar'da Şemsi Paşa Külliyesi'nde (1580) medrese ile cami arasında takribi kırk beş derecelik bir açıyla düzenlenmiştir. İstanbul'da Kılıç Ali Paşa Külliyesi, 1580'de cami, türbe, medrese, hamam binalarıyla inşa edilmiştir. Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Külliyesi 1580'de cami, türbe, medrese, softa odaları, müderris odaları, tabhane, kervansaray, aşhane, ziyafethane, kütüphane binalarıyla menzil külliyesi olarak inşa edilmiştir.¹¹⁶ Haliç surlarının kıyılarında 1585 tarihli Eğrikapı İvaz Efendi Külliyesi cami, hamam ve meydanda su maksemiyle düzenlenmiştir. 1585'te Manisa'da Muradiye Külliyesi yapılmıştır. Karagömrük'te 1584 tarihli Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi, Çarşamba'daki 1585 tarihli Mehmed Ağa Külliyesi, 1585-1586 tarihli Fatih Mesih Paşa Külliyesi, Eğrikapı'da 1586 tarihli İvaz Efendi Külliyesi gibi külliyelerde Sinan'ın sonradan olan haleflerinin mimar adları görülür. 1593'te Cerrah Mehmet Paşa Külliyesi İstanbul'da inşa edilen küçük külliyelerdendir.¹¹⁷

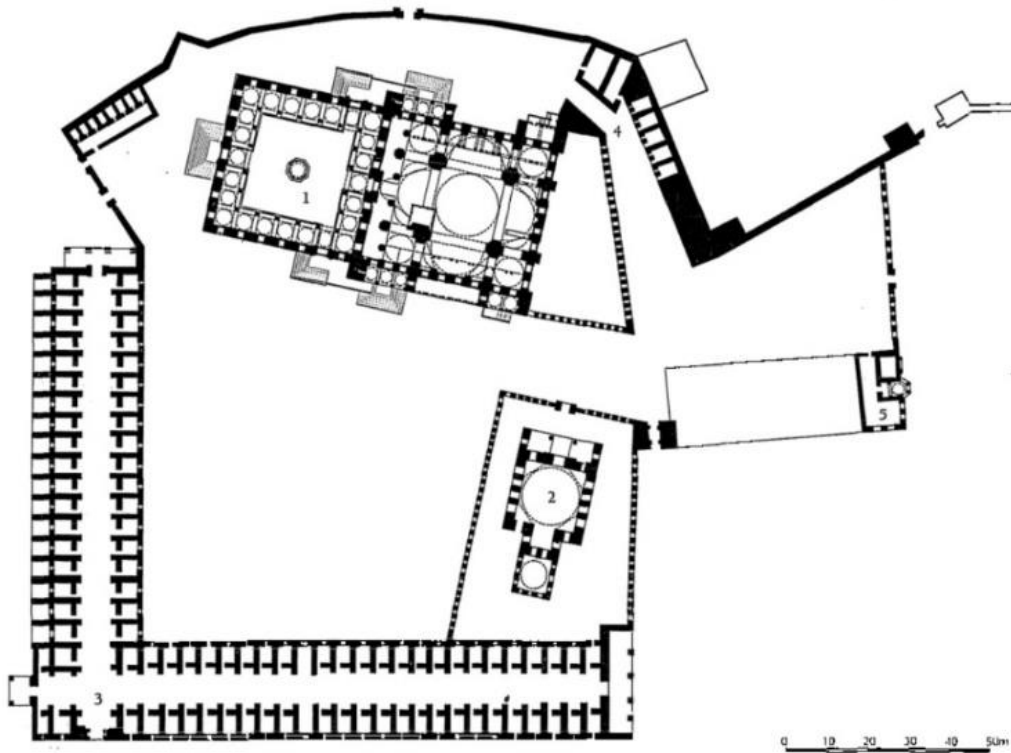

Şekil 26: İstanbul, Üsküdar'da Şemsi Paşa Külliyesi, (1580), (Müller-Wiener), <https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/istanbul-uskudar-semi-pasa-kulliyesi-muller-wiener/>, (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).

¹¹⁶ Çobanoğlu, a.g.m., 542-544.

¹¹⁷ Cantay, a.g.m., 836-853.

XVI. yüzyılın sonlarında medreselerin önem kazandığı külliyeler daha çok inşa edilmiş, caminin ön planda olduğu külliyeler ise daha az sayıda inşa edilmiştir. Bunlardan bazıları Çarşıkapı’da 1593 tarihli Koca Sinan Paşa Külliyesi, Saraçhane’de 1595-1596 tarihli Gazanfer Ağa Külliyesi, Vezneciler’de 1605-1606 tarihli Kuyucu Murat Paşa Külliyesi’dir. Kuyucu Murad Paşa Külliyesi medrese, dersane, sıbyan mektebi, mescit, türbe, sebil ve dükkânlardan oluşur. Yapı kütlelerinde türbe sebil ile vurgulanmıştır. Arasta medresenin tamamlayıcısı niteliğindedir. Mimar Davud Ağa Yeni Cami Külliyesi’ni 1597’de planlamıştır. Külliye duvarlarını bir metre yükseltmesinin ardından vefat etmiştir. Ardından Dalgıç Ahmed Çavuş ve Mimar Davud Ağa yapıyla ilgilenmiştir. Yapı 1663 yılında tamamlanmıştır. Külliye Hünkâr Köşkü bir yenilik olmuştur. Külliye Mısır Çarşısı 1660 yılında yapılmıştır. Yeni Cami ve Külliyesi’nde arasta ve cami birleşimi görülür.¹¹⁸

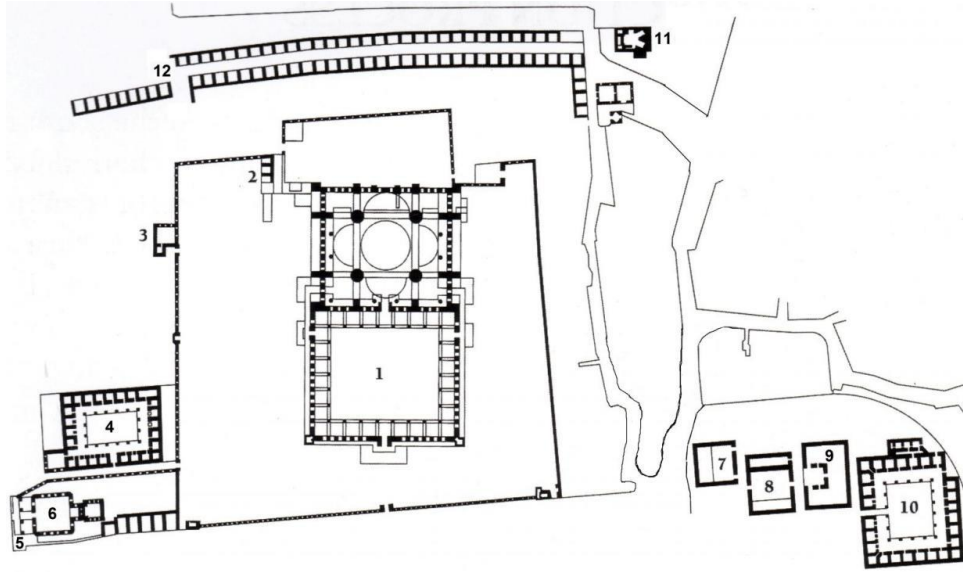

Yenicami ve Külliyesi, İstanbul. Yerleşim planı: 1. Cami, 2. Tırhan Sultan Türbesi, 3. Mısırçarşısı, 4. Geçit, 5. Sebîl (Z. Nayır)

Şekil 27: İstanbul, Fatih, Yeni Cami Külliyesi, (1584), (Z. Nayır),
<https://www.sanatin Yolculugu.com/uskudar-atik-valide-sultan-kulliyesi/>,
(Erişim Tarihi: 5 Şubat 2023).

¹¹⁸ Cantay, a.g.m., 836-853.

Sultan Ahmet Külliyesi 1609-1616 yıllarında yaptırılmıştır. Cami, hünkâr köşkü, medrese, türbe, sebiller, mektep, darüşşifa, imaret, darülkurra, dükkânlar, arasta, hamam, kira odaları, mahzenler ve evlerden meydana gelen külliye İstanbul silüetine damgasını vuran eserlerdendir.¹¹⁹ Cami planı Şehzade Cami planının geliştirilmesiyle altı minareli olarak baninin isteği üzerine yaptırılmıştır.¹²⁰ Caminin temeli Anadolu'daki Celâlî isyanlarının bastırılmasının şerefine atılmıştır. Külliye maliyeti yüksek olması sebebiyle yardımlar toplanmasının yanında İstanbul kadısı tüccarlardan vergi talep etmiştir.¹²¹ XVII. yüzyılda küçük külliyelerin inşası devam etmiştir. Vefa'da Emekçizâde Ahmed Paşa Külliyesi (1618 öncesi), Bayram Paşa Külliyesi (1635), Üsküdar'da Çinili Külliyesi (1640), Çemberlitaş'ta Vezir Hanı yapısıyla Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi (1661-1676), Divanyolu üzerinde Çarşıkapı'da Kara Mustafa Paşa Külliyesi (1680-1690), Saraçhane'de Amcazâde Hüseyin Paşa Külliyesi (1700), Feyzullah Efendi Külliyesi (1700) medrese külliyeleridir. Bu dönemde medrese, sebil, türbe üçlüsüne önem verilmiştir.¹²²

Şekil 28: İstanbul Sultan Ahmet Külliyesi, (1609-1616),
<https://sultanahmetcami.org/k/10/sultanahmet-camii-ve-kulliyesi-planı/>,
(Erişim Tarihi: 8 Şubat 2023).

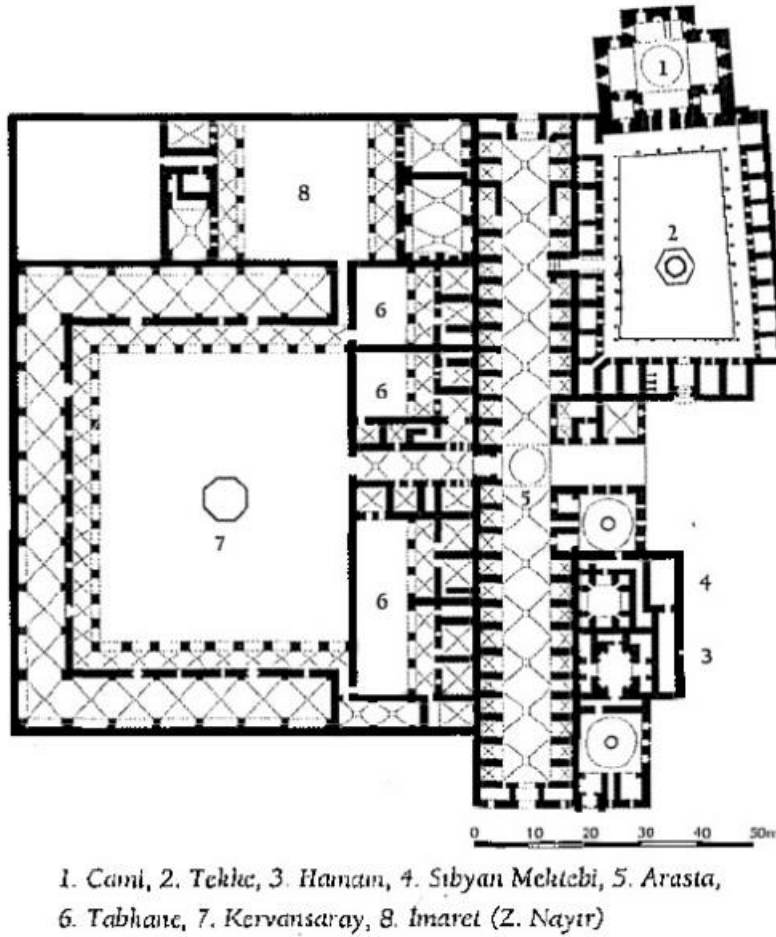
¹¹⁹ Akozan, a.g.m., 303-308.

¹²⁰ Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası*, (İstanbul: İTÜ Yayınları, 1975), s. 37.

¹²¹ William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, çev. Ülkün Tansel, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), s. 37.

¹²² Cantay, a.g.m., 836-853.

Menzil külliyesi XV. yüzyıldan beri Türk topraklarında önemli yollarının üzerine yaptırılmıştır. XVI. yüzyılda ise Mimar Sinan'ın yorumuyla devam etmiştir. Menzil külliyesi Anadolu'da menzillerde yeni yerleşim yerleri kurulmasını sağlamıştır. Menzil külliyelerinde, külliye'nin konumu, yol ve ticaret aksı arasındaki ilişki sıkı tutulmuştur.¹²³ Menzil külliyelerinde kervansaray yapıları baskın düzenlenmiştir. Çünkü menzil külliyesi Selçuklulardaki kervansaray geleneğini devam ettirdiği söylenebilir. Selçuklu menzil külliyesi iki şehir arasında, bir günlük mesafeye yapılmıştır. Osmanlı menzil külliyesi ise kente yakın konumda yaptırılmıştır.¹²⁴ Edirne, İstanbul, Amasya, Manisa gibi zamanın büyük şehirleri şenlenmiş, mamur hale gelmiştir.¹²⁵

Şekil 29: Hatay, Payas Sokullu Menzil Külliyesi, (1574), (Zeynep Nayır),
<https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/sokollu-mehmed-pasa-menzil-kulliyesi-payas-z-nayir/>, (Erişim Tarihi: 26 Ocak 2023).

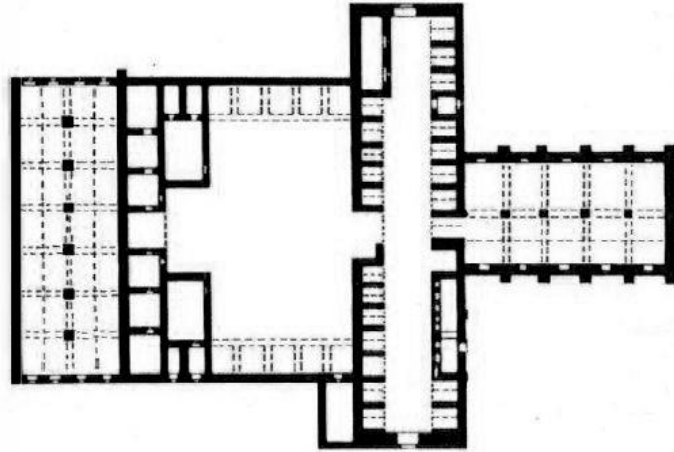
¹²³ Cantay, a.g.m., 836-853.

¹²⁴ Okçuoğlu, a.g.e., 79-80.

¹²⁵ Cantay, a.g.m., 836-853.

Menzil külliyesi örneklerine baktığımızda 1569-1570 tarihli Karapınar'da Sultan II. Selim Külliyesi, Payas'ta 1567-1580 tarihli Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi, Ilgın'da 1583-1584 tarihli Lala Mustafa Paşa Külliyesi, Trakya'da 1569 tarihli Lüleburgaz Sokullu Külliyesi, Havsa'da 1569-1570 tarihli Kasım Paşa Külliyesi önemli külliyelerdir. Bu külliyelerde genelde aynı plan şeması görülmektedir. Arasta yapısının menzil yoluyla birlikte düzenlendiği görülür.¹²⁶

Payas'ta Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi (1567-1580) cami, kervansaray, medrese, hamam, çarşı, daruzziyafe binalarıyla menzil külliyesi olarak yapılmıştır. Payas Sokullu Paşa Külliyesi menzil külliyesi olması sebebiyle kervansaray yapıları büyük ölçüde olup, arastayla külliye hâkim yapılarıdır.¹²⁷ Menzil külliye düzeninde han, imaret, tabhane üçlüsü baskındır. Diğer yapı grubu olarak cami, medrese, hamam üçlüsü belirgindir. Bu iki yapı grubunu birbirine arasta bağlar. Arasta menzil külliyelerinde bağlayıcıdır. Anadolu'da üç büyük menzil külliyesi inşa edilmiştir. Antalya, Elmalı'da Mimar Sinan'ın cami ve medresenin bütünsel tasarlandığı Ömer Paşa Külliyesi 1610-1611'de, Ulukışla'da arastanın eksen olduğu plan şemasında Öküz Mehmet Paşa Külliyesi 1619'te, Aksaray-Kayseri hattında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi 1670'te inşa edilmiştir.¹²⁸

*Ulukışla Öküz Mehmet Paşa Kışla Kervansarayı
plânı (Güreşsever)*

Şekil 30: Ulukışla, Öküz Mehmet Paşa Külliyesi, (Gürşever)
<https://tr.pinterest.com/pin/626633735622455766/>, (Erişim Tarihi: 26 Ocak 2023).

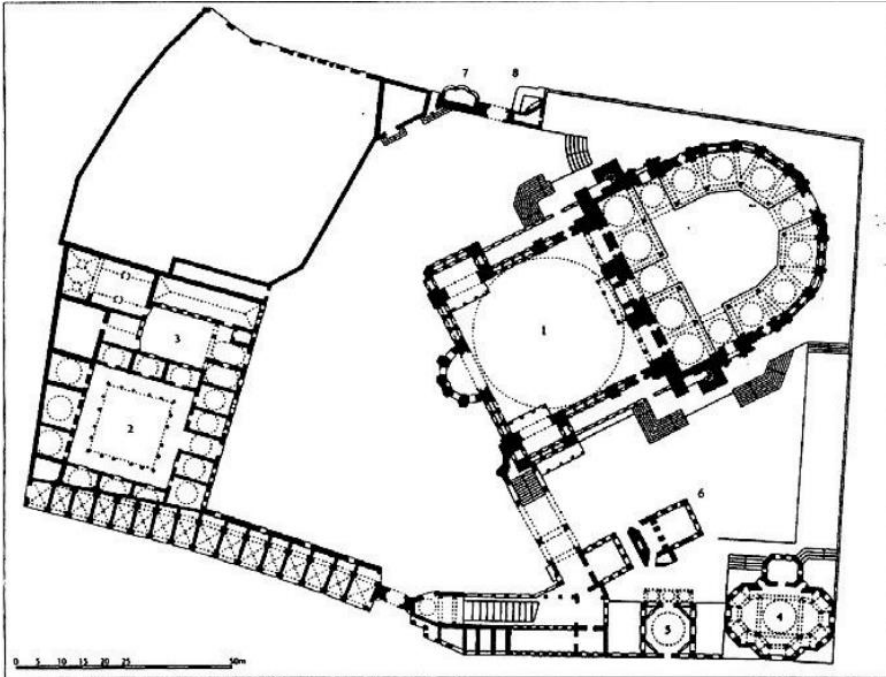
¹²⁶ Cantay, a.g.m., 836-853.

¹²⁷ Eyice, 1989, a.g.e., 171-199.

¹²⁸ Çobanoğlu, a.g.m., 542-544.

3.3. Batılaşma Dönemi Osmanlı Külliyesi (1708-1908)

XVIII ve XIX. yüzyıllarda camilerin ya da medreselerin ön planda olduğu külliye görülür. XVIII. yüzyılda cami merkezli külliye geleneğini devam etmiştir.¹²⁹ XVIII. yüzyılda İstanbul'da Çorlulu Ali Paşa Külliyesi (1707-1709), Yeni Vâlide Külliyesi (1708-1710) inşa edilmiştir. Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nde (1720) medrese ve arasta birleşimi görülür. Üsküdar Ahmediye Külliyesi (1722) cami ve medrese avlusu ortak olup, kütsel paralellik göstermez.¹³⁰ Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi (1734-1735), Seyyid Hasan Paşa Külliyesi (1735), Cağaloğlu'nda Hacı Beşir Ağa Külliyesi (1744-1745) inşa edilmiştir. Batılılaşma döneminin simgesi 1748-1757 yılında inşa edilen Nuruosmaniye Külliyesi'dir. Bu dönemde külliyele yenilik olarak hünkâr kasırları eklenmiş ve büyük önem verilmiştir. Batılılaşma döneminde medrese merkezli külliyele ön plana çıkmıştır. Medreseye bağlı olan sıbyan mektepleri ayrı bir birim olarak değerlendirilmiştir. Kütüphane, çeşme, hünkâr kasrı, medrese gibi yapı birimlerine bu dönem külliyelelerinde önem verilmiştir.¹³¹

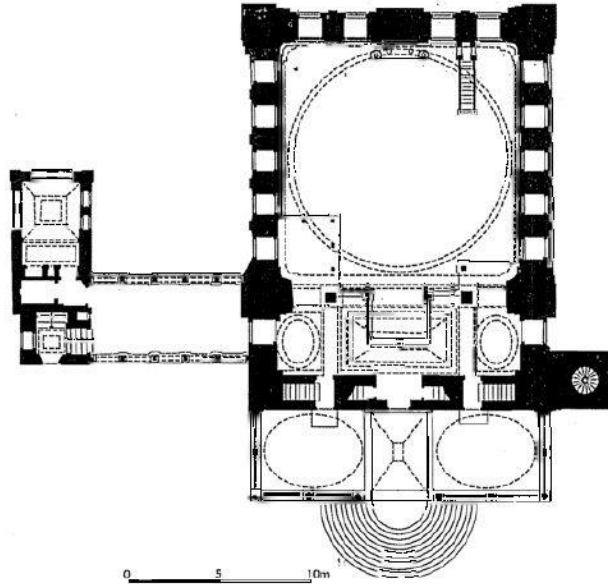
Şekil 31: İstanbul, Fatih, Nuruosmaniye Külliyesi, (1748-1757),
<https://www.sanatinyolculugu.com/nuruosmaniye-kulliyesi/>, (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).

¹²⁹ Cantay, a.g.m., 836-853.

¹³⁰ Çobanoğlu, a.g.m., 542-544.

¹³¹ Akozan, a.g.m., 303-308.

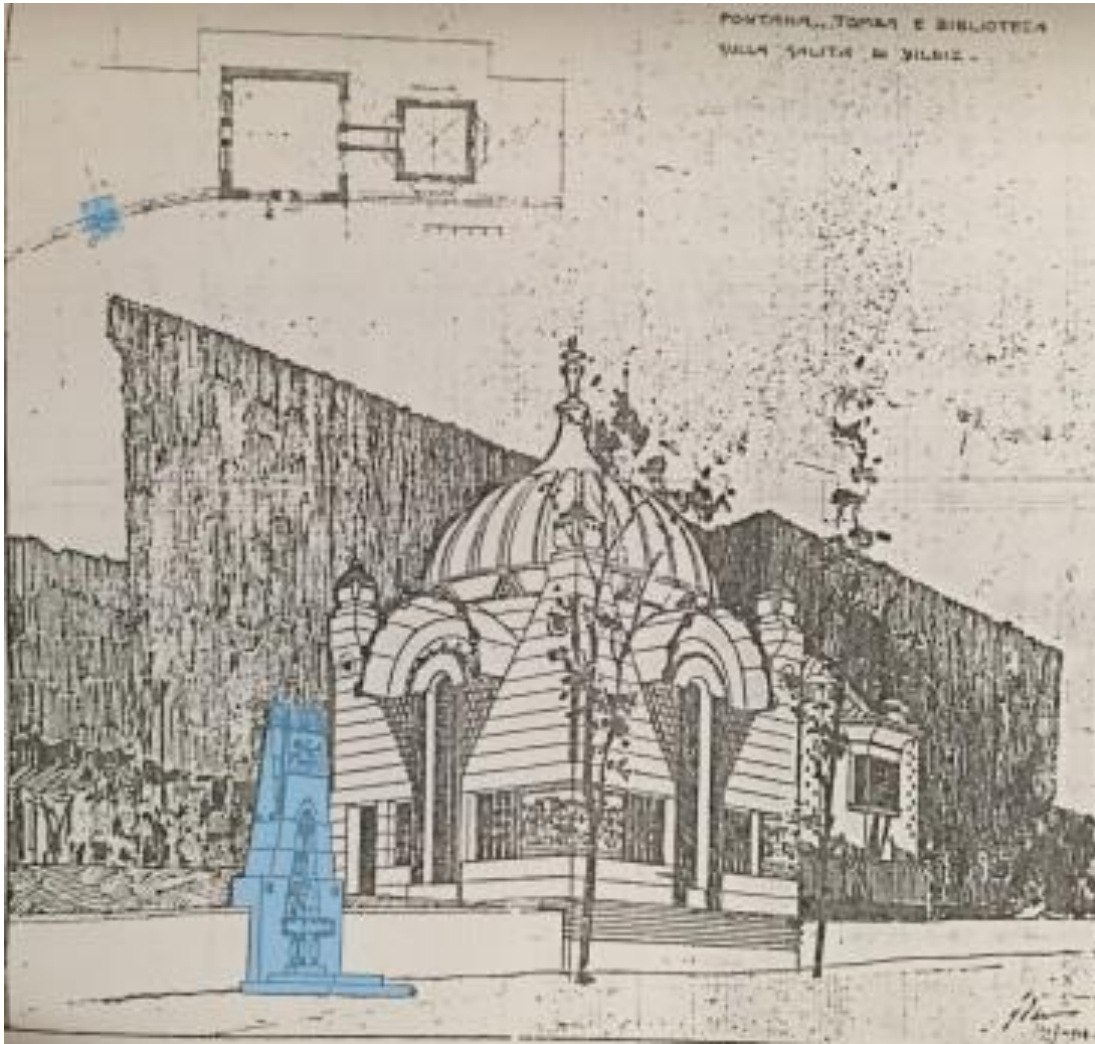
Lâleli Külliyesi (1760-1764), Üsküdar Ayazma Külliyesi (1760-1761) külliyesi yapılmıştır. Hatay’da Sadrazam Moralı Hasan Paşa (vakfiye 1704), Aydın’da Nasuh Paşa Külliyesi (1708), Divanyolu’nda Çorlulu Ali Paşa Külliyesi (1708) külliyesi yapılmıştır. Ayrıca cami merkezli Yeni Valide Külliyesi (1708-1710) Batılılaşma dönemine geçiş süreci olan Lale Devri’nin sembol eserlerindendir. Anadolu topraklarına bakıldığında Aydın’da Cihanoğlu Külliyesi (1756), Yozgat’ta Çapanoğlu Külliyesi (1779), Kırşehir, Gülşehir’de Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa Külliyesi (1780), yapılmıştır. Osmanlı’nın geniş topraklarına yayılan külliye mimarisinde Halep’te Osman Paşa (1730-1739), Kahire’de Sultan I. Mahmud Külliyesi (1750), Şumnu’da Şerifi Halil Paşa Külliyesi, Doğubayezit’de II. İshak Paşa Külliyesi (1784) Batılılaşma dönemine ait eserlerdir. XVIII. son büyük külliyelerinden olan Bahçekapı’daki I. Abdülhamid’in Hamidiye Külliyesi (1775-1789) IV. Vakıf Hanı ile inşa edilmiştir. Beylerbeyi Külliyesi’nde (1777-1778) camiyle iki katlı hünkâr dairesi ve külliye birimleri şehrin farklı yerlerine yapılması bakımından külliye programında tekrar dağılmanın düzenlendiği görülür. Emirgân’da Hamid-i Evvel Külliyesi (1781-1783), Mihrişah Vâlîde Sultan Külliyesi (1792-1795) ve Şah Sultan Külliyesi (1800) yapılmıştır.¹³²

Şekil 32: İstanbul, Fatih, Ayazma Külliyesi, (1760-1761),
<https://tr.pinterest.com/pin/626633735622487465/>, (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).

¹³² Çobanoğlu, a.g.m., 542-544.

XIX. yüzyılda ise İstanbul, Üsküdar'da Selimiye Külliyesi (1801-1805), Küçük Efendi Külliyesi (1825) inşa edilmiştir. Yenibahçe'de Bezm-i âlem Valide Sultan Külliyesi (1845), Fatih'te Hırka-i Şerif Külliyesi (1850), Dolmabahçe'de Bezm-i âlem Valide Sultan Külliyesi (1854) dönem eserleridir. Bâlâ Süleyman Ağa Külliyesi (1862-1863), Altunizade İsmâil Zühdü Paşa Külliyesi (1865-1866), Pertevniyal Vâlide Sultan Külliyesi (1867-1871), Şeyh Zâfir Külliyesi (1887) İstanbul'da Batı üslubunda inşa edilmiştir. Kütahya'da Molla Bey Külliyesi (1855) inşası yapılmıştır.¹³³

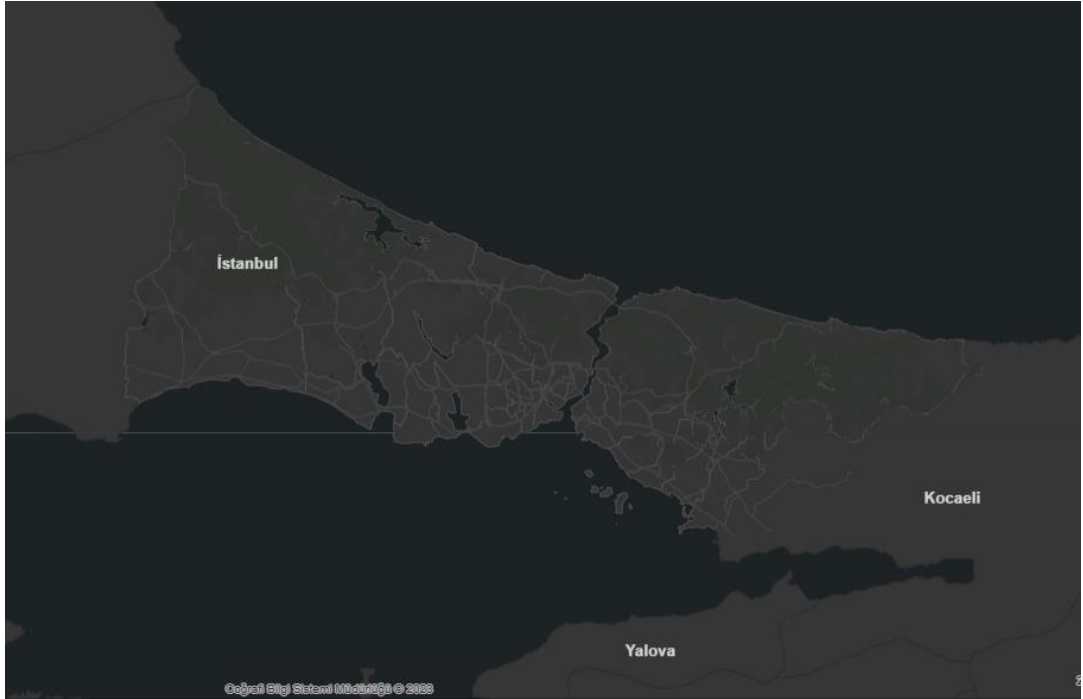

Fotoğraf 19: İstanbul Beşiktaş, Şeyh Zâfir Külliyesi, (1887),
<https://bkmimbisiktascesmeler.wordpress.com/2018/04/16/ertugrulcesme/>,
(Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).

¹³³ Çobanoğlu, a.g.m., 542-544.

4. OSMANLI DÖNEMİ İSTANBUL’UNUN FİZİKİ YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ

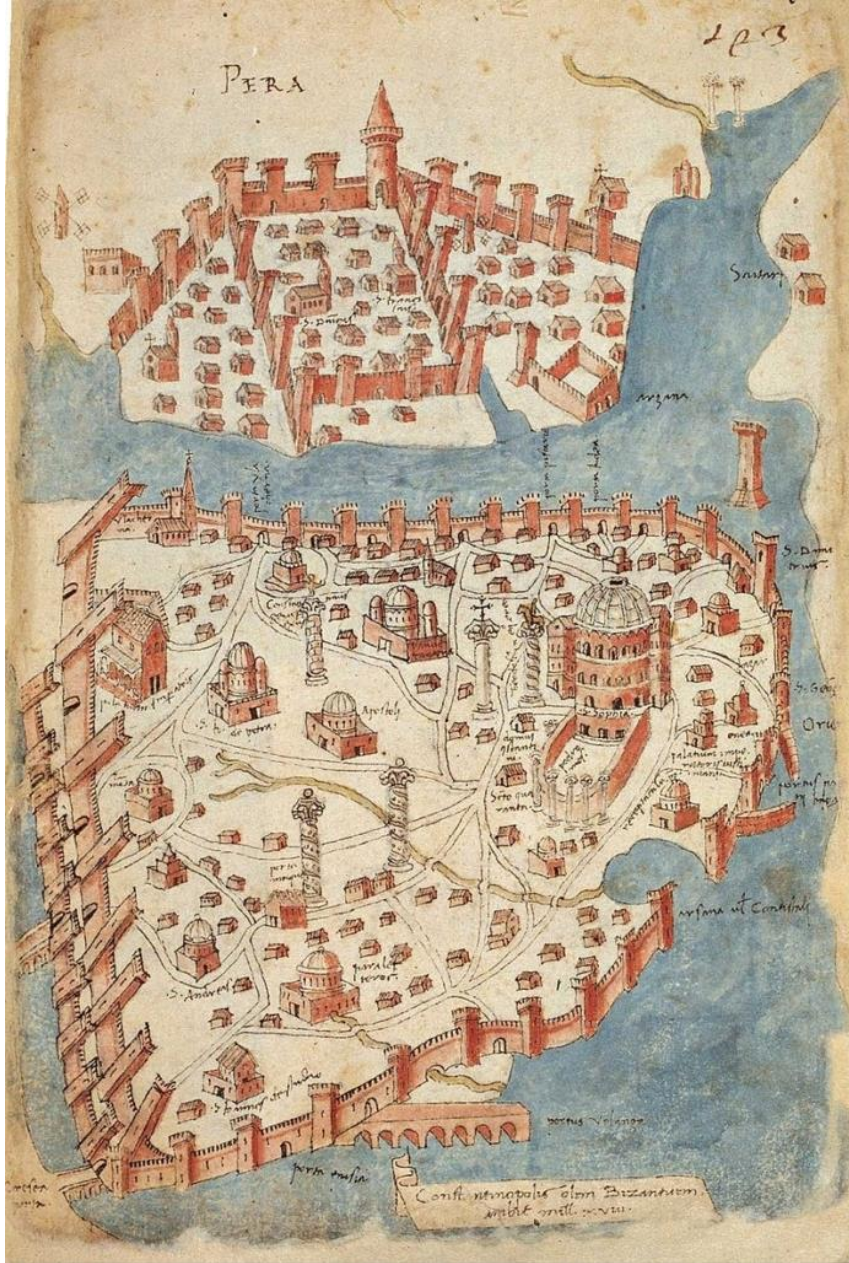
Nuruosmaniye Külliyesi ve semtinin İstanbul ile ilişkisini anlayabilmek için İstanbul’u iyi anlamak gerekir. İstanbul Avrupa ve Asya kıtasını birbirine bağlayan boğazın kıyılarına yayılmış, Haliç üzerindeki yarımada tarihi merkezi olmuş, yüzlerce yıl boyunca gelişip büyüyen bir şehir olmuştur. Coğrafi anlamda iki kıtayı birbirine bağlaması sebebiyle büyük bir önem taşımış, dünya ticaret ve kültür merkezi olmuştur. İstanbul Boğazı, Karadeniz ile Akdeniz kültürünü birbirine bağlayan, geçişi sağlayan önemli bir ulaşım yolu olmuş, İstanbul’a hayat veren en önemli etkenlerden olmuştur. Dolayısıyla İstanbul hem farklı kıtaları hem de farklı denizleri birbirine bağlayan oldukça önemli bir düğüm noktası olmuştur. İstanbul boğazdan karaya doğru sekiz kilometrelik bir girinti yapan Haliç ise Tarihi Yarımada’nın korunaklı bir yerleşim merkezi olmasında etkin bir rol oynamıştır.¹³⁴

Şekil 33: İstanbul, Nuruosmaniye konumu, <https://cbs.ibb.gov.tr/Map#>, (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).

¹³⁴ Demirkent, a.g.m., 205.

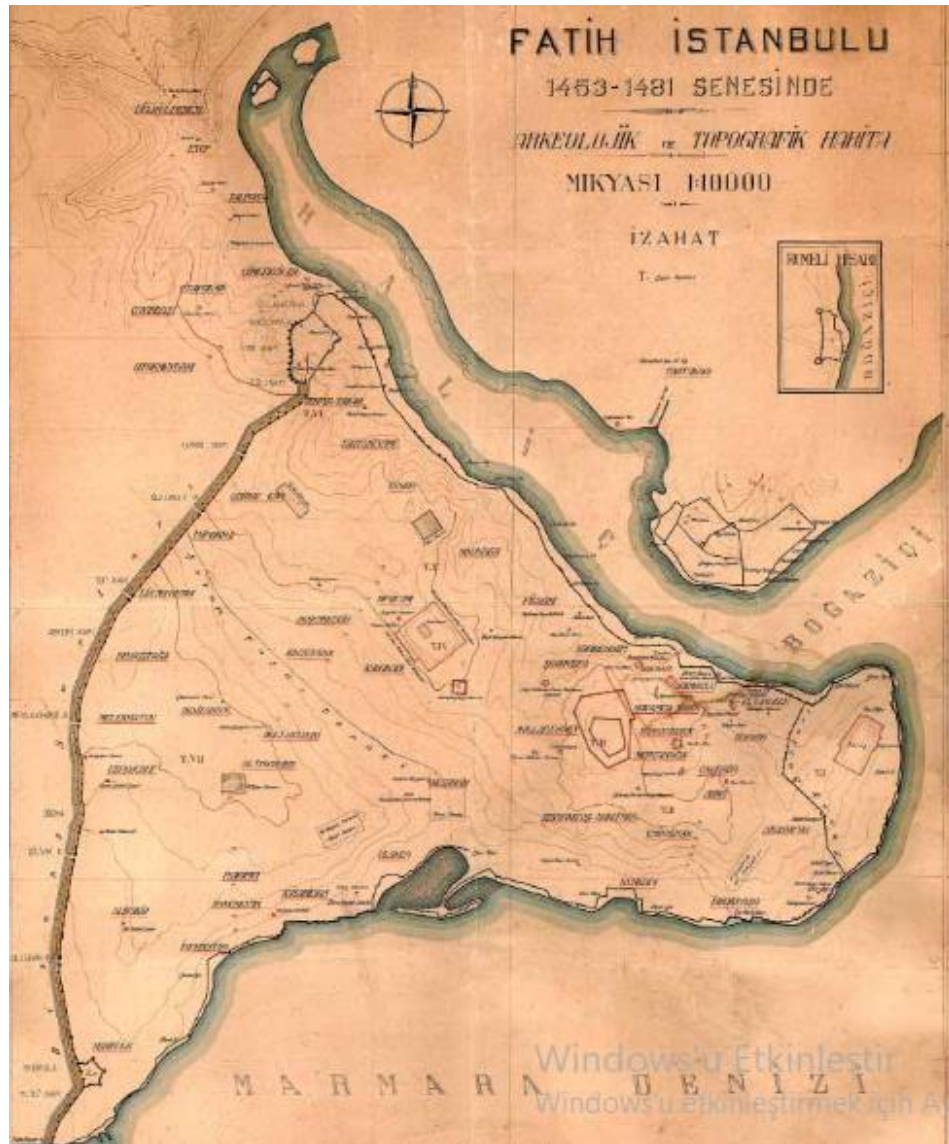
İstanbul'un yakın tarihine baktığımızda araştırmacılara göre İstanbul'da yerleşim milattan önce tarihlere dayanmaktadır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalara göre en erken yerleşim yerleri olarak Haliç kıyılarındın olduğu tespit edilmiştir. Romalı yazar Plinius'a göre bölgede Byzantion'dan önce Lygos adından bir köyden bahseder.¹³⁵

Şekil 34: İstanbul, (Christoforo Buondelmonte),
<https://sehirplanlama.ibb.istanbul/beyoglu-arsivi-haritalar/>, (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).

⁷² Demirkent, a.g.m., 205.

1291, 1303, 1308, 1351, 1434 yıllarında şehirde yangın felaketleri yaşandı. 1296, 1323, 1331, 1346 ve 1354 yıllarında depremlerle şehir harap oldu. Türklerin Ancak Türklerin güçlenmesiyle Bizans bir şehir devleti haline dönüştü. İstanbul 1391,1400 yıllarında I. Bayezid ve 1422 yılında II. Murad tarafından kuşatıldı. Fatih Sultan Mehmed 29 Mayıs 1453'te İstanbul'u fethetti ve Bizans'a son verdi.¹³⁶ Şehre törenle giren Fatih Sultan Mehmed Ayasofya'yı "câmi-i kebîr"i ilan etti. "Tahtım İstanbul'dur" diyerek İstanbul'u başkent yaptı. Böylece İstanbul başkentlik görevini sürdürmeye devam etmiştir.¹³⁷

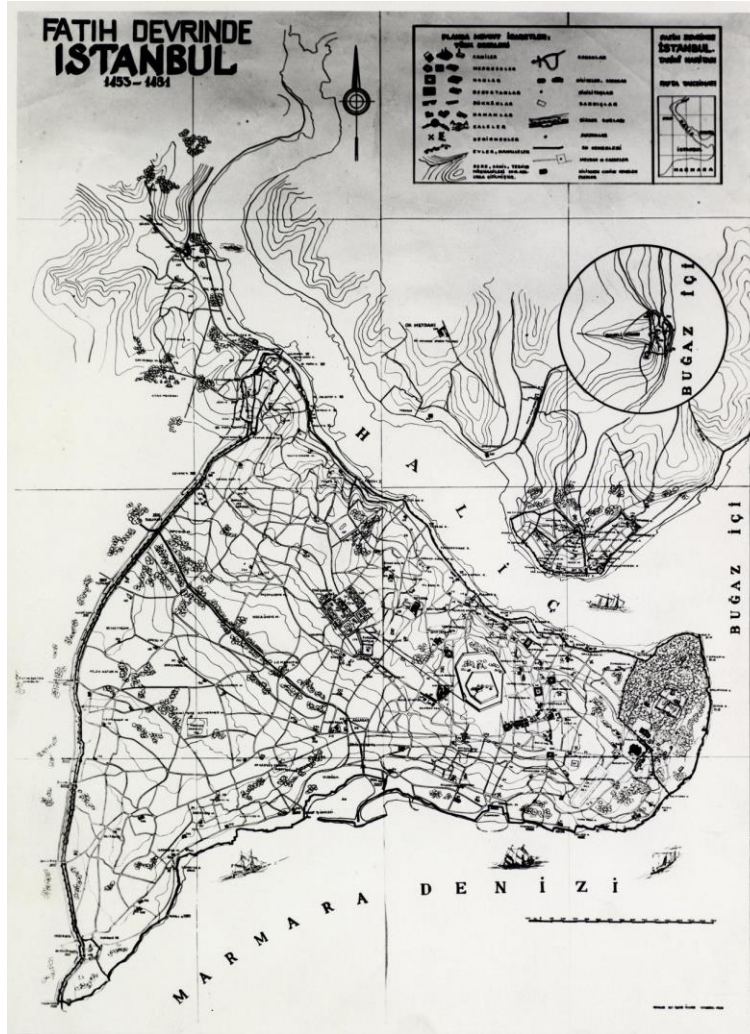

Şekil 35: Fatih'in İstanbul'u (1453-1481), <https://sehirplanlama.ibb.istanbul/beyoglu-arsivi-haritalar/>, (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).

¹³⁶ Demirkent, a.g.m., 210.

¹³⁷ İnalçık, a.g.m., 220-239.

Fatih İstanbul'un yeniden iskânı için yoğun çalışmalar düzenlemiştir. İstanbul'dan kaçan halkın geri dönmesini, esirlerin kente yerleşmesini sağladı. Bu kesim şehrin ilk Rum nüfusunu oluşturdu. Şehre 1500 yeniçeri bırakıp subaşı ve kadı tayin etti. Topkapı Sarayı'nın yapılmasından sonra Sarây-ı Atîk-i Âmire adını alan sarayın yapılmasını emretti. O dönem İstanbul'da yüz seksen iki mahalle vardı. 1546'da bu sayı gayri Müslim mahalleler hariç iki yüz on dokuzaya yükselmiştir. 1453 İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı mimarisinin senteziyle yapılan yeni yapılar kente yeni bir siluet kazandırmıştır. Osmanlı döneminde Tarihi Yarımada idare, ticaret, liman, din fonksiyonlarının merkezi niteliğinde olması sebebiyle bölge han, hamam, cami, menderese, külliye gibi pek çok yapı ile donatılmıştır.¹³⁸

Şekil 36: Fatih dönemi İstanbul, <https://historyontheorientexpress.tumblr.com/image/186318007443>, (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).

¹³⁸ İnalçık, a.g.m., 220-239.

Prof. Dr. İbrahim Numan arşivinde bulunan bir harita ile Fatih dönemi mahalle sınırları ve kurucu mescitler tespit edilmektedir. Haritada pek çok mescit tespit edilmektedir. 1930'lu yıllara kadar, yüzlerce yıl bu mahalle isimleri değişmemiştir. Bu mahalle isimlerinin kökeni toplumun ileri gelen önemli şahıslarına dayanmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı şehir yapısının insan odaklı olduğu anlaşılr.¹³⁹Tüccarların mallarını depo ettiği, satabildiği ve konakladıkları hanlar ise şehri canlandıran öğelerden olmuştur. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'a dört tane han yaptırmıştır. Bunlardan ikisini bedesten yanında ikisini Tahtakale'de düzenlenmiştir. Fatih'in İstanbul'da ilk inşaatını yaptırdığı bölgelerden biri Balıkpazarı Kapısı ile Odun Kapısı arasındaki Tahtakale'dir. İstanbul surlarının içi ticari yapılarla donatılmıştır. 1457'de II. Mehmed şehirdeki Bizans binalarını Ayasofya vakıflarına devretti. Bu yapılar belgelerde "sultânî" ve "mukâtaalı" (kiraya verilen) adıyla geçer. 1492'de 1428 adet kiraya verilen mîrî ev vardı.¹⁴⁰

Fotoğraf 20: İstanbul, Fatih, Kapalı Çarşı, (Allom),
<https://istanbultarihi.ist/3-fatih-sultan-mehmedin-istanbulu/>, (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).

¹³⁹ Seniye Selce Onur, İbrahim Numan, "Fatih Döneminde Süleymaniye Bölgesindeki Mahalleler," *Bab Journal of FSMVU Faculty of Architecture and Design*, 1(1), (Ocak 2020), s. 3-30.

¹⁴⁰ İnalçık, a.g.m., 220-239.

Fatih'in yaptırdığı külliyyeler, camiler, çarşılar, kapanlar, bedestenler ile Osmanlı şehir yapısının temelleri İstanbul'a atılmıştır. Kapalı Çarşı, bedesteni ve kervansarayı, Bodrum Kervansarayı, Tahtakale'deki eski kervansaray, han gibi iş merkezleri Ayasofya vakıflarını beslemiştir. Fetih'ten sonra İstanbul'u besleyen, canlandıran, ekonomik refahı sağlayan ekonomik ve sosyal birimler Ayasofya'nın vakıfları olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in 1459 tarihli emri ile şehrin çeşitli bölgelerinde her biri yerleşim ve refah için paşalar kendi külliyyelerini inşa ettiler. 1459 yılında Fatih Sultan Mehmed Fatih Cami'nin yapılmasını emretti. Cami inşasına 1463'te başlandı 1471'de tamamlandı. Fatih Külliyesi'nde medrese, hastane, imaret, okul, kütüphane, hamam gibi birimlerden oluşmaktaydı. Bir Osmanlı şehri silüetine bürünen İstanbul bir kaza haline getirildi, her nahiye ise birkaç mahallenin birleşiminden oluşturuldu. İstanbul'un ilk idari birimi Ayasofya nahiyesi olmuştur.¹⁴¹

Osmanlı şehir yapısında külliyyelerin etrafın nahiye, mescitlerin etrafında ise mahalleler oluşur. Osmanlı şehirlerinde, mescitler, türbeler, zaviyeler, tekkeler, mahallelerin kurucusu olmuştur. Bunlara örnek olarak Şeyh Ebülvefâ, Şeyh Akşemsettin, Şeyh Sevindik Halvetî sıralanabilir. Şehrin İslâmi özelliğinin ön plana çıkması için adı İslâmbol olarak kayıtlara geçmiştir. Müslüman nüfusun şehirde çoğunlukta olmasına özen gösterilmiştir. Gayri Müslimleri ehl-i zimme hukuku devlet güvencesini almaktaydı. Kervansarayların yanlarına tüccarların mallarını koyabilecekleri bedestenler kuruluyordu. Bedestenin etrafında ise çarşı ve dükkânlar oluyordu. Her sanat kolu için bir çarşı merkezi düzenlenirdi. Kapalı pazarlara "kapan" denilirdi. Kapanlar şehir girişlerinde ya da liman çevresinde bulunurdu.¹⁴²

Vakıfların bir parçası olan su tesisleri, kaldırımlar, hastaneler, yolların bakımı ve temizliği, fakir ve yolcuların doyurulması, barınması hizmetlerini veren imaretler şehrin kalkınmasında büyük rol oynamıştır. Ayasofya Nahiyesi şehrin ilk nahiyesidir. Dolayısıyla İstanbul'un ilk başta gelişim çekirdekleri Ayasofya ve Kapalı Çarşı olmuştur. İlerleyen dönemlerde İstanbul çeşitli külliyyelerin etrafında gelişmiştir. Divanyolu şehrin ana omurgasını oluşturmuştur.¹⁴³

¹⁴¹ İnalçık, a.g.m., 220-239.

¹⁴² A.y.

¹⁴³ A.y.

XVI. yüzyılda İstanbul dünyanın süper gücü olan Osmanlı Devleti'nin başkenti olması sebebiyle zamanın en yoğun imar çalışmalarının yapıldığı gösterişli bir kent halini almıştır. Özellikle sur içinde yapılan bu bayındırlık çalışmalarında Bizans'tan kalma forumların yerine, İstanbul tepeleri külliyelele süslenmiştir. Bu külliyelele etrafında yeni yerleşim yerlele oluşmuştur. Hanlar, hamamlar, saraylar, camiler, medreseler, türbeler yapılmıştır. Osmanlı mimarisinde bu tür büyük yapıların yer seçimlele kent silüetinde etkin rol oynayacak, simgesel noktalara göre yapılmıştır.¹⁴⁴ Böylece silüette başrol olan anıtsal yapılar için İstanbul tepelerle kaide görevlele üstlenmiştir.¹⁴⁵ 1520 Vavassore'nin kuşbakışle çizimle şehirdeki geniş caddelerle göstermektedir. Osmanlı İstanbul şehrlele gösteren şablon niteliğindedir. XVI. yüzyılda Matrakçle Nasuh çizimlelerinde görülmeyen bu caddeler ve akslar kaybolmuştur. Bu yoğun mimari çizimlelere göre XVI. yüzyılda nüfus hızla arttı, yerleşim alanle yoğunlaştı. Çeşitli Osmanlı eserlele ile İstanbul yenle bir silüete büründü.¹⁴⁶

Şekil 37: XVI. Yüzyıl İstanbul (Vavassore) (1520), <https://istanbultarihi.ist/84-istanbulun-nahiye-ve-mahalleleri-1453-1923>, (Erişim Tarihi: 9 Şubat 2023).

¹⁴⁵ Mehmet Karakuyu, Saadet Tuğçe Tezer ve Hatice Balık, “İstanbul’un Tarihî Topoğrafyası ve Literatür Değerlendirmesi,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8 (16), (2010), s. 33-60.

XVI. yüzyılda vakıf sayılarındaki artışa göre nüfus artışını göstermektedir. Sur içi nahiyeleri az nüfusluydu. 1565 tarihli Mihrimah Sultan Külliyesi Edirnekapı civarında yerleşimin olmasını sağlamıştı. Kara Ahmed Paşa'nın Topkapı'da (1554) ve Hadım İbrâhim Paşa'nın Silivrikapı'da (1551) cami yaptırmaları şehir girişlerinde yerleşimin artışını göstermektedir. Seyyid Lokmân, Hünernâme'deki 1584 haritasında sur içi İstanbul'un yoğun dükkân ve konutların olduğunu, sur, saray, cami yapılarını, okumaktayız. Haritada geniş caddeler XVI. yüzyılda görülmemektedir. Mimari dokunun baskın olarak topoğrafyaya göre geliştiği görülmektedir. Buradan eğim çizgileri konusunda bilgi almaktayız. Yeşil dokudan uzak olan bölgenin sadece Yarımada'nın uç kısmında yoğun olduğunu görmekteyiz.¹⁴⁷

Şekil 38: 1584 İstanbul Hünernâme, (Seyyid Lokmân),
<https://istanbultarihi.ist/275-istanbul-sarayinin-resim-hazinesinden-osmanli-sanatinda-minyatur>,
(Erişim Tarihi: 9 Şubat 2023).

¹⁴⁷ İrfan Dağdelen, "Osmanlı Haritalarında İstanbul," *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.1, (İstanbul: İSAM, 2015), s. 553-554.

XVI. yüzyılın ikinci ve XVII. yüzyılının ilk yarısında ikamet bölgeleri genişledi. Osmanlı şehirciliğinde mahalle cami ve mescitler etrafında oluşturulmuştur. Şehrin temel birimi oluşturan mahalleler ortak menşe, din, kültür ve dayanışmayla birbirlerine bağlıydı. Mabetler toplu buluşma alanı olması sebebiyle dini yapıların bakım ve onarımı, maaşların ödenmesi mahallede ikamet edenlerin sorumluluğundaydı. Varlıklı insanların yardımıyla beslenen bir okul ve çeşmesi vardı. Mahalleler kendi içinde düzenin korunmasını, vergilerin ödenmesini, devlete karşı görevlerin yerine getirmesini, fakirlere yardımda bulunulmasını sağlayan önemli birimlerdi. Bu sistemi besleyen avarız fonunda mahalleden vergi toplanırdı, ikamet edenlere kredi verilirdi. 1579 yılında her bir mahallenin sakinleri birbirine kefil tutulmuştur. Her mahallenin bekçisi vardı. Her mahallede birkaç tulumbacı bulunurdu. Mahalle imamı mahallenin temsilcisiydi. Padişah emirleri kadı tarafından imama aktarılırdı ya da pazar yeri ve caddelerde bildirilirdi.¹⁴⁸

Fotoğraf 21: 1537 İstanbul minyatürü (Matrakçı Nasûh), (E. Atıl), <https://1001istanbul.com/matrakci-nasuhun-istanbul-gorunumu/>, (Erişim Tarihi: 9 Şubat 2023).

¹⁴⁸ İnalçık, a.g.m., 220-239.

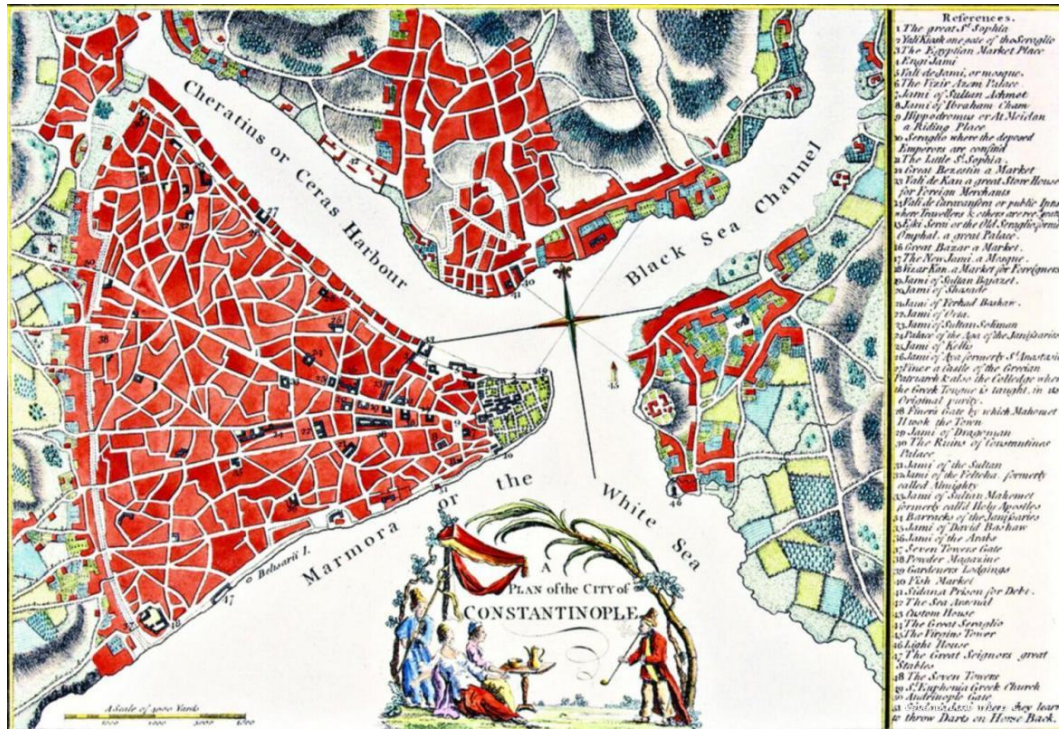
XVI. yüzyılda sokaklarda kaldırım vardı. Fermanlarda sokaklara çöp atılması, kaldırımlara zarar verilmesi, evlerin önüne merdiven yapılmasını yasaklardı. Geceleri sokağa fenerle çıkılırdı. 1559'daki emre göre evler iki kattan yüksek yapılmayacaktı. Ayrıca sokaklara çıkıntı ve saçak yapılmayacaktı. Osmanlı şehir dokusunda konut mimarisi ahşap olup abidevi eserler taştan bir karkasla şehrin omurgasını oluşturuyordu. Büyük yangınlardan sonra kamu binalarına yapışık olan evlerin taş veya tuğladan yapılması emredilmişti. Şehre yeni gelen işçiler için bekâr odaları vardı. 1564 Matrakçı Nasuh çizimlerinde oldukça düzenli bir imarlaşmanın olduğu, geniş caddeler ve sokaklar yerine yeşil dokunun olduğunu görmekteyiz. Mimaride ise anıtsal eserlerin yanında konut ve ticari birimlerin avlulu ve bahçeli düzenlemesi görülmektedir.¹⁴⁹

Fotoğraf 22: 1564 İstanbul minyatürü, Cevahir bedesteni (Matrakçı Nasuh),
<https://docplayer.biz.tr/114489781-Mercan-aga-camii-kuliyesi-ve-kapali-carsi.html>,
(Erişim Tarihi: 9 Şubat 2023).

¹⁴⁹ İnalçık, a.g.m., 220-239.

XVII. yüzyıla kadar İstanbul surların içinde gelişmiştir. XVI. yüzyılda kaybolan geniş cadde aksları XVII. yüzyılda yeniden belirginleşmiştir. 1634'te toplam iki yüz doksan iki mahalle ve on iki cemaat vardı. 1672'de ise Müslüman mahalleler iki yüz elli üçe çıkmış, gayri Müslim mahalleler yirmi dörde inmişti. 1711 tarihli J. Andrews haritasında İstanbul Tarihi Yarımada'nın keskin üçgensel iki aks üzerinde geliştiğini ve belirgin yapı adalarıyla yoğun bir mimari dokunun olduğunu okumaktayız. Yine bu haritaya göre Haliç kıyısındaki yapılaşma yoğun iken Marmara sahil bandının ve sur bandının yapılaşmadan daha uzak olduğu anlaşılmaktadır. Kadıköy ve Üsküdar bölgelerindeki yapılaşmayla birlikte Galata, Haliç ve Boğaz kıyılarına doğru yol, liman, peyzaj, kasır gibi çeşitli mimari öğelerle İstanbul'un genişlediği görülmektedir. Gayri Müslimlerin ev sayısı çoğaldığında 1747'de çıkarılan fermanla boş arazilere ev yapılması yasaklanmıştır. İstanbul konut mimarisinde odalar, mahalle evleri, bahçeli evler, saraylar, villa ve yalılar görülmektedir. 1782 tarihinde izin almadan inşaat yapan gayri Müslimlere idam cezası vardı.¹⁵⁰

Şekil 39: 1711 İstanbul (J. Andrews),
<https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

¹⁵⁰ Ayşe Yetişkin Kubilay, "Batı Kaynaklı Haritalarındaki İstanbul," *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.1, (İstanbul: İSAM, 2015), s. 522-543.

Osmanlı şehirciliğindeki temel birim mahalledir. Mahalleler ise bir mescit veya külliye etrafında düzenlenen Türk evleri ile oluşmuştur. Osmanlı-Türk mimarisinin ahşap karkas sistemi Tarihi Yarımada’da evlerinde gelişim göstermiştir. Özellikle Süleymaniye Türk evleri Boğaz yalılarına ilham kaynağı olmuştur. Dünyanın pek çok yerinden insanlar bu Türk evlerini incelemek için gelmektedir. Bu yapıların yüz seksen derece görme olanağı sağlayan cumbaları ve saçakları vardır. Ayrıca XVIII. ve XIX. yüzyıla tarihlenebilen kâgir malzemeden evlerde vardır. Bu yapılar iki katlıdır. Taş ve tuğla malzemeden oluşan iki katlı bu evlere birkaç basamakla çıkılır. Bu dönem yapılarının pencereleri giyotinlidir. Ahşap giriş kapıları gelenekseldir. Lale Dönemi yapılarında sofa direkleri kemerli ve orta sofalı uygulama görülür. Yapılarda iki yönden sokağa doğru çıkmalı merdivenle birlikte yapı kabuğunu bağdadi sıva örtmektedir. Giyotin pencereleri, ahşap pervaz ve silmelerin olduğu yapı öğeleridir.¹⁵¹

Sur içi bölgesindeki Türk evi karakteri bu yönde gelişmiştir. Dragoman Konstantin’in 1228 (1813) tarihli planında cadde ve sokak aksları okunmaktadır. Divanyolu 3-3,5 metre kadardı. İstanbul’un eğrisel sokakları rastlantısal oluşturulmuştur. Sokakların yangınlardan sonra yeniden yapımında eski düzenin korunmasında mimarbaşı özen göstermiştir. Sokaklar oldukça dar ve organik düzenlenmişti. 1826’da her mahalle için bir muhtar seçildi. Gayri Müslimler daha ağır talimatlardan sorumluydular. Gayri Müslimler Müslüman ibadethanelerinin yakınında ev inşa edemez ve mabetlerin çevresindeki evlerde oturamaz. Evlerini dokuz zirâdan yüksek yapamazlar. Malta taşından inşa edemezlerdi. Hamam yapmalarına izin yoktu. Müslümanların evlerini, arsalarını zimmilere satmaları yasaktı. 1817 tarihli talimatta yapı yüksekliği gayri Müslimler için on iki, Müslümanlar için on dört zirâdır. Bir zirâ 0,68 metredir. XV ve XVI. yüzyıllarda binalar için verilen yükseklik otuz üç metreydi. Evlere iki kat yapım yüksekliği verilmişti. Bu sebeple üst katlarda çardak, tahtapuş, cihannümâ, çatı katları gibi ilaveler yapılıyordu. Tanzimat’tan sonra yapı yükseklik sınırı kaldırılmıştır. Bu yasaklardan dolayı gayri müslimler surların dışında Haliç’in kuzeyinde ve Boğaz kıyılarında yerleşmişlerdi.¹⁵²

¹⁵¹ Fatma Sedes, *Süleymaniye Evleri*, (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, 2015), s. 8.

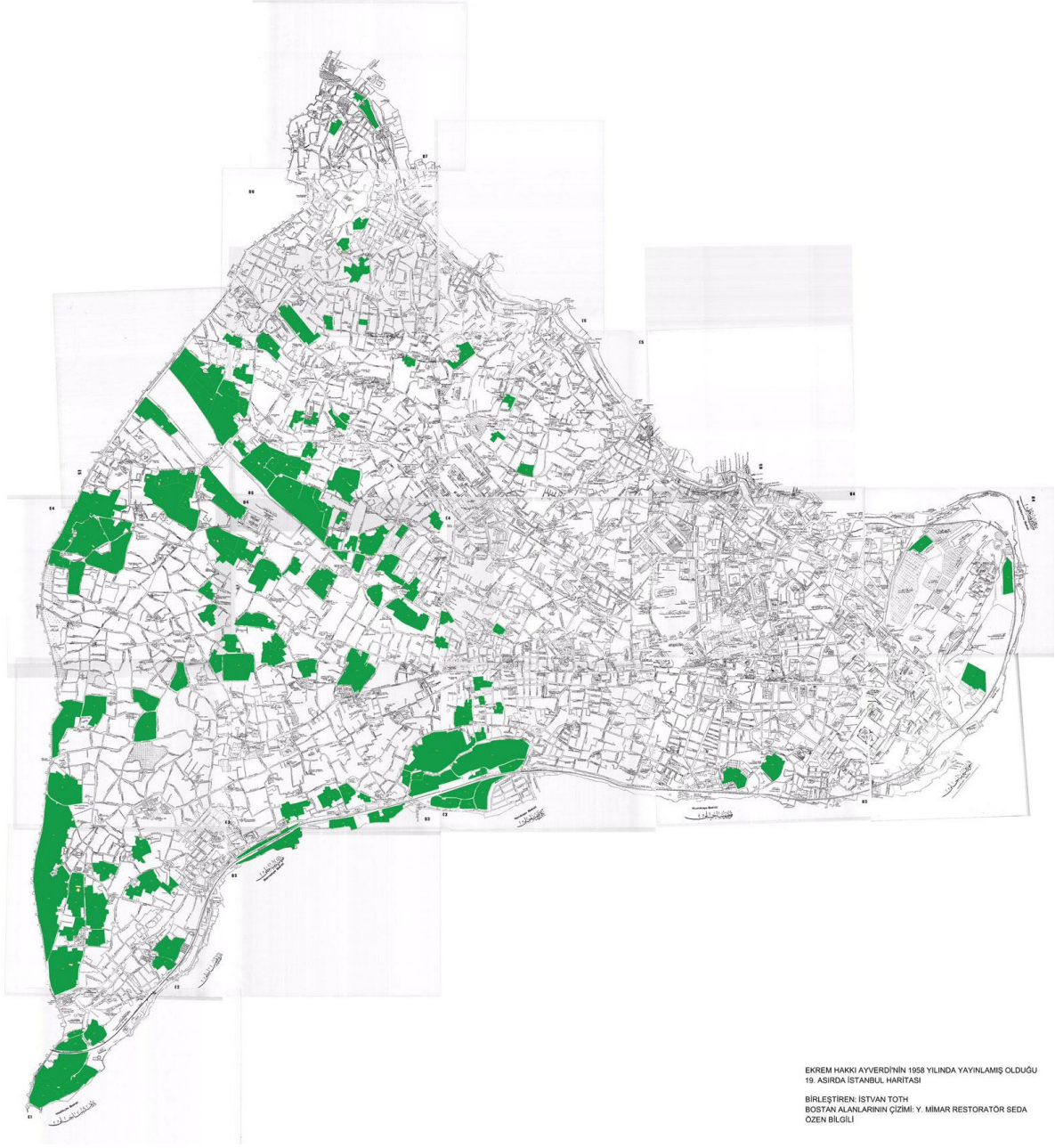
¹⁵² İnalçık, a.g.m., s. 220-239.

1839 Moltke planında XVI. yüzyılda gözükmeyen geniş cadde aksları yeniden gözükmeye başlamıştır. Ana arterler haricinde yoğun yerleşim alanları ve imar dokusu olduğu görülmektedir. Bahçe ve kasırlar Topkapı Sarayı, Sarayburnu civarında yoğun olarak görülmektedir. Surların bakımlı ve limanların aktif olduğu Moltke planında görülmektedir. Bu dönemde Tarihi Yarımada'nın omurgasını oluşturan han, hamam, türbe, saray, çarşı ve külliye yapıları ana arterler üzerinde düzenlendiği görülür. XIX. Yüzyıl İstanbul haritasının üzerinde tespit edilen bostan ve bahçeler günümüze ulaşamamıştır.¹⁵³

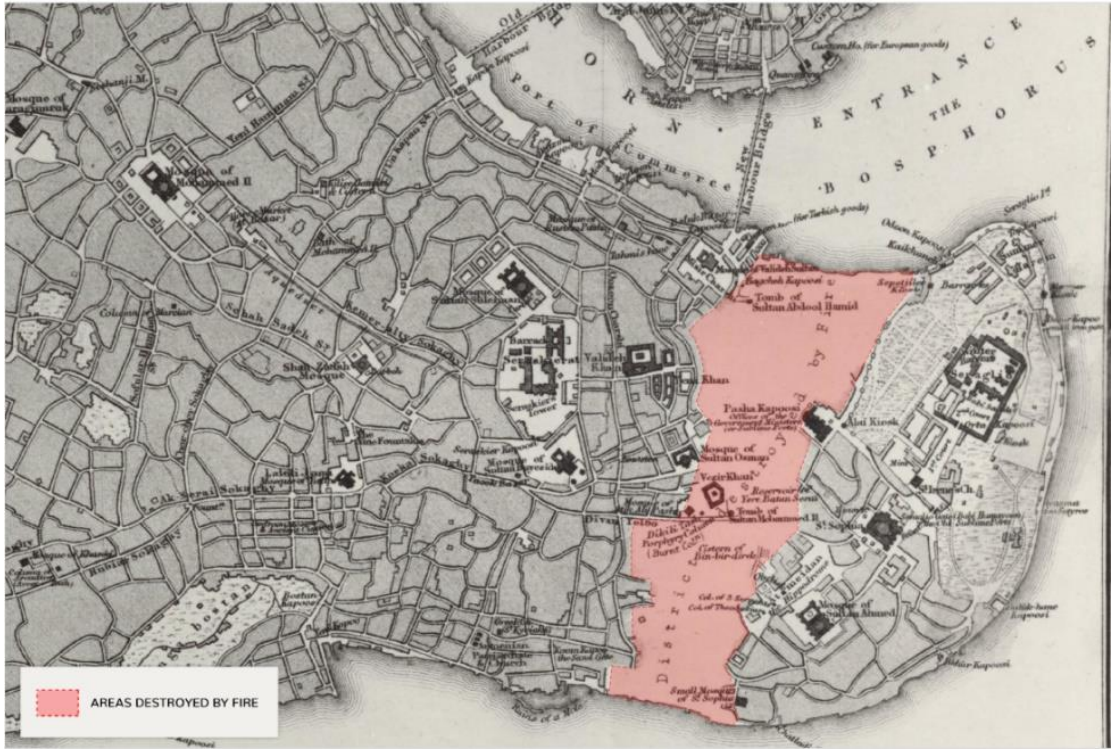
Şekil 40: İstanbul 1836 Moltke Planı,
https://www.ito.org.tr/documents/Kurumsal/Yayinlar/gecmisten_gelecege_kapali_carsi.pdf,
(Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

¹⁵³ İnalçık, a.g.m., 226-227.

Şekil 41: XIX. İstanbul'un kaybolan bostanları, (Ekrem Hakkı Ayverdi),
<https://www.fotokart.shop/wp-content/uploads/2020/05/bostan-harita.jpg>,
(Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).

1856'da gazla aydınlatma Beyoğlu caddesindeydi. 1879'dan itibaren İstanbul'un büyük caddeleri gazla aydınlatılmaya başlandı. 1839'da sokakların açılması, geniş caddelerin düzenlenmesi planları 1865 Hoca Paşa yangınından sonra uygulamaya konulmuştur. Sokakların ve şehrin temizliği ile ilgili talimatları 1831'de Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü yapmaya başladı. Arsa satın alınması için mîrî hazineyle veya vakıfla ilişkiye girilirdi. Çünkü topraklar ya devlet malı idi ya da vakıflara bağışlanmıştı. Mimarbaşı yürürlükte olan talimatlara göre inşaatın başlamasına izin verir, kontrol yapardı. Eğer mülk vakfa aitse devlet görevlileri tarafından onaylanması gerekiyordu. 1871'de surların içinde iki yüz seksen dört Müslüman, yirmi dört Rum, on dört Ermeni ve dokuz Yahudi mahallesiyse birlikte surların dışında iki yüz elli altı mahalle vardı.¹⁵⁴

Şekil 42: İstanbul Tarihi Yarımada, 1875 yangınında tahrip olan bölgeler, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

¹⁵⁴ İnalçık, a.g.m., 220-239.

İstanbul Şehremaneti'nce, Halil Edhem Bey'in şehreminliği zamanında (20 Temmuz 1909-6 Ocak 1910) İstanbul'un kent planlaması için önemli adımlar atılmıştır. Bu haritalar için gerekli olan "nirenge sistemi kurma işi" Fransız Topoğrafya Cemiyeti'ne iletilmiştir. Galata Kulesi merkezli ölçümlerin alımı 1911 yılında tamamlanmıştır. Nirenge sistemine dayalı harita alma işi 1913 yılında Deutches Syndikat für staedtebauliche Arbeiten firmasına verilmiştir. Bu ölçüm bilgileri Almanya'ya gönderilmiş ve çizimler hazırlanmıştır. Türkiye'de ise Osmanlıca kopyaları hazırlanmıştır. Alman Mavileri olarak bilinen bu haritalarda İstanbul'un ana aksları rahatlıkla okunmaktadır.¹⁵⁵ 1922- 1945 yıllarında Türkiye Sigortacılar Daire Merkezi için Topoğraf Mühendis Jacques Pervititch sigorta haritaları hazırlamıştır. Kent dokusunu ve yapılarının genel özelliklerinin okunduğu oldukça değerli veri kaynaklarıdır. Bu bakımdan bazı kaybedilmiş yapılar tespit edilebilmektedir. Bu sigorta haritaları 1/2000, 1/1000, 1/500, 1/250 gibi çeşitli ölçeklerde hazırlanmıştır. 1/500 ölçekli haritalarda yapı türleri farklı renklerde lejantlarla belirtilerek kent dokusunu tanımlar nitelikte hazırlanmıştır. Haritalarda kat adetlerinin okunmasıyla birlikte sokakların deniz seviyesinden yüksekliğini belirten kotlar da belirtilmiştir.¹⁵⁶

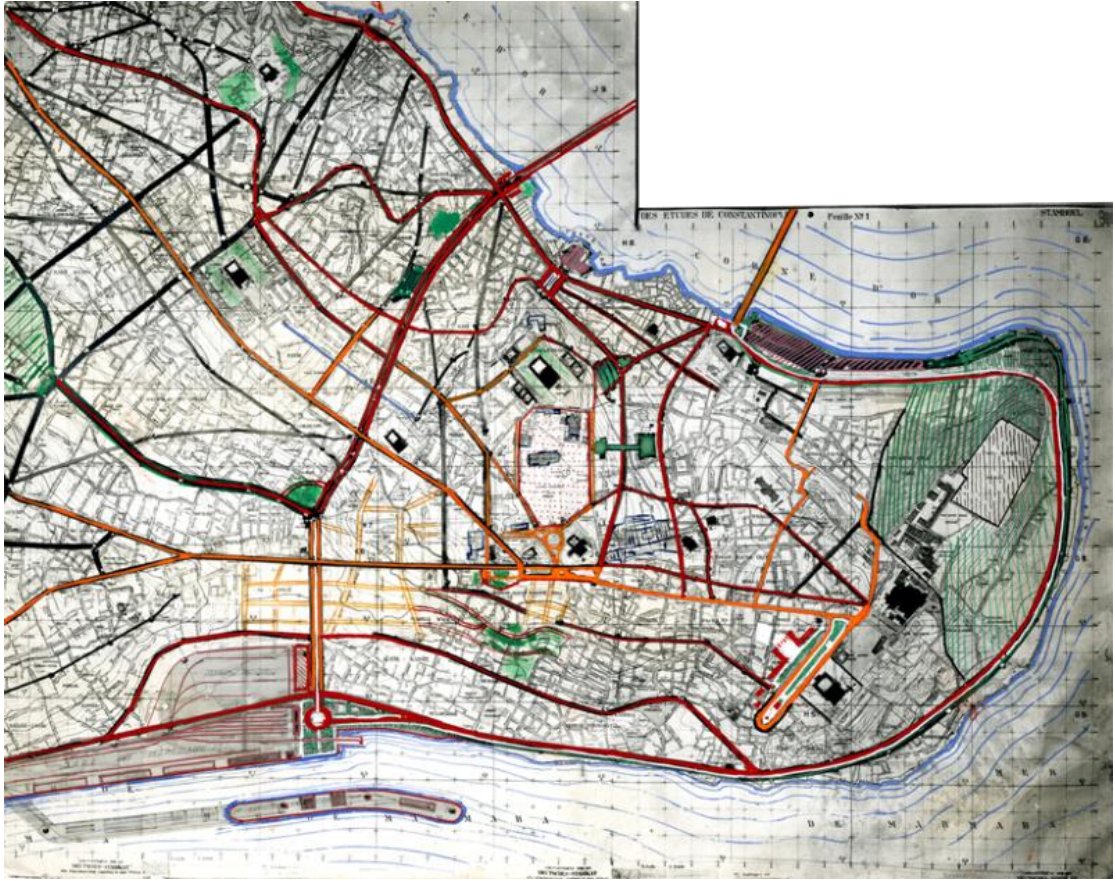

Şekil 43: İstanbul Tarihi Yarımada, 1914-1915 Alman Mavileri,
(Deutschs Syndikat für staedtebauliche Arbeiten),
<http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).

¹⁵⁵ Dağdelen, a.g.m., 553-554.

¹⁵⁶ Cem Eriş, "İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nda Gerçekleştirilen Restorasyon Projelerinde Günyüzü Görmemiş Kadim Kaynak ve Belgelerin Değeri," *Kültür Varlıklarında Koruma Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ankara: Berk Matbaacılık, 2016), s. 63-70.

Günümüze ulaşamayan bazı eserler, yangın deprem gibi afetlerle tahrip olmasının yanında Henri Prost'un imar çalışmalarında, geniş arterlerin açılması, park, meydan, yol çalışmalarının yapılmasından dolayı da pek çok eser günümüze ulaşamamıştır. Özellikle 1940'lardan 1990'lara kadar tahrip edilen kaybedilmiş eserlerin, 1875 Mühendishane haritalarında tespit edilen eserlerin ve sivil mimari örneklerinin rekonstrüksiyonlarının yapılması önemlidir.¹⁵⁷ Ancak mimari mirasa müdahale ilkelerine göre herhangi bir kültürel veri zorunlu olmadıkça diğer bir kültürel verinin ortaya çıkması için ortadan kaldırılmamalıdır.¹⁵⁸

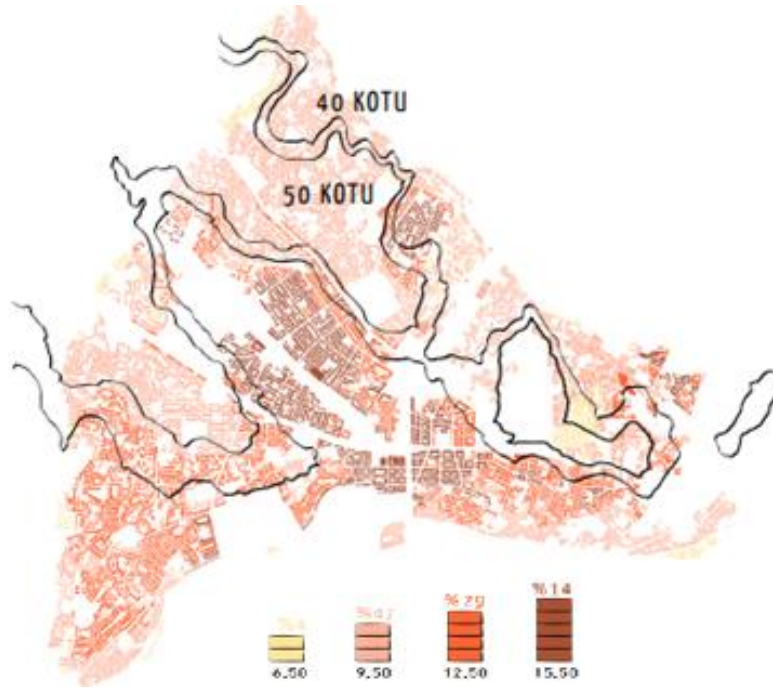

Şekil 44: İstanbul Tarihi Yarımada, 1937-1951 Henri Prost Nazım İmar Planı
<http://kiricioglue.blogspot.com/2012/02/henri-prostun-istanbulu-1937-1951.html>,
(Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).

¹⁵⁷ Eriş, a.g.m., 63-70.

¹⁵⁸ Can Binan, "Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi ve Koruma- Restorasyon Uygulamalarında İlkelerin Önemi Üzerine Bir Değerlendirme," *Kültür Varlıklarında Koruma Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ankara: Berk Matbaacılık, 2016), s. 106-121.

1957-1960 geniş yol açma çalışmalarında bölgede tarihi doku tahrip olmuştur. 1964 yılında 1/5000 ölçekli İstanbul Sur İçi Nâzım İmar Planı yapılmıştır. 1980 yılında şehrin batıdan doğuya lineer bir gelişim göstermesini sağlayan 1/50000 ölçekli İstanbul Metropolitan Alan Nâzım İmar Planı yapılmıştır.¹⁵⁹ 1964 Venedik Kongresi ile modern koruma alanını oluşturan çerçeve çizilmiştir. ICOMOS 1980’ler sonrası Venedik Tüzüğü’nün içeriğine bağlı olmakla birlikte, tematik ve coğrafi açıdan kavramsal ve uygulamaya dönük konuları içeren ek bir tüzük oluşturulmasında öncü olmuştur. 21 Mart 2013’te ICOMOS desteğiyle “Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi” oluşturulmuştur. Böylece Türkiye’de sürece dahil olmuştur.¹⁶⁰ Meri planlarında Tarihi yarımada için belirli bir yükseklik sınırı uygulanmıştır. Haritada 40 ve 50 kotları baz alınmıştır. 50 metre kotunun üzerinde en çok üç katlı, 40 metre kotunun üzerinde en çok dört katlı yapılaşmaya izin verilmiştir. Fatih ilçesinde en çok beş kata kadar yapılaşmaya izin verilmiştir. Meri planlarının İstanbul Avrupa yakasında yapı yüksekliklerine müdahale eden, daha büyük alanı kapsar nitelikte düzenlenmesi gerekmektedir.¹⁶¹

Şekil 45: İstanbul Meri planlarında belirlenen kat yükseklikleri, (Göksu. A. F. Ve Akalp S.), https://kentselstrateji.com/wp-content/uploads/fatih_iht-.pdf, (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).

¹⁵⁹ Sedes, a.g.m., 8.

¹⁶⁰ Binan, a.g.m., 106-121.

¹⁶¹ Ali Faruk Göksu, Sıla Akalp, *Tarihi Yarımada Kentsel Sit Alanında Dönüşüm Yaklaşımı Geliştirilmesine Yönelik Fikir Projesi*, (İstanbul: İBB, 2017), s. 12-25.

Tarihi Yarımada'nın bölgesel olarak betonlaşmadan uzaklaştırılması, ana ulaşım arterlerinden korunması kısmen trafiğe kapalı, yaya sirkülasyonuna açık olması gerekmektedir. Bu bölgede eserlerin korunması için zeminde titreşim ve hava kirliliği yapan motorlu araç ulaşım sistemlerinden uzak, itfaiye ana arterleriyle birlikte bisiklet ve yaya ulaşımı gibi daha sakın ve zararsız ulaşım sistemleri düzenlenmelidir. ¹⁶²

Kent hafızasının korunması için günümüzde Büyükşehir Belediye Başkanlığı başlattığı araştırmalar sonucunda bu yapılardan bazıları meri koruma mevzuatında tanımlanan bilimsel kriterleri ve şartları sağlayan koruma amaçlı imar planlarına işleyerek yapıların ihyaları için önemli adımlar atmıştır. Koruma amaçlı imar planlar korumayı hedefleyen, önemli belge niteliğinde, bütünü kapsayan çok yönlü disiplinler arası belgelerdir. Planların temel ilkeleri; kültürel ve tarihi mirasın korunmasına öncelik, verimlilik, koruma ve kullanım arasında denge, çok yönlü, sosyal ve kültürel dokuya saygılı olarak sıralanabilir. ¹⁶³

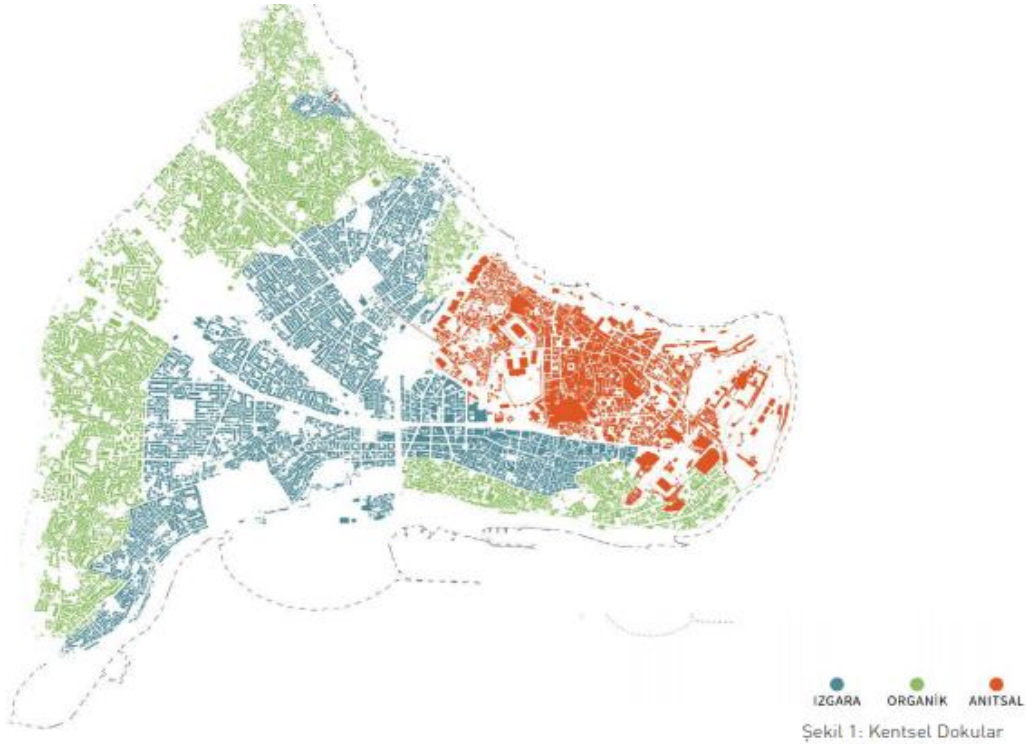
Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı uygulamaya girmiştir. Planların onaylanması süreci hızlandırmış, kapsayıcılığı ve koruma içeriği ile referans olmuştur. Ancak Tarihi Yarımada'nın özgün silüet, yoğunluk dengesi, ulaşım gibi bileşenlerinin değerlendirilmesini bütünsel olarak ele alan tartışmaların önünü açmamıştır. Uygulamadan kaynaklı sorunlar yeni bakış açılarının ve vizyonlarının gelişmesini sağlamıştır. Koruma planları doku ve parsel ölçeğindeki sorunların tanımlanmasında önemli rol oynamıştır. Koruma planlarında ortak bir dil okunmaktadır. Vakıf uygulamalarında tek yapı ölçeğinde ilerlenmesine rağmen, bütünsel uygulama, hiyerarşik ve sistematik dizgide sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunun, dokudaki bütünlüğün sağlanması ve geliştirilmesi konusunda ilerlenmesi gerekmektedir. Tarihi Yarımada dokusunun geleceğe sadece fiziki olarak değil, sosyal, kültürel, ekonomik çevresiyle aktarılması önem taşımaktadır. ¹⁶⁴

¹⁶² Eriş, a.g.m., 63-70.

¹⁶³ Kübra Cihangir Çamur, "Tarihi Yarımada'da Koruma Yaklaşımlarının Planlamadan Uygulama Ölçeğine Kadar Koruma Amaçlı İmar Planları Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Vakıf Eserlerine İlişkin Kararlar ve Uygulamalardan Çıkarımlar," *Kültür Varlıklarında Koruma Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ankara: Berk Matbaacılık 2016), s. 61-62.

¹⁶⁴ Çamur, a.g.m., 59.

Çoklu mülkiyet sorunu vakıf eserlerine ait kararların alınmasında ve uygulama aşamasında çeşitli sorunlara sebep olmaktadır. Vakıflara ait ortak mülkiyetin olduğu alanlarda mülk sahiplerinin satış taleplerine vakıfların görüşü alınmadan karar verilmemesi yönünde ilerlenmiştir. Vakıf eserinin korunması sağlandıktan sonra sürdürülebilir korunmanın olmaması çeşitli sorunlara sebep olmaktadır. Vakıflara ait anıt eserlere verilen önemin yanında, sivil mimarlık örneklerinin ve metruk eserlerin ikincil derece kalması dokusal projelendirme ve uygulamayı zayıf düşürmektedir. Sivil mimarlık örneklerinin korunması, bu konuda halkın bilinçlendirilmesi önem arz etmektedir. Sivil mimarlık eserlerinin bakım ve onarımlarının yapılması, düşük gelir getiren bölgelerdeki eserlerin korunması gerekmektedir. Vakıflara ait eserlerinin projelendirilmesinde çevresiyle bütünsel yaklaşımın ön planda olmaması yapıların tekil çözümlenmesiyle sonuçlanan bir soruna yol açmaktadır. Bu bağlamda çevre düzenleme projelerinin gerekliliği ve önemi artmaktadır.¹⁶⁵

Şekil 46: İstanbul Tarihi Yarımada Kent Dokusu (A. Faruk GÖKSU Sıla AKALP)
https://kentselstrateji.com/wp-content/uploads/fatih_iht-.pdf, (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2023).

¹⁶⁵ Çamur, a.g.m., 59.

5. İSTANBUL NURUOSMANİYE KÜLLİYESİ

5.1. İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi

Nuruosmaniye Külliyesi I. Mahmud tarafından 19 Ocak 1749'da (29 Muharrem 1162) inşasına başlanmış olup, 5 Aralık 1755'te (1 Rebiülevvel 1169) III. Osman tarafından tamamlanmıştır. Külliye hem yaptıran padişahın hem de hanedan adını taşıyan önemli bir eserdir. Mimarı Mustafa Ağa ve Simon Kalfa tarafından yapılmıştır.¹⁶⁶

Nuruosmaniye Külliyesi barok üslupta yapılan ilk ibadet eserdir. Osmanlı mimarlığında klasik dönemden farklı olan “Osmanlı Baroğu” Nuruosmaniye Külliyesi'nde en başarılı uygulamasıyla ön plana çıkmaktadır. XVIII. yüzyılın en önemli eserlerinden olan Nuruosmaniye Külliyesi Fatih ilçesinin Molla Fenari semtinde bulunmaktadır. Külliye konum olarak Çemberlitaş'ın kuzeybatısında bulunmaktadır. Ayrıca külliye Doğu Roma döneminde ünlü Constantin Forumu'nun bulunduğu alana oldukça yakındır.¹⁶⁷ Konumu dolayısıyla Nuruosmaniye Külliyesi'ne ulaşım, Çemberlitaş Meydanı üzerinden Vezirhan Caddesiyle ulaşım sağlanmasının yanında, Cağaloğlu sokaklarından Nuruosmaniye Caddesiyle külliye avlusuna ulaşım sağlanmaktadır. Kapalı Çarşı'nın doğusunda bulunan külliye oldukça yoğun insan sirkülasyonunun olduğu bir bölgededir. Bu sebeple külliye'nin turizm ve ticatin yoğun olduğu bir semt olan Molla Fenari'de bulunması külliye'ye ayrıca bir özellik ve kullanım yoğunluğu sağlamaktadır.

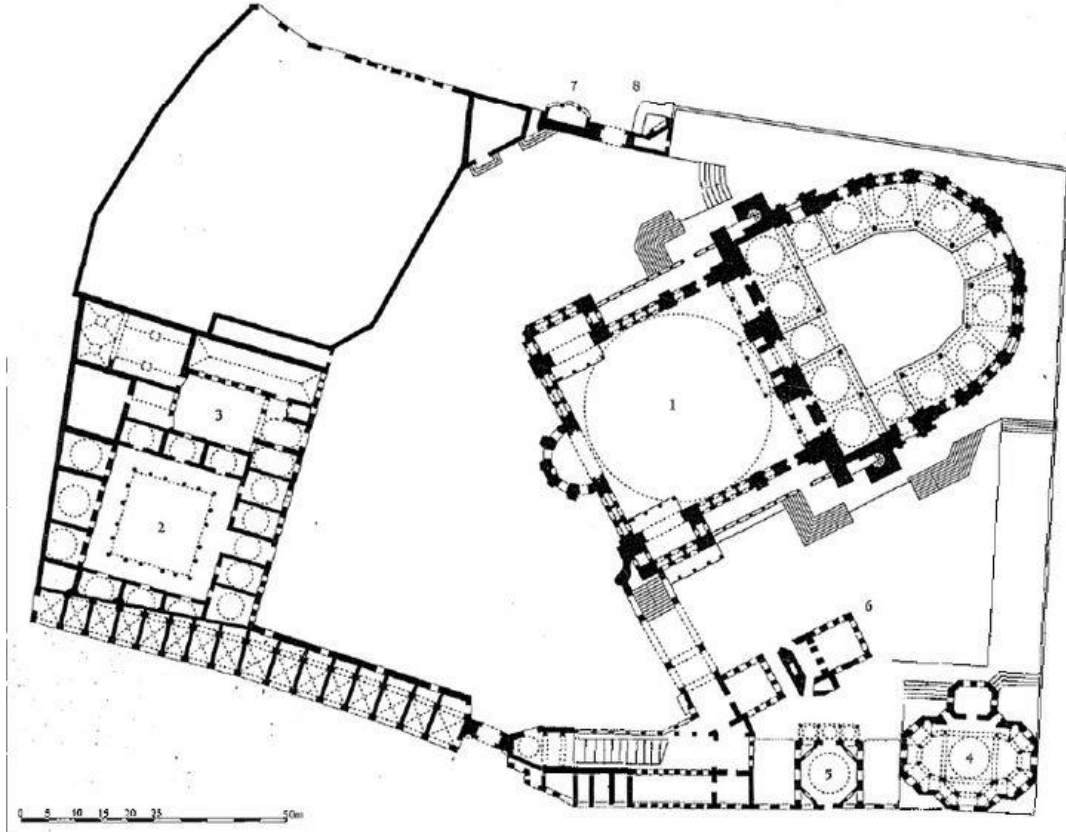
Külliye'nin yapıları arasındaki boşluklar masif kütleleriyle orantılı olarak bırakılmıştır. Ayrıca Külliye'nin avlulu yapısı yeşili içine almış, yapıların kendi içindeki açıklık dengesini de sağlamıştır. Külliye'de bazı yapılar arasında dar geçiş alanları düzlenirken bazı yapılar arasında geniş açıklıkların bırakıldığı doluluk-boşluk kurgusunun ölçülü işlendiği bir külliye düzenlemesi yapmıştır. Bu sebeple günümüzde hala bölge yoğun bir mimari doku olmasına rağmen külliye'nin avlu düzeniyle bölgede kısmi ferahlık sağlanmıştır.

¹⁶⁶ Eyice, 2007, a.g.e., 264-266.

¹⁶⁷ Ömer Dabanlı, “Nur-u Osmaniye Camii'nin Operasyonel Modal Analizi,” *Kültür Varlıklarında Koruma Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ankara: Berk Matbaacılık 2016), s. 135.

Nuruosmaniye Külliyesi birimleri;

- I. Cami
- II. Medrese
- III. İmaret
- IV. Kütüphane
- V. Türbe
- VI. Hünkâr Kasrı
- VII. Sebîl
- VIII. Çeşme'den meydana gelmiştir.¹⁶⁸

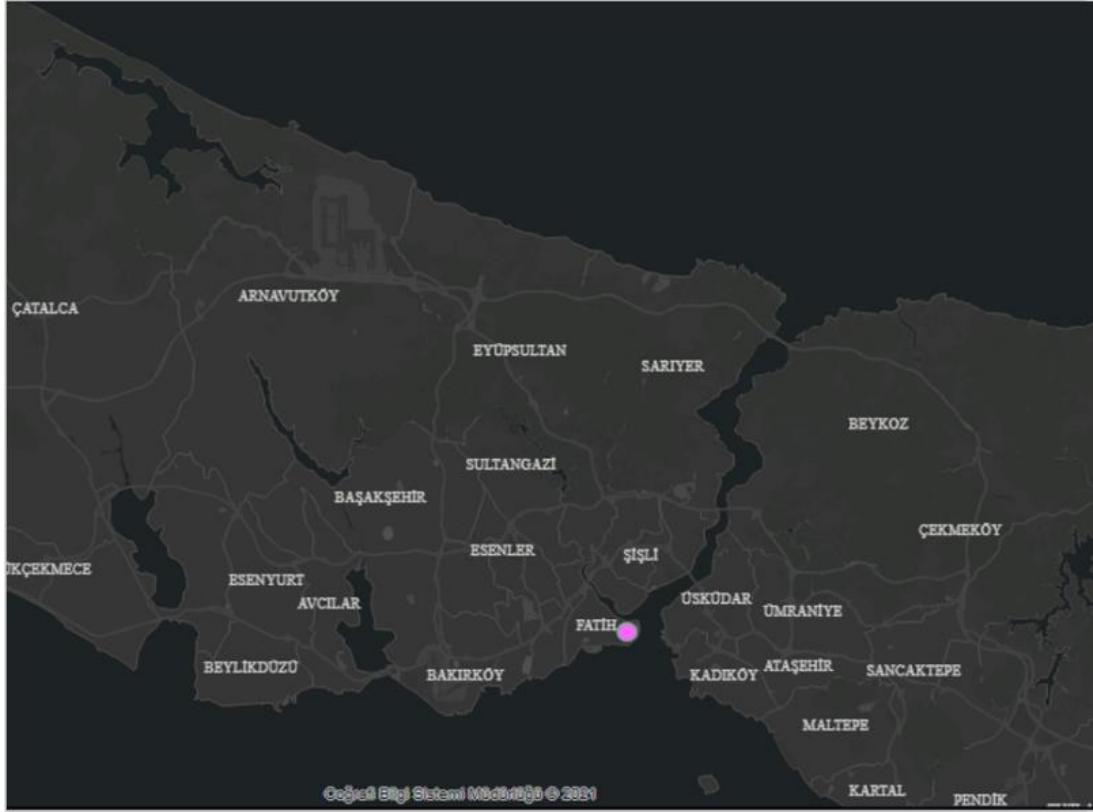
1. Cami, 2. Medrese, 3. İmaret, 4. Kitaplık, 5. Türbe, 6. Hünkâr Kasrı, 7. Sebîl, 8. Çeşme

Şekil 47: Nuruosmaniye Külliyesi Plan,
<https://tr.pinterest.com/pin/626633735622487488/>, (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

¹⁶⁸ Eyice, 2007, a.g.e., 264-266.

5.1.1 İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi'nin Konumu

Konum olarak Nuruosmaniye Külliyesi Fatih ilçe sınırlarında, Çemberlitaş'ın kuzeybatısında bulunmaktadır, İstanbul'un ikinci tepesinde bulunmaktadır.¹⁶⁹ Nuruosmaniye Külliyesi de bir kıyı ve yamaç kenti olan İstanbul'daki konumuyla İstanbul silüetini güçlü bir yapıyla daha taçlandırılmıştır. Fatih İlçesi'nde elli yedi adet mahalle bulunmaktadır. Bunlardan Molla Fenari Semtinde Nuruosmaniye Külliyesi yer almaktadır. Bölgede bulunan tramvay hattı toplu taşıma için kullanılmaktadır. Çemberlitaş Meydanından Vezirhan Caddesi boyunca yürünerek Nuruosmaniye Külliyesi'ne ulaşılır. Nuruosmaniye'nin doğusundan bulunan Cağaloğlu Hamamı'na ise Atik Ali Paşa sokaktan ulaşılır. Nuruosmaniye Külliye'sinin kuzeybatısında Kapalı Çarşı'nın oldukça yoğun bir girişi olan kapısı bulunur. Külliye'nin batısında ise külliye ile aynı caddeyi paylaştıkları Sandal Bedesteni bulunur. Konum açısından birbirleriyle bağlantılı yapılardır.

Şekil 48: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi konumu, <https://cbs.ibb.gov.tr/Map#>, (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).

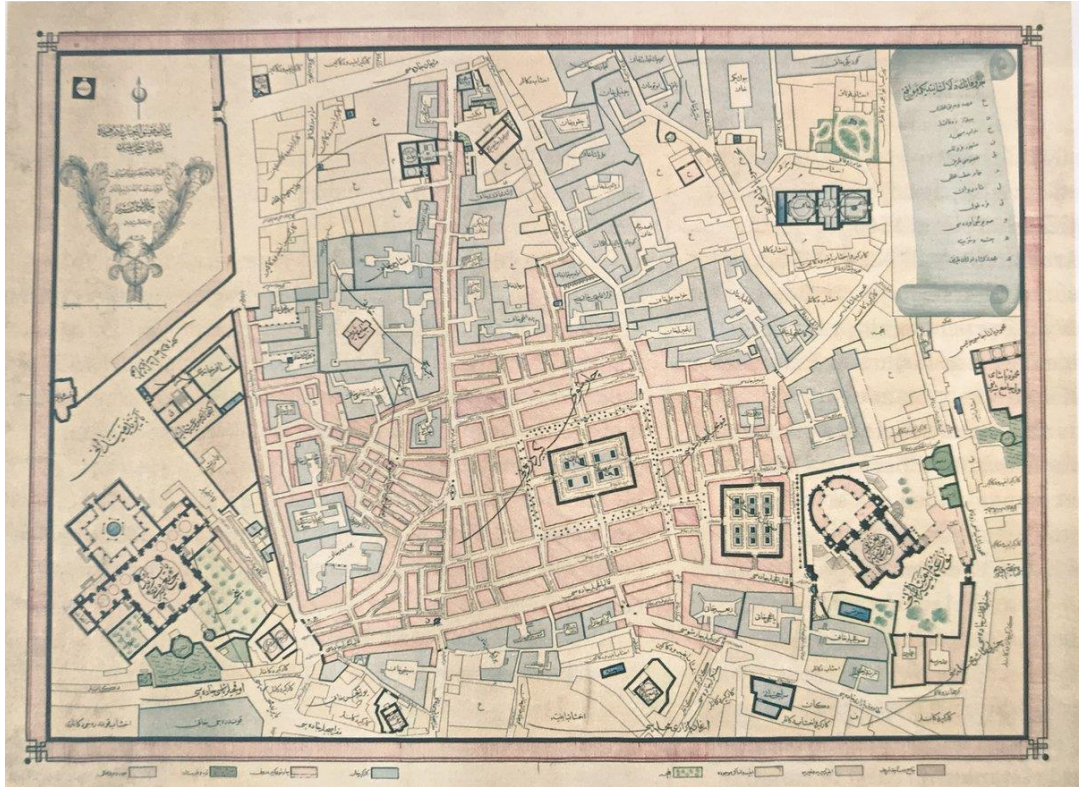
¹⁶⁹ Murat Sav, “Çemberlitaş ve Nuruosmaniye Cami ile Çevresinin Arkeotopografyası,” *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, (5), (2012), s. 8-21.

Osmanlı İmparatorluğu'na uzun bir dönem başkentlik yapan İstanbul çeşitli anıtsal eserlerle donatılmıştır. İstanbul'un baş eserlerine bakıldığında Sultan Ahmet Cami İstanbul'un birinci tepesine, Batılılaşma döneminin simgesel eseri Nuruosmaniye Külliyesi İstanbul'un ikinci tepesine, Klasik dönemin simgesel eseri Süleymaniye Külliyesi İstanbul'un üçüncü tepesine konumlanmıştır. Ayasofya Cami ise İstanbul'un Tarihi Yarımada burnunda şehrin ilk büyük eseri olarak bütün ihtişamıyla ön planda bırakılmasına özen gösterilmiştir. Bu durum kubbe büyüklükleriyle de ilişkilendirilmiştir. Kubbe büyüklüklerine bakıldığında İstanbul'da Ayasofya Cami en büyük kubbe olup, ikinci büyük kubbe Süleymaniye'de, üçüncü büyük kubbe Nuruosmaniye Külliyesi olarak düzenlenmiştir ki bu yine külliyelerin konum ve mimari dönemleri ile yakından ilişkilidir. Mimar Sinan ustalık eseri olan Selimiye Külliyesi'ni Edirne'de inşa ederek abidevi eserini Ayasofya'dan başka bir şehirde konumlandırmış ve başka dönem eserlerine olan saygısını göstermiştir. Bu durum Türk mimarisinde önceki dönem eserlerine duyulan saygıdan kaynaklanmaktadır.

Şekil 49: İstanbul tepelerinde külliye konumları,
<https://www.onderdurmus.com.tr/8-tepe-istanbul/>, (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).

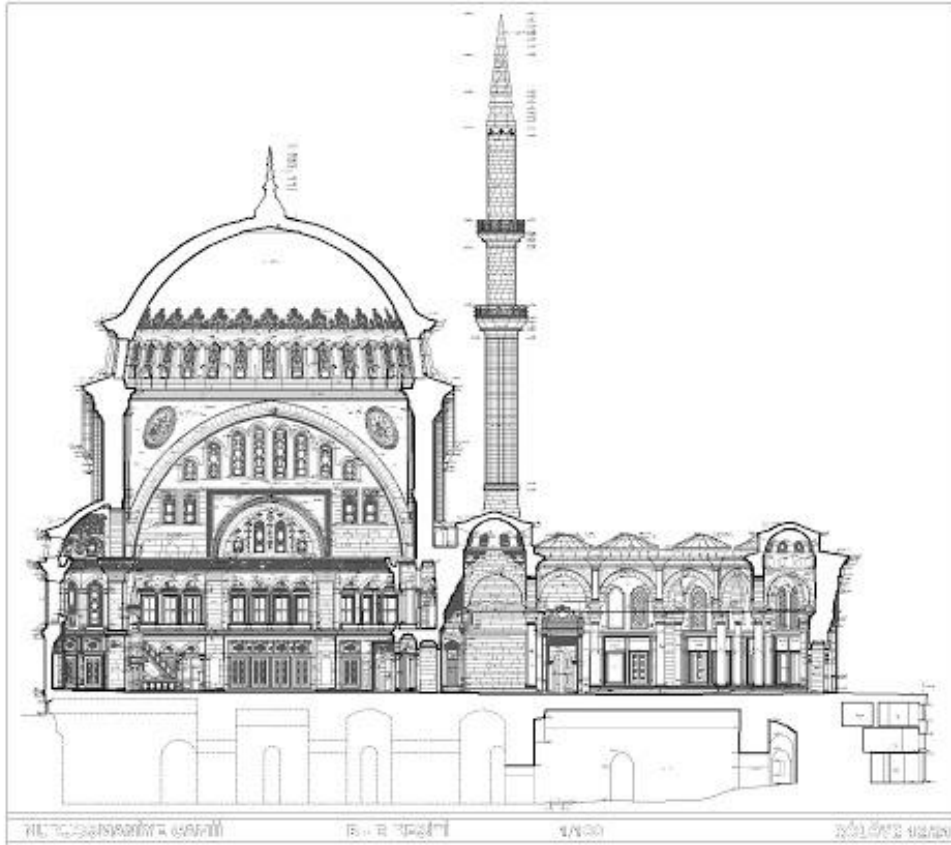
Tarihi Yarımada'nın omurgası Divan Yolu ve Haliç kıyılarından Kapalı Çarşı'ya uzanan ticaret bölgesi, buradan Beyazıt Meydanı ve İstanbul Üniversitesi'yle olan ilişkisi, Kapalı Çarşı ve Sandal Bedesteni'yle olan ilişkisi Nuruosmaniye Külliyesi'ni bu alanın önemli bir kültürel düğüm noktası haline getirmiştir. Çemberlitaş Meydanı ile Divan Yolu aksını, Cağaloğlu sokaklarını ve Kapalı Çarşı'yı birbirine bağlayan bir nokta olan Nuruosmaniye Külliyesi barok mimari üslubun temsili bir mimari eserdir. Nuruosmaniye Külliyesi geleneksel çarşı ve dükkânlarının olduğu Cağaloğlu ve Çemberlitaş sokaklarından Kapalı Çarşı'ya geçişin sağlandığı önemli bir bölgedir. Böylece Nuruosmaniye Cami İstanbul'un en önemli merkezlerinden biri olan Kapalı Çarşı'nın girişini vurgulamıştır. Nuruosmaniye Külliyesi Kapalı Çarşı'nın doğusunda konumlanmış ve bölgeye hizmet vermiştir. Kapalı Çarşı'nın batısını ise Beyazıt Cami vurgulamıştır. Böylece külliye bölgenin kalitesini artırmıştır. Nuruosmaniye Külliyesi İstanbul silüetinin vazgeçilmez mihenk taşlarından, kent vitrini öğelerinden olmuştur. Dolayısıyla Nuruosmaniye Külliyesi, semtin ve şehrin fiziki anlamda gelişmesinde başrol oynamıştır.

Şekil 50: İstanbul, Fatih, Kapalı Çarşı ve Nuruosmaniye Külliyesi, <https://twitter.com/MimariLugat/status/1002630103547957249>, (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

5.1.2. Nuruosmaniye Cami

Nuruosmaniye bölgesinde külliye inşaatından önce bulunan Fatma Hatun Mescidi kullanılamaz durumda olması sebebiyle halkın talebi üzerine külliye inşaatı yapılmıştır. Mescit alanı külliye inşaatı için yeterli olmayınca yakın çevrede bulunan kişi ve vakıflara ait emlak istimlak edilerek gerekli alan tahsis edilmiştir. Yapı inşasına I. Mahmut döneminde, 1748 yılında başlanmıştır. Külliye inşası III. Osman döneminde, 1755 yılında tamamlanmıştır. Külliye'nin kalfası Siemon kalfadır.¹⁷⁰ Nuruosmaniye Cami'nin inşaatında mermer, küfeki ve od taşı kullanılmıştır. Yapıda strüktürü güçlendirmek için demir kullanılmıştır. Mermer Marmara Ada'sından, küfeki Davutpaşa ve Makrioy ocaklarından, od taşı Karamursel'den, avlu sütunları Bergama'daki bir kiliseden, ahşap, Karadeniz'den, demir Bulgaristan ve Kavala'dan getirilmiştir.¹⁷¹ Nuruosmaniye Cami yapım tekniklerinde strüktürel demir kullanımı, altyapı kurgusunda ahşap kazıklı temel uygulamaları görülmektedir.¹⁷²

Şekil 51: Nuruosmaniye Cami Kesiti,

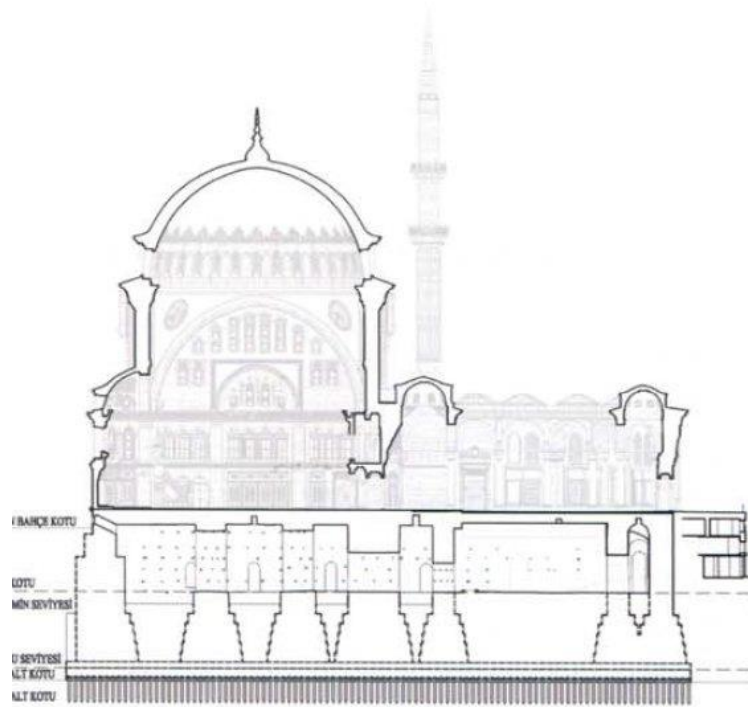
<http://web.fomgrup.com/TR/55/projedetay/>, (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

¹⁷⁰ Öngül, a.g.m., 127-146.

¹⁷¹ Kuban, 1982, a.g.e., 128-136.

¹⁷² Dabanlı, a.g.m., 135.

Caminin avlu ve bahçe kotunun altında bir alt yapısı bulunmaktadır. Kuzeybatı tarafındaki sıralı dükkanlar hariç tamamen toprağa gömülüdür. Altyapının taşıyıcı duvarları kireç taşı ya da od taşı gibi doğal taşlardan kaba yonu taş duvar tekniğinde yapılmıştır. Nuruosmaniye Cami altyapısının daha alt kotlarında temel bulunur. Temelin altında ise ahşap kazıklar bulunur.¹⁷³Caminin taşıyıcısı dokuz farklı yükseklikten çift demir kiriş ve gergi ile kuşatılarak yatay ve düşey hareketlere karşı dirençli zamana meydan okuyan bir yapı elde edilmiştir.¹⁷⁴ Cami inşasında oldukça önemli zemin çalışmaları yapılmıştır. Zemin tespiti için kılavuz kuyular kazılmıştır. Cami temeli için zemin on sekiz metre harf edilmiştir. Ardından zemine uçlarında demir aparatlar olan 2,63 metre uzunluğunda ahşap kazıklar çakılmıştır. Kazık başlarının üzerine molozdan ve horasandan rıhtım döşenmiş, üzerine kalın temel ayakları ve temel odaları inşa edilmiştir. Temel duvarlarında ahşap hatıllar kullanılarak yapıya esneklik verilmiştir.¹⁷⁵

Şekil 52: Nuruosmaniye Cami Kesiti ve temel odaları

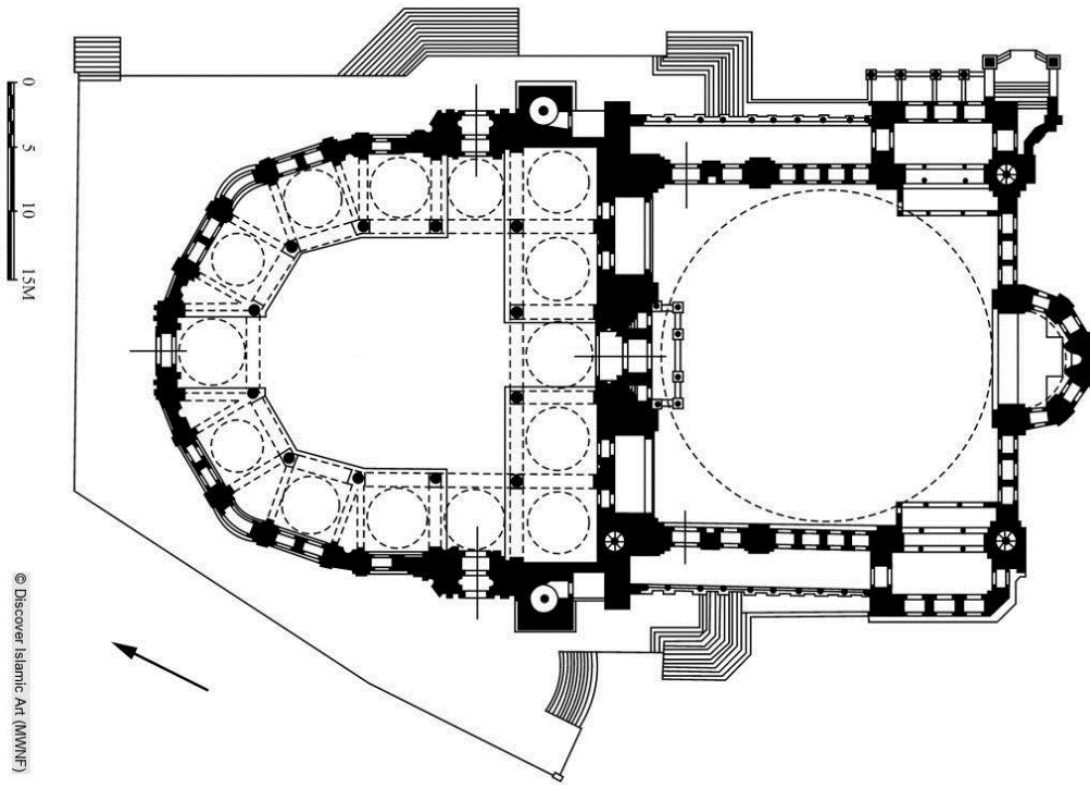
<https://twitter.com/omerdabanli/status/1338545244737069056>, (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

¹⁷³ Ömer Dabanlı, Feridun Çılı, Yegân Kâhya, “Nur-u Osmaniye Camii’nin Temel İnşaatı,” **4. Tarihi Yapıların Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu**, (İstanbul: İTÜ, Kasım 2013), s. 1-9.

¹⁷⁴ Kuban, 1982, a.g.e., 128-136.

¹⁷⁵ Aksoy, a.g.e., 60.

Müştemilatı ile düzenlenen cami klasik dönem külliyelerinden farklı düzenlenmiştir. Simetriden uzak çok köşeli poligonal sınırları olan bir avlusu vardır. Nuruosmaniye Cami kubbesi Osmanlı'nın üçüncü, İstanbul'un ikinci büyük kubbesidir. Osmanlı'nın son büyük camisidir. Nuruosmaniye Cami barok üsluplu simgesel bir yapıdır. Cami İstanbul'un ikinci tepesi olan eğimli bir arazide inşa edilmiştir. Bu sebeple cami bir teras üzerine inşa edilmiştir. Kot farkından dolayı oluşan bir mahzeni vardır. Caminin bir iç bir de dış avlusu vardır. Caminin iç avlusu yarım daire formudur. Merdivenlerle çıkılan on dört kubbeli bu yarım oval formulu avlu Türk mimarisinde tektir, eşi benzeri yoktur. Üç kapılı avlunun ortasında bir şadırvan yoktur. Bu sebeple abdest almak için düzenlenen bölüm dış avlunun yan duvarlarında bulunur.¹⁷⁶ Nuruosmaniye Cami'deki avlu düzenindeki doluluk-boşluk dengesinin külliye'nin çevresindeki doluluğa nefes olmuştur.

Şekil 53: Nuruosmaniye Cami Plan,
https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;ISL;tr;Mon01;35;tr,
(Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

¹⁷⁶ Eyice, 2007, a.g.e., 264-266.

Harim, etrafında revaklarla çevrelenen aks ölçüsü 27,35 metre olan kare baldaken, yekpare bir mekân olarak düzenlenmiştir.¹⁷⁷ Revaklar ana mekâna mahfil kısmında taşma yapmaktadır. Mihrabın sağında ve sonlunda biri kadınlar biri erkekler mahfili olmak üzere iki adet mahfil vardır. Mahfil iki katlıdır. Alt katta bunan düşey taşıyıcılar sütun, üst kattaki taşıyıcılar payedir. Hünkâr Mahfilinin yol tarafındaki alt katında dükkânlar bulunur.¹⁷⁸ Kare formulu harimin üzerini 25,50 metre çapında bir kubbe örtmektedir.¹⁷⁹ Bu büyük kubbe kasnağını dört büyük kemer taşır. Kubbeyi de aralarında plastrların olduğu pencerelerle yatay kesitinde dişli olan bir kasnak taşır. Bu kasnağa kubbe değerli bir yüzük taşı gibi yerleştirilmiştir. Mermerden işlenmiş mihrap ise üzeri yarım kubbe ile örtülü bir mekânda düzenlenmiştir. Cephe ve strüktür iç içe geçen kemerlerin düzenlenmiştir. Bu kemerlerin içindeki pencere düzeniyle aydınlık ve ferah bir camidir. Batılılaşmanın simgesi olan Nuruosmaniye ile Osmanlı büyük bir batılılaşma sürecine girmiştir.

Fotoğraf 23: Nuruosmaniye Cami Kubbesi, (Mustafa Cambaz)

https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=33059, (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

¹⁷⁷ Dabanlı, a.g.m., 135.

¹⁷⁸ Ceylan, a.g.m., 45.

¹⁷⁹ Eyice, 2007, a.g.e., 264-266.

Caminin yivli gövdesi olan iki adet kesme taştan minaresi vardır. Her minarede ikişer adet şerefe bulunur. Günümüze ulaşan minare külahlar 19.yüzyılda yapılmıştır. Ancak minare külahlarının aslı kurşundan yapılmıştır. Cami süslemelerinin tamamında barok etkisi yoğun olarak izlenir. Türk barok sanatının etkisini avlunun yarım yuvarlak formunda, pencere ve kapıların kıvrımlı kemerlerinde, profil detaylarında, yumuşak formu mukarnaslarında, revzenlerinde görmekteyiz. Renkli pencereleri, kalem işleri, mermer mihrabı, minberi eğrisel barok motifler ile bezenmiştir. Kitabeler ve yazılar geleneksel Türk sanatını yansıtır. Yazı kuşağı yazı dört taraftan harim duvarlarını çepeçevre sarar.¹⁸⁰ Cami'nin en alt sıra pencerelerinin üzerinde hattat yazılarıyla bezenmiş oval madalyonlar vardır. Klasik dönemin bezemesinden farklı olarak üç boyutlu bezeme ilk defa Nuruosmaniye Cami'de görülür. Keskin geometrik hatları olan klasik mukarnaslarda barok üslupta, yumuşak eğrisel hatları olan dairesel formlar kullanılmıştır. Tüm profil ve silmelerde eğrisel hatların hâkim olduğu 'S' ve 'C' kıvrımlar görülür. Nuruosmaniye Cami'nin dalgalı kemerlerinde, akanthus yapraklarında, eğrisel formu bezeme ve motif hatlarında barok üslubun Osmanlı yorumu görülür.¹⁸¹

Fotoğraf 24: Nuruosmaniye Cami Minberi, (Mustafa Cambaz)
(https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=33110), (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

¹⁸⁰ Eyice, 2007, a.g.e., 264-266.

¹⁸¹ Ceylan, a.g.m., 45.

Yapıdaki pencereler barok sitili ile yapılmış ve malzeme olarak alçı kullanılmıştır. Yine barok stilinin etkileri iç avlu planında da kendini göstermektedir. İç avlunun ortasında bir şadırvan içermemektedir. Genel anlamda iç avlunun şekli yarım oval olup klasik planlardan farklılık göstermektedir. Toplam on dört kubbeli revaklı iç avluda kubbelerin on iki sütuna dayanmasıyla inşa edilmiştir. Ayrıca barok süslemelere en önemli başka bir örnek Nuruosmaniye Cami'nin cümle kapısıdır. Söz konusu cümle kapısı tam dokuz sıra barok mukarnasa sahipti ve yönelim olarak sütunlar aşağıdan yukarıya doğru daralmaktadır. Külliye'nin farklı yerlerinde kullanılan “C” ve “S” şeklindeki kıvrımlar barok üslubunun önemli özellikleri olarak yapının birçok yerinde karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu kıvrımlara sahip mukarnas örneği sadece Nuruosmaniye Cami'sinde görülüyor olması eseri diğer yapılardan farklılaştıran özelliklerinin başında gelmektedir.¹⁸²

Minare süslemelerinde kullanılan gırland süslemeleri iki nokta arasında asılı kumaş süslemeleri şeklinde olup yine barok üslubunun önemli bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu süsleme elemanlarının yanında külliye yapısının dış kapı tarafında kalan çeşme tamamen barok tarzda yapılmış bir kısımdır. İçbükey ve dış bükey cepheler, pencerelerde karşımıza çıkan yuvarlak ve dilimli kemerler ve hünkâr mahfili, batılılaşma eğilimi ile Nuruosmaniye Külliyesi'nde karşımıza çıkan önemli yapı bölümü örnekleridir. Bu anlamda Nuruosmaniye cami barok üslubuna ilişkin ilk girişimleri barındırarak hem bina planı hem detay süslemeleri ile önemli bir silüet katkısında bulunmuştur. Nuruosmaniye Külliyesi mimari üslubu ile semtin sanatsal doygunluğunu sağlamıştır.¹⁸³

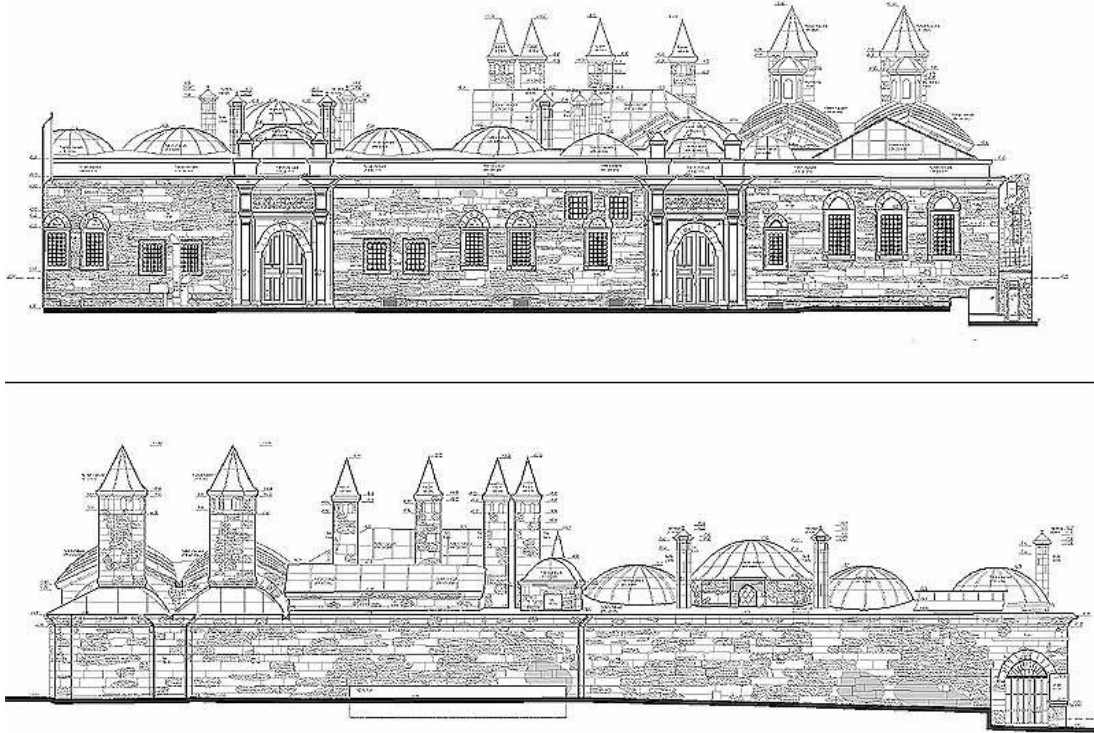
Fotoğraf 25: Nuruosmaniye Cami Minberi, (Mustafa Cambaz)
(<https://tr.pinterest.com/pin/634655772479781124/>), (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

¹⁸² Duygu İlkan Söylemez, “Sanat Sosyolojisi Açısından Nuruosmaniye Camisi,” *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17 (7), (Mayıs 2021), 4677-4701.DOI: 10.26466/opus.866536.

¹⁸³ Söylemez, a.g.m., 4677-4701.

5.1.3. Medrese ve İmaret

Dış avluda bulunan medrese ve imaret yapıları külliye'nin güneyinde bulunur. Kitabelerine göre 1755'te yapılmıştır. Barok üslubun etkisi daha az görülür. Kare planlı medresenin revaklı bir avlusu vardır. Bu avlunun etrafına on iki adet öğrenci odası ve bir adet dersane yerleştirilmiştir. Odaların üzeri kubbe ile örtülüdür. Yapının kuzeyinde giriş kapısı ve kapının da tam karşısında dersane yer alır. Medrese büyük bacaları kubbelerin arasında dizilen keskin hatlarıyla ile sokak silüetini büyük ölçüde etkilemiştir. İmaret ve medresenin önündeki bahçenin ortasında fiskiyeli ve dört kurnalı bir çeşmesar bulunur. İmaret yapısı medresenin batısına bitişik olarak konumlanmıştır. İmaret kapısı yapının kuzeyindedir. İmaret avlusundan medreseye geçiş yapılmıştır. Yapının doğusunda mutfak, batısında aşhane ve küçük servis mekânları bulunur.¹⁸⁴

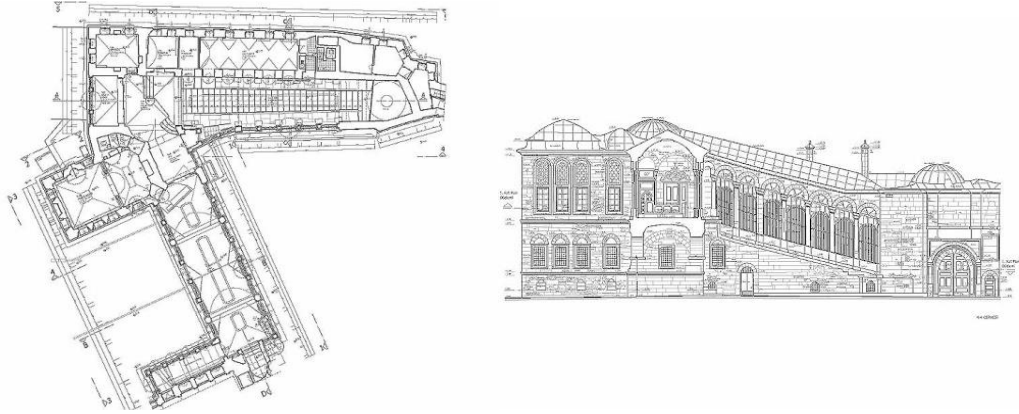
Şekil 54-55: Nuruosmaniye Medresesi,
<http://web.fomgrup.com/TR/58/projedetay/>, (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

¹⁸⁴ Eyice, 2007, a.g.e., 264-266.

5.1.4. Hünkâr Kasrı ve Yolu

Caminin doğusunda hünkâr kasrına çıkan yanları pencereli bir rampa bulunur. Giriş kapısından başlayan rampa ve galeri hünkâr kasrı ile hünkâr mahfili arasındaki bağlantıyı sağlar. Bu yolun doğu tarafındaki kısmı dükkânlar, batı tarafındaki kısmı sütunlar üzerine oturtulmuştur. Külliye'nin Hünkâr Kasrı, rampası ve galerisiyle dönemin diğer kasırlarının yapımında örnek teşkil etmiş ve ilham kaynağı olmuştur.¹⁸⁵ Hünkâr rampasındaki pencere kemerlerinde güney etkisinde siyah ve beyaz taşlardan kemerler kullanılmıştır. Barok etkisinin yumuşak kıvrımlarıyla düzenlenen kemerler, hünkâr için gücü simgeleyen bir ejderha yolu olmuştur.

Hünkâr kasrı yolu L formu rampasıyla camiye bağlanmıştır.¹⁸⁶ Bu açıdan oldukça özel bir tasarımıdır. Yapı formunun bakış yönü ise medreseye doğru verilmiş. Dolayısıyla hünkârın bakış açısının medreseye bakması sağlanmıştır. Bu açıdan külliye'nin hünkâr kasrı merkezli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yapı bu bakımdan hem mimari hem de sosyokültürel anlamda bir dönüm noktasıdır. Ayrıca kasrın doğusunda türbe ve kütüphane, batısında ise cami bulunur. Külliye düzeni bakımından hünkârın bakış açısı esas alınmıştır diyebiliriz.

Şekil 56-57: Nuruosmaniye Hünkâr Kasrı ve Yolu plan ve kesiti,
<http://web.fomgrup.com/TR/56/projedetay/>, (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

¹⁸⁵ Eyice, 2007, a.g.e., 264-266.

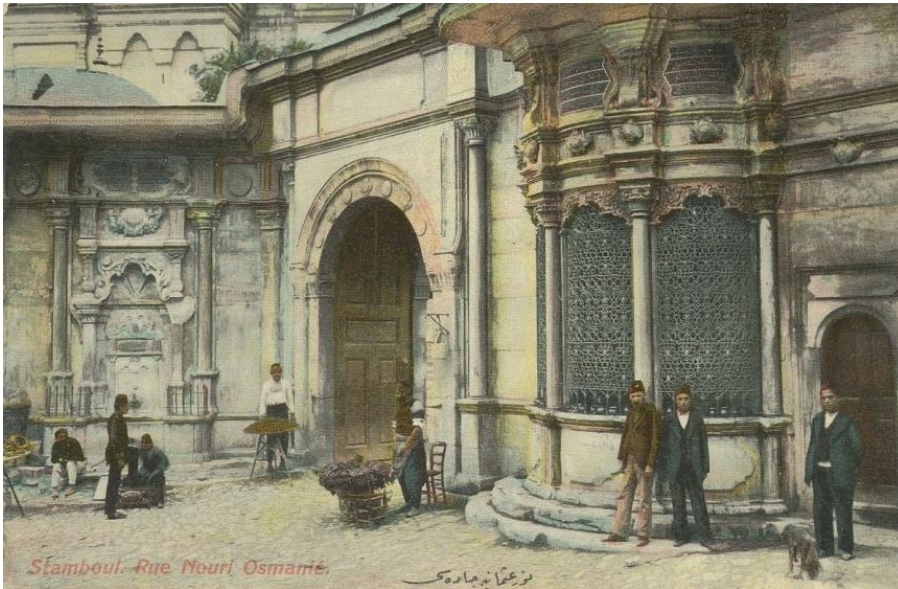
¹⁸⁶ A.y.

5.1.5. Dükkânlar

Külliyenin eğimi bir arazinin üzerine kurulan büyük bir platformda konumlanmıştır. Bu platformun altında eğimden kaynaklanan kot farkı ile külliye'nin kuzeydoğusuna yüz kırk iki adet dükkân yerleştirilmiştir. Külliye'nin güneybatısında ise yine eğimden kaynaklı olarak gittikçe yüksekliği artan bir sıra revak bulunur. Hünkâr Mahfili'ne çıkan rampanın altında dükkânlar bulunur. Kuzey cephesindeki bazı dükkânlar iki katlıdır. Külliye'nin yapıldığı dönemde bu dükkânların gelirleri bakım ve onarım işleri için camiye aitti.¹⁸⁷

5.1.6. Sebil

Kapalı Çarşı'nın doğu girişine açılan avlu kapısının duvarında, eğrisel saçak formuyla, barok üslubunda bitkisel motifler ile bezeli çeşme ve sebil bulunur. Cami kapsı, sebil ve çeşme bütünlük sağlayan anıtsal bir yapı grubudur. Kapalı Çarşı ve Cami girişinde bulunmasıyla bir toplanma alanı oluşmuştur. Sütun başlıklarının üzerinde deniz tarağı motifleriyle, üç boyutlu kartuşlarıyla, çeşmenin eğrisel tunç şebekelerinde yoğun barok süsleme motifleri görülür. Külliye'ye su, Halkalı sularından sağlanmaktaydı.¹⁸⁸

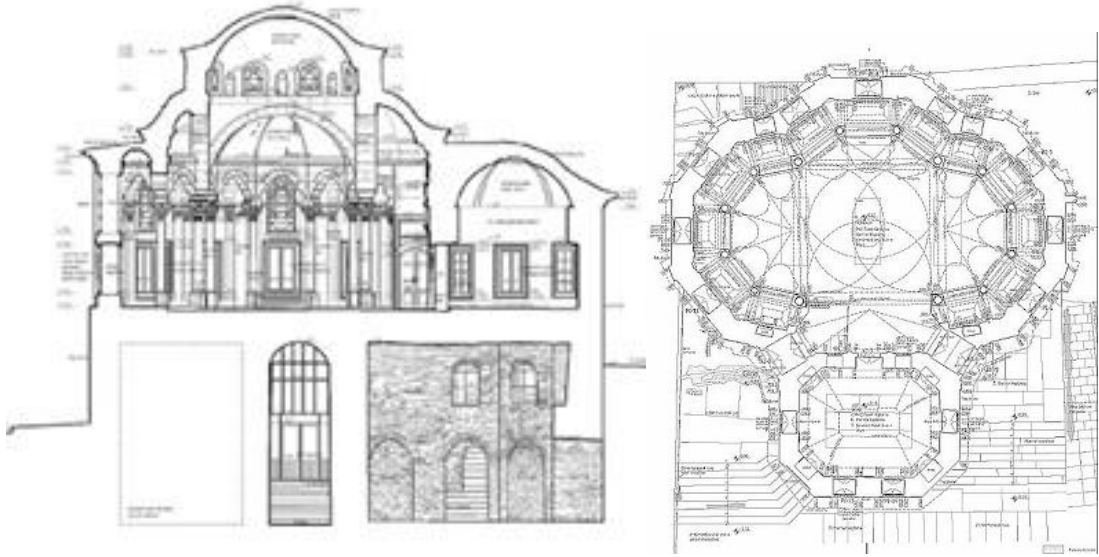
Fotoğraf 26: Nuruosmaniye Külliyesi Sebili ve girişi, (1911 Tarihli mektup arkası), <https://www.bitmezat.com/urun/6257460/nuruosmaniye-camisi-girisi-arkasi-1911-tarihli-mektup-9x14>, (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

¹⁸⁷ Ceylan, a.g.m., 45.

¹⁸⁸ Eyice, 2007, a.g.e., 264-266.

5.1.7. Kütüphane

Caminin doğusunda bulunan kütüphane birkaç basamakla yükseltilmiş girişi olan bir yapıdır. Eğimli arazide bulunan yapının bodrum katı bulunur. Okuma salonunun barok üslupta özgün bir planı vardır. Yapının orta kare bölümünün üzeri dört sütuna binen kubbe ile örtülüdür. Yanlardan iki yönde iki yarım dilimli kubbe ile örtülüdür. Bir yönde ise tonozla örtülüdür. Kütüphanenin tüm bu kubbeli ve tonozlu örtülü sistemi barok üslubun etkisinde yumuşak hatlarla düzenlenmiştir. Duvarlarla çevrili olan mekânın içinde barok kemerlerle birbirine bağlı olan on dört mermer sütun dizisi ile ikinci kez tekrar çevrelenmiş ve ilginç bir mekân oluşturmuştur. Bu mekân kurgusu Batılılaşma dönemi üslubunun önemli özelliklerindendir. Oturma salonundan kitapların bulunduğu bölüme yuvarlak kemerli bir kapı ile geçilir. Sütun dizisi ile duvar arasında kalan bölüm tonoz ile örtülmüştür.¹⁸⁹ Kütüphanenin biri padişahın olmak üzere iki ayrı giriş kapısı vardır.¹⁹⁰

Şekil 58-59: Nuruosmaniye Külliyesi Kütüphanesi plan ve kesiti,
<http://web.fomgrup.com/TR/57/projedetay/>,
(Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

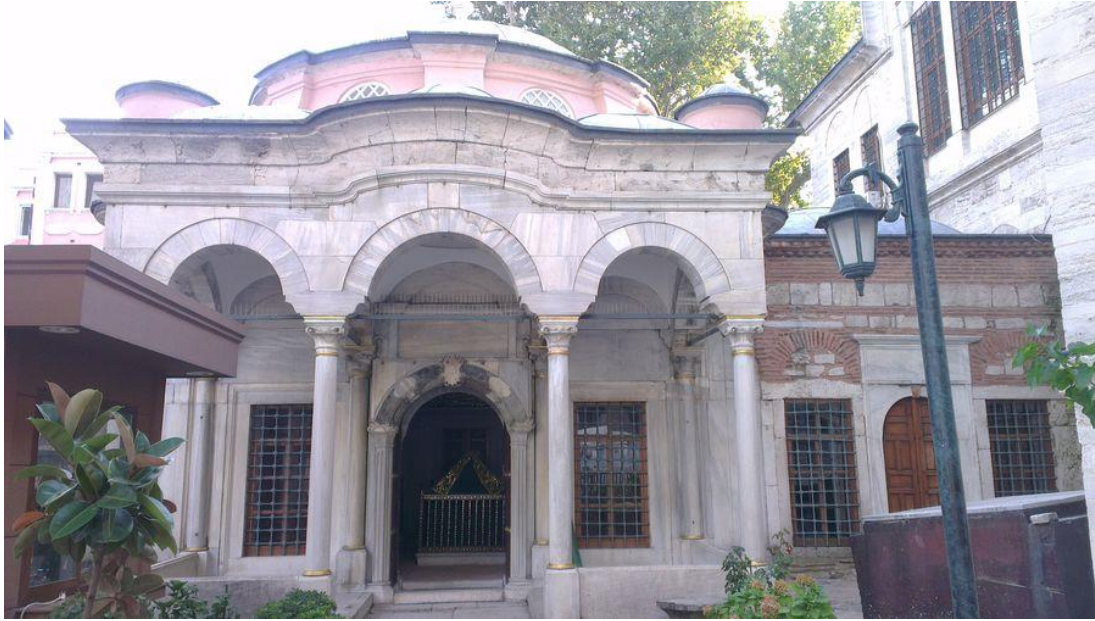
¹⁸⁹ Eyice, 2007, a.g.e., 264-266.

¹⁹⁰ Ceylan, a.g.m., 45.

5.1.8. Türbe

Kütüphane'nin yanında bulunan türbe kare planlıdır. Türbenin üzeri kubbe ile örtülmüştür. Türbenin girişinde üç bölümlü revak bulunur. Bu üç bölümlü girişte bulunan kemerlerde barok üslubun etkisinde “S”li ve “C”li kıvrımların olduğu görülmektedir. Horasan harcıyla sıvanmış kubbe kasnağı dış cephede büyük bir korniş üzerine oturur. Dışa doğru kavis veren kasnakta revzenli ve yarım daire kemerli geniş pençeler bulunmaktadır. İtalyan baroğu motiflerinden büyük kornişlerle saçak kotuna çıkan kemerler çatı formunu etkilemiştir.¹⁹¹

Türbeye gömülmek külliye yapıtiran her iki sultana da nasip olmamıştır. Türbenin içinde II. Mustafa'nın zevceleri ve III. Osman'ının annesi Şehsuvar Sultan yatmaktadır. Türbe ile hünkâr kasrı arasında II. Mahmud'un bir kızı, dokuz oğlu gömülüdür.¹⁹²

Fotoğraf 27: Nuruosmaniye Külliyesi Türbesi, (Fahri Sarrafoğlu),
<https://istanbulunsirlari.net/istanbulda-icinde-padisah-olmayan-turbe-hangi-camiide/>,
(Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

¹⁹¹ Yüzereroğlu, a.g.t., 76-78.

¹⁹² Eyice, 2007, a.g.e., 264-266.

6. İSTANBUL NURUOSMANİYE KÜLLİYESİ’NİN SEMTİN FİZİKİ GELİŞİMİNE ETKİSİ

Cami, medrese, külliye ve diğer sosyal birimleri de içeren bir yapı olarak genel anlamda külliyeler inşa edildikleri bölgelere çeşitli yenilikler ve değişimler getirmiştir. İçinde bulundukları faktörlere bağlı olarak her mimari yapı bulunduğu fiziksel alandaki değişime etki etse de göreceli olarak birbirinden farklı olup Nuruosmaniye Külliyesi’nin genel olarak getirdiği fiziksel değişim oldukça etkili olmuştur.

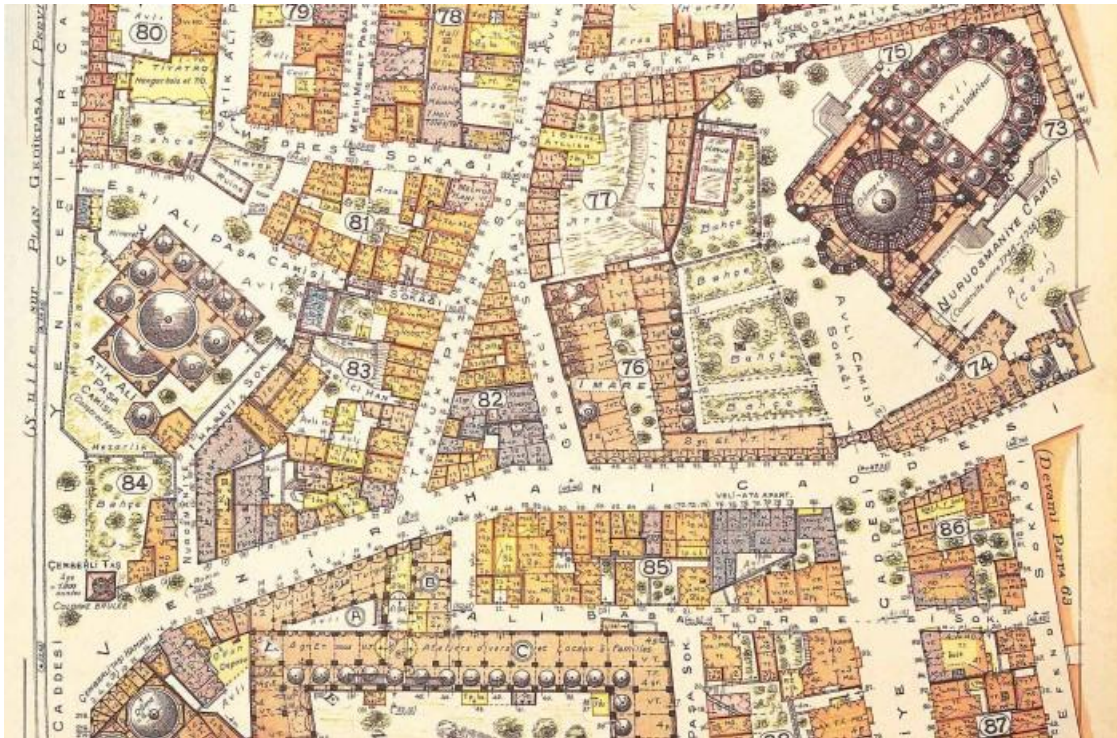
Nuruosmaniye semt gelişimi, konumunun yüzyıllarca imparatorluklara başkentlik yapmış olan İstanbul’da, siyasi ve politik bir merkezde olması nedeniyle ciddi değişim ve gelişim göstermiştir. Dönemin siyasi, ekonomik, demografik değişimleri hem semt için yeni ihtiyaçlar doğurmuş hem de oluşan ihtiyaçlara cevap verebilen gelişen yeni yapılaşma organik ve düzenli semt gelişimine katkı sağlamıştır. Bu anlamda Molla Fenari gibi stratejik konumda olan bir semtin gelişimini tarihi süreçlerini incelemek semtin Nuruosmaniye Külliyesi inşasından sonraki gelişimini de anlamak çok önemlidir. Diğer yandan Nuruosmaniye Külliyesi’nin semtin fiziksel gelişimine kattığı en önemli değişim faktörü kütlesi ve görkemli görünüşü sebebiyle semtin silüetine yaptığı etkidir. Büyük ve gösterişli yapısıyla semtin estetik açıdan değerini arttıran, farklılaştıran ve katkı sağlayan Nuruosmaniye Külliyesi silüet faktörü açısından semtin fiziki gelişiminde de çok önemli bir yere sahiptir.

Bunun yanında külliye gibi fiziksel olarak geniş ve işlevsel olarak birçok sosyokültürel etkiye sahip olan Nuruosmaniye Külliyesi de aslında inşa edildiği alanı sadece kendi sınırları içinde etkilemekle kalmamıştır. Külliyeinin içinde barındırdığı eğitim ve kültürel gelişim, toplanma alanı, sosyalleşme ve toplumsal birleşme alanı, ticaret ve ekonomik faaliyet alanları gibi fonksiyonel özellikleri öncelikle külliyeinin inşasının gerçekleştiği alana hem daha fazla kişinin günlük işleri için gelmesini sağlamıştır, hem de bünyesinde barındırdığı ticari birimlerle semtteki ticari alanın artmasına sağlamıştır. Böylece semtin gece-gündüz nüfusu dengelenmiştir. Külliyeinin sunduğu sosyokültürel ve ekonomik değer ve faaliyet artışı nedeniyle bölgenin demografik yapısı da değişmiş, semt algısı bu anlamda pozitif etkilenmiştir. Hem ekonomik açıdan hem siyasi ve politik açıdan giderek daha önemli kişilerin uğrak yeri haline gelen semt, algı ve prestij açısından da olumlu gelişmeler göstermiştir. Bu durum bölgedeki

ticareti, sosyoekonomik durumu güçlendirmiştir. Tüm bunlar bir yana fiziksel olarak semt sokaklarının tekrar şekillenmesine de neden olmuştur. Eklenen, gelişen ve değişen dükkân ve ticari yapılarla semt fiziksel anlamda etkilenmiş ve gelişmiştir.

Kısaca, Nuruosmaniye Külliyesinin semt gelişimine fiziksel etkisi semtin fiziki dokusuna, silüetine, cadde ve sokaklarına, ticari yapılarına etkisi olarak incelenebilir.

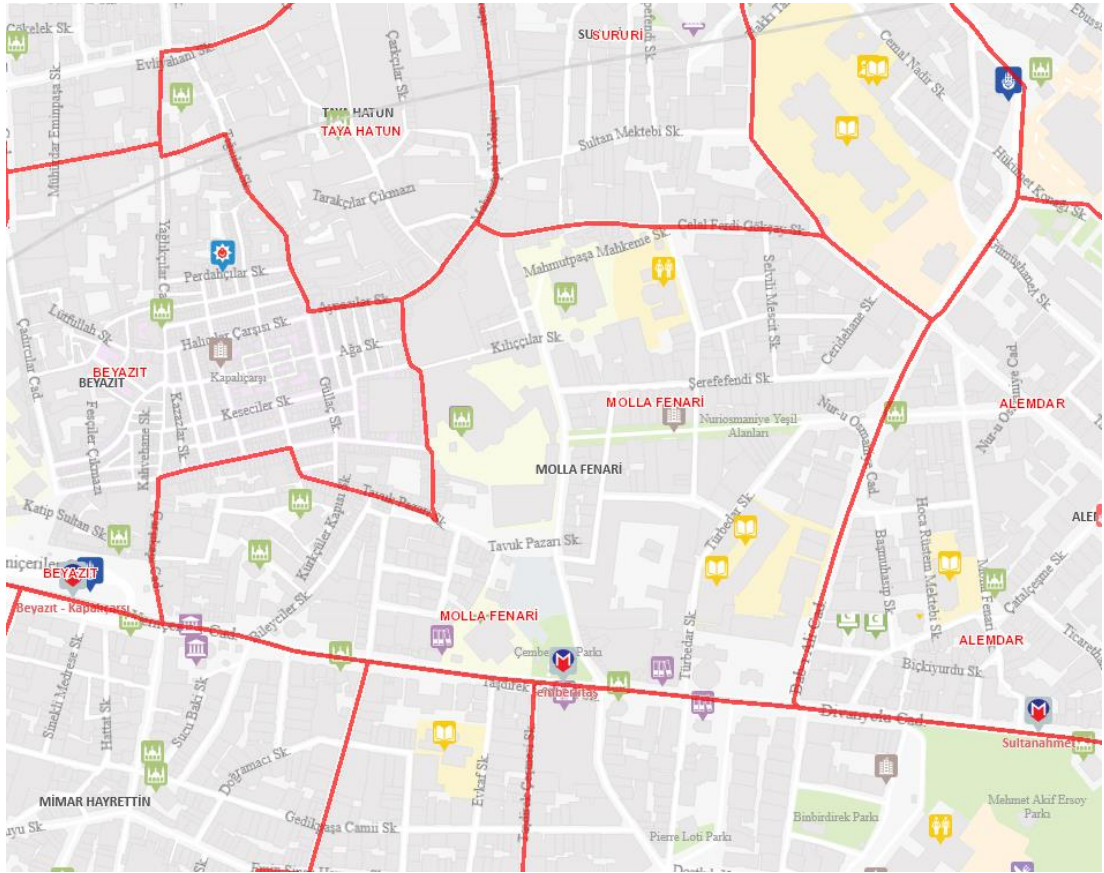
Bir semtin fiziki gelişimi, o semtin mekânsal düzenleme kapsamında mimari malzeme, üslup, ölçek, mimari düzenleme, mimari yapılarla birlikte düzenlenmiş olan yeşil alan ve oranları, topografya, alt yapı gibi çeşitli unsurlar oluşturmaktadır. Nuruosmaniye Külliyesi'nin semt gelişimi kapsamında fiziki gelişimine olan etkisi bu geniş çerçeve içinde ele alınmalı ve önce semtin tarihi gelişimini gözden geçirildikten sonra külliye'nin nasıl bir etki yarattığına bakılmalıdır. Oldukça köklü ve farklı kültürlerin birlikte harmanlandığı semtte Nuruosmaniye Külliyesi'nin etkisini anlamak için hem geçmişini hem de külliye inşasından sonra semtin dokusal gelişimini incelemek gerekmektedir. Nuruosmaniye semtinin fiziksel gelişiminin incelenmesi için değişik tarihlere dayanan semt haritaların analizi önemli yer tutmaktadır.

Şekil 60: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi Pervititch, (Jaques Pervititch),
<https://www.turanakinci.com/portfolio-view/surici-divanyolu-cemberlitas-nuruosmaniye/>,
(Erişim Tarihi: 17 Şubat 2023).

6.1. İstanbul Nuruosmaniye Semti

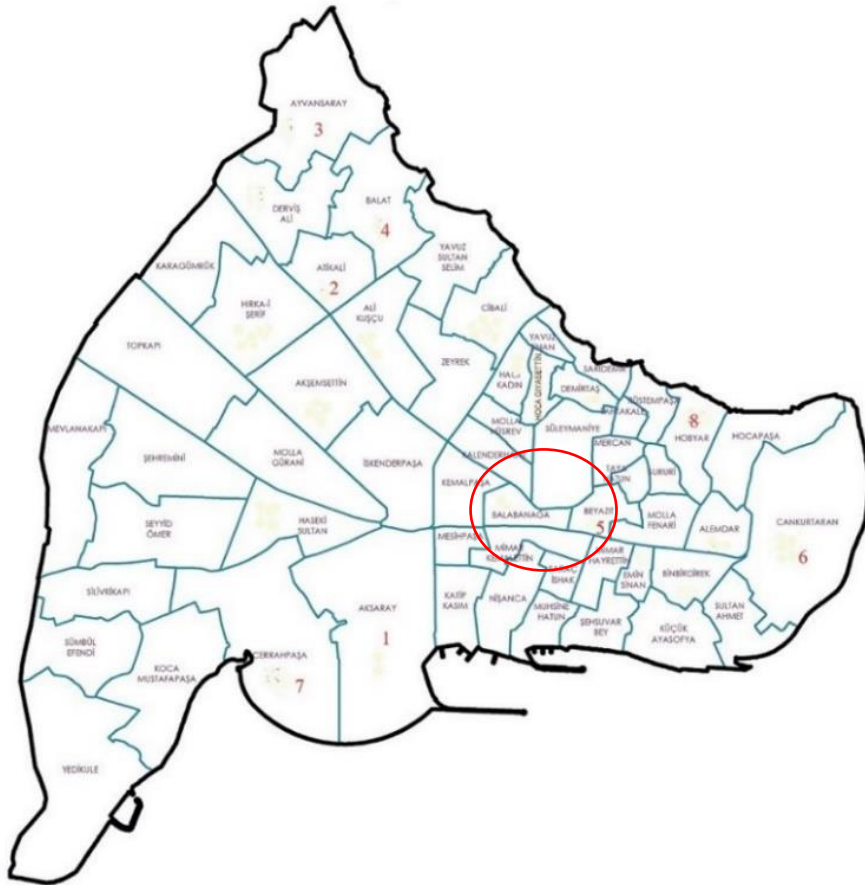
Nuruosmaniye Külliyesi İstanbul'un Fatih ilçesinde, Molla Fenari semtinde bulunmaktadır.¹⁹³ Semt Kapalı Çarşı'yla ve Çemberlitaş Meydanıyla iç içe olmasıyla önemli bir konumdadır. Topoğrafya olarak, İstanbul'un ikinci tepesinde bulunmaktadır. Semtin Çemberlitaş Meydanından Atik Ali Paşa Cami'yle birlikte Sinan Paşa Külliyesi'ne uzanan, Bab-ı Ali Caddesinden Fidanhanı Cami'yi de bünyesinde barındırır, buradan Kapalı Çarşı'nın girişine dayanan sınırları vardır.

Şekil 61: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve Molla Fanari Semti, #, (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).

¹⁹³ Sav, a.g.m., 8-21.

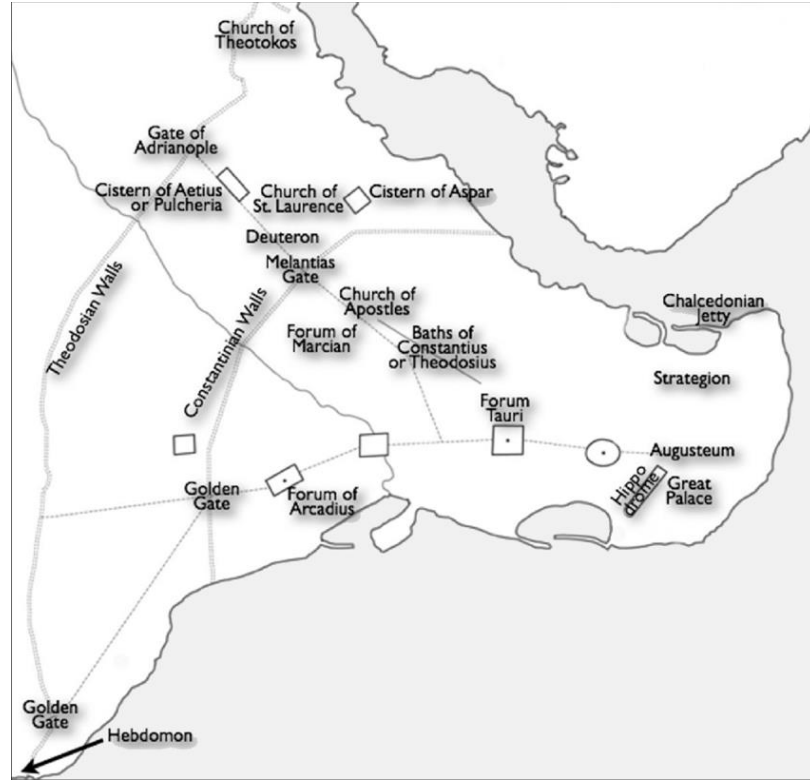
Molla Fenari semtinde başta Nuruosmaniye Külliyesi olmak üzere Sinan Paşa Türbesi, Çorlulu Ali Paşa Cami, Hüseyin Ağa Cami, Atik Ali Paşa Cami, Sultan II. Mahmut Türbesi, İğneci Hacı Hasan Ağa Mescidi, Mahmut Paşa Türbesi, Fidanhanı Cami, Mehmet Nedim Türbesi semtin önemli dini yapılarıdır. Vezir Han, Çuhacı Han semtin önemli ticari yapılarıdır. Çemberlitaş Meydanı ve Sütunu semtin en eski eseridir. Bu alanda İstanbul Çağaloğlu Anadolu Lisesi, Büyük Reşit Paşa Ortaokulu bu alandaki eğitim yapılarıdır. Çemberlitaş Hamamı ise Divan Yolu üzerinde bulunan işlek bir mekandır. Çemberlitaş parkı, Nuruosmaniye Külliye avlusu, Bab-ı Ali Caddesinden Nuruosmaniye Külliye'sine bağlanan Nuruosmaniye Caddesindeki yeşil alan semti besleyen yeşil doku alanlarıdır. Bu büyük yapı ve eserler dışında semtin Divan Yolu Caddesi üzerinde ve Çağaloğlu semt sokaklarına uzanan kısımlarında sivil mimari örnekleri dönem mimarisine göre gelişmiştir.

Şekil 62: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve Molla Fanari Semti,
<https://www.gzt.com/skyroad/fatihin-mahalleleri--1-3547073>, (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).

6.2. Nuruosmaniye Semtinin Osmanlı Dönemi Öncesi Durumu

Semtin tarihine baktığımızda MS 73 yılında İmparator Septimus Severus ile Roma topraklarına girmiştir Şehri başşehir olarak yeniden imar eden Severus şehre oğlunun adı Augusta Antonia adını verdi. Bu dönemde Nuruosmaniye ve çevresi şehrin surlarının dışında kalan Byzantion'un nekropol, mezarlık bölgesi olarak kullanılmaktaydı. İmparator I. Kostantinos şehirde yeniden imar çalışmaları düzenlemiş, eski surlar genişleterek şehir büyütülmüştür. Şehir on dört bölgeye ayrılmış ve şehre başlangıç noktasını belirten Milion taşı dikilmiştir. Şehrin bu noktadan başlayan ana aksı caddesi Messe ikiye ayrılarak Edirnekapı ve Yıldızlıkapı'ya ulaşmaktaydı. Bu dönemde I. Konstantinos'un şehir surlarını büyütmesiyle günümüz Nuruosmaniye bölgesi Forum Constantini aksı ile bütünleşmiştir.¹⁹⁴ Bizans döneminde Connstantini Forumu ile Tauri Forumu arasında kalan bu kesimde basillikte ve artopoleia (emekçiler loncası) bulunuyordu.¹⁹⁵

Şekil 63: İstanbul'un tarihsel gelişimi, https://www.researchgate.net/figure/Map-of-Constantinople-by-the-author_fig1_280096735, (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).

¹⁹⁴ Demirkent, a.g.m., 206.

¹⁹⁵ İnalçık, a.g.m., 220-239.

Şehri Nea Roma olarak yeniden inşa eden I. Konstantinos 330 yılında bölgeyi surların içine almış ve kendi adında, oval formlu Konstantin Forum'unu yaptırmıştır. Mese aksı üzerinde yapılan Forum Constantin'inin ortasında üzerinde I. Konstantinos'un güneş tanrısını sembolize eden tunçtan bir heykelin olduğu bugünkü adıyla Çemberlitaş sütunu olarak bilinen Roma'daki Apollon Tapınağından porfir bir sütun getirmişti. Heykelin sol elinde küre, sağ elinde saltanat asası vardı.¹⁹⁶ Forum şehrin Ayasofya önündeki Augusteon meydanından başlayan mese üzerinde bulunmaktadır.¹⁹⁷ Çemberlitaş Sütununda da güneşle ve güneş saatiyle ilgili sıkı ilişkiler kurulmuştur. İnsanların bu sütun etrafında toplanması sağlanmıştır. Günümüzde hala Çemberlitaş Sütunu meydan özelliği ile bu önemi devam ettirmektedir. Genel anlamda ilk yerleşimin başladığı dönemden beri önce mezarlık alanı olan sonra yerleşim alanı haline gelen bölgenin tarih boyunca mimari dokusu değişmiştir. Molla Fenari semti genişleyen kentin giderek merkezde kalan ve önemli bir meydan özelliği gösteren Çemberlitaş'a yakınlığı ile kentin önemli bir konumunda kalmıştır. Molla Fenari semti Tarih boyunca merkezi konumu sebebiyle insan sirkülasyonunun ve her türlü ekonomik, sosyokültürel etkileşimin aktif olduğu bir pozisyona sahip olmuştur.

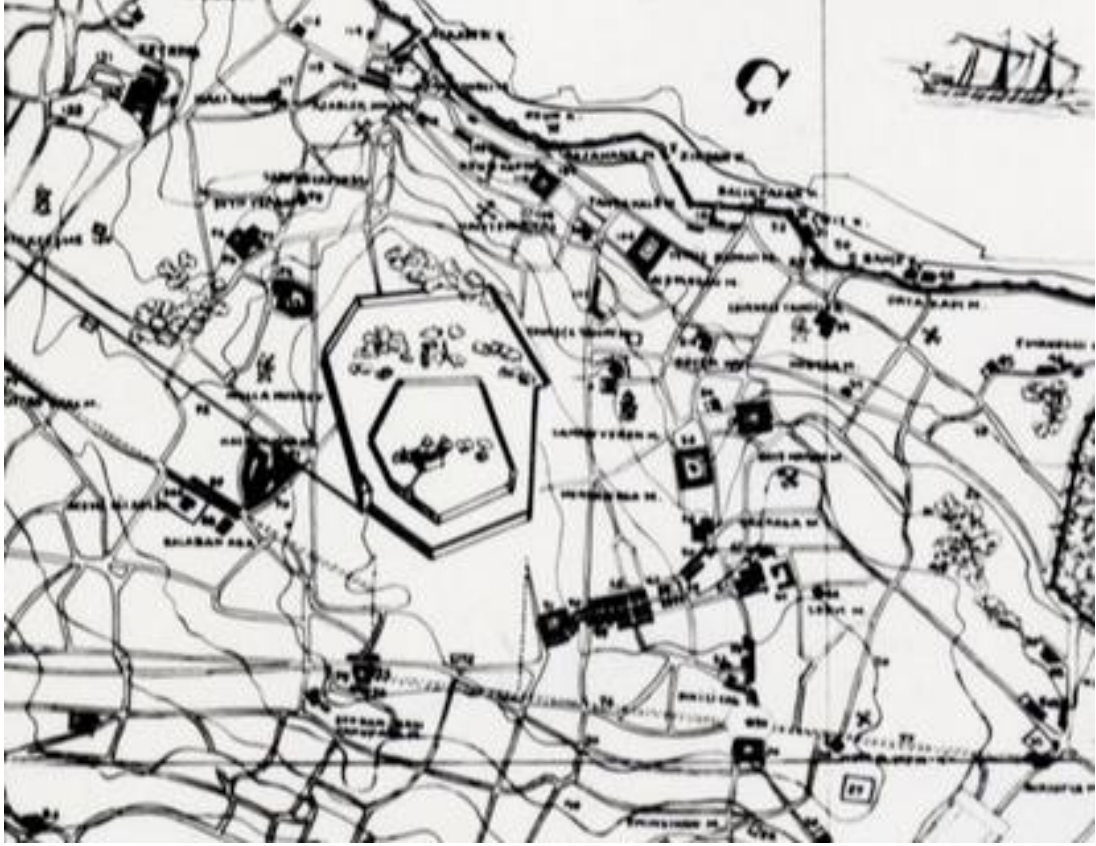
Fotoğraf 28: Konstantin Forumu, <https://twitter.com/selahattnaydiin/status/1260652322893385729>, (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).

¹⁹⁶ Özdemir, Diker, a.g.m., 207-227.

¹⁹⁷ Eyice, 1991, a.g.e., 65-67.

6.3. Nuruosmaniye Külliyesi İnşa Edilmeden Önce Semtin Fiziki Dokusu

İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından alınması ve şehrin Türklerin eline geçmesiyle kentte yepyeni bir dönem başlamıştır. Kentte Türk ve Müslüman mimari olgular eklenmiş, mimari ve kültürel yeni katmanlar semt dokusuna eklenmeye başlamıştır. Bu konudaki en büyük gelişme bu alanda gerçekleşen imar çalışmalarıdır. 1456'da Fatih, yeni bir bedesten yapılmasını emretmiştir. Cevahir Bedesten on beş kubbesiyle şehir kapılarından ve limandan çıkan yolların kesiştiği yerde bulunmaktaydı. Bu anlamda Kapalı Çarşı'nın bulunduğu bölge İstanbul'la hem ticari anlamda hem insan sirkülasyonu bakımından sıkı ilişkiler kurmuştur. Bedesten yapılmadan önce bölgede 126, 1488'de 140 "sandık" (arkasında bir depo ve kasa olan dükkân) ve on dört köşe dükkânı yer almaktaydı.¹⁹⁸

Şekil 64: Fatih dönemi İstanbul, <https://historyontheorientexpress.tumblr.com/image/186318007443>, (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).

¹⁹⁸ İnalçık, a.g.m., 220-239.

1493 yılında on tane Ermeni, beş Yahudi, üç Rum ve pek çoğu Müslüman olan tüccarlar burada ticaret yapmaktaydılar. Mücevherci ve sarrafların çoğu Müslüman Türk'tü. Yahudi, Ermeni, Müslüman, Rum tüccarlar aynı sokakta çalışıyorlardı. Büyük Çarşı zamanla 1000 dükkânı olan, otuz iki kapısı olan Kapalı Çarşı'ya evrilmiştir. Bölgedeki diğer Büyük Çarşı ise 265 dükkândan oluşan Mahmud Paşa dükkânlarıydı. Mahmud Paşa önce Ayasofya sonra Mahmud Paşa vakfına bağlanmıştır. Fatih Sultan Mehmed sayesinde bölge büyük bir ticari alana dönüşmüştür.¹⁹⁹ Semt dokusu hızla artan dükkanlar ile ticari bir yapı kazanmış Kapalı Çarşı bölgesinin en önemli özelliği ekonomik yapıya sunduğu katkı ile dikkat çeker hale gelmiştir. Kentte Türklerin hüküm sürmesi ile demografik yapı değişmiş, Türk tüccarlar gayrimüslim tüccarlarla birlikte bölgede ticari faaliyetleri yürütür hale gelmiştir. Bu anlamda artan ticari faaliyetlerle çevre semtlerde ikamet, ibadet gibi çeşitli mimari ihtiyaçları doğurmuştur. Bu anlamda da semtte ticari birimlerin imarı artmış ve han, bedesten, cami, külliye, türbe gibi anıtsal eserlerin olduğu çeşitli yapılar bölgede gelişim göstermiştir.

Şekil 65: Fatih dönemi Molla Fenari Semti, (Doğan Kuban 1996).

¹⁹⁹ İnalçık, a.g.m., 220-239.

Osmanlıda mahallelerin oluşumunda cami ve mescitler çekirdek görevi üstlenmiştir. Bu anlamda semt mahallelerin kuruluşunda dini yapılar belirleyici olmuştur. Nüfusun yoğun olduğu semtlerde kişilerin ibadet ihtiyaçlarını karşılamak için öncelikle mescit ve cami, sonrasında daha karmaşık sosyal, ekonomik, eğitim gibi çeşitli ihtiyaçların karşılandığı için külliye gibi büyük yapıların inşası söz konusu olmuştur. Örnek olarak Sultan Beyazıt Han Nahiyesi 1501-1505 yıllarında Eski Saray'ın güneyinde yaptırılan külliye merkezli bir bölgeydi. Beyazıt Meydanı'ndan Kumkapı'ya Büyük Çarşı'dan Saraçhane'ye uzanan bir bölgede yer almaktaydı. Nişancı Mehmet Paşa Külliyesi bölgede ikinci bir merkez konumundaydı. Atık Ali Paşa Nahiyesi Divan Yolu'nun bir bölümünde Atık Ali Paşa'nın yaptırdığı külliyenin etrafındaki beş mahalleden oluşmaktaydı. İbrahim Paşa Nahiyesi Çandarlı İbrahim Paşa'nın Uzunçarşı'da yaptırdığı cami, medrese ve okul çevresinde Büyük Çarşı ile Haliç liman bölgesi arasında kalan kalabalık ticari bir bölgeden oluşuyordu. 1520 tarihli haritada belirli akslarda ve kamu yapılarının etrafında gelişen kent dokusunda bu nahiye alanları öbekler halinde görülmektedir. Kent dokusundaki ibadet ve kamu yapıları farklı boyut ve mimarisiyle öne çıkmaktadır.²⁰⁰

Şekil 66: 1520 tarihli harita Nuruosmaniye ve çevresi (Vavassore), <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²⁰⁰ İnalçık, a.g.m., 226-227.

Haritalarda semt dokusunu oluşturan en önemli bileşenler arasında mimari yapılarda kullanılan yapı materyalleri ve bu materyallerin uyumudur. Bu yapı materyallerine bağlı karşımıza çıkan renkler, süsleme detayları gibi unsurlar haritadaki doku çeşitliliğini ifade eder. Bu anlamda semt tarihi bazı minyatür çalışmaları, gravürler ve haritalar semt dokusu ile ilgili oldukça detaylı bilgi vermekte ve bu yolla önemli bazı çıkarımlar yapılabilmektedir.

Büyük Çarşı'nın henüz sokaklarının üstleri kapanmadığı Matrakçı Nasuh çiziminde görülmektedir. Atık Ali Paşa Cami'ne açılan Cevahir Bedesten'inin her iki tarafında tek sıralı ticari yapılar gelişmiştir. Matrakçı Nasuh'un canlı renklerle hazırladığı İstanbul minyatürü mimari detayların işlendiği nadir bir eserdir. Fotoğraf karesi gibi olan bu minyatürde pek çok detay okunmaktadır. Minyatürde mimari yapıların pencere, kapı boşlukları ve detayları, kemer süslemeleri, kubbe dilimleri, kiremit dokusu, tuğla örgü duvarları, bacalar, malzeme dokuları, pencere kepenkleri, yuvarlak pencereler, sıvalı yüzeyler, söveler, kesme taş duvarlar, paraçoller, payandalar, sundurmalar, sur dendanları, burçlar, minareler ve şerefeleri okunmaktadır. Bu anlamda Minyatür dönem ruhunu ve kent mimarisini oldukça detaylı yansıtan önemli bir kaynaktır.²⁰¹

XVI. yüzyılda İstanbul tepeleri külliyelerle süslenmiştir. Matrakçı Nasuh'un 1537 tarihli minyatürüne baktığımızda bölgede hem malzeme hem de mimari dil ve üslup birliğinin olduğu görülmektedir. Aynı zamanda semtte bulunan yapıların yeşil dokuyla birlikte bahçeli düzenlendiği anlaşılmaktadır. Yeşil dokuda Selvi ve çeşitli çiçekli ağaçlar olduğu görülmektedir. Kamu, ibadet ve sivil yapıları bu dönemde avlulu ve bahçeli düzenlenmiştir. Bu minyatürde kent dokusunun tamamına yayılan dengeli bir yapılaşma söz konusudur. Tek veya iki katlı sivil yapıların arasında kamu ve ibadet yapıları kent dokusunda ön plana çıkmıştır. Bunlardan bazıları Eski Saray, Beyazıt Cami, Ayasofya, Cevahir ve Sandal Bedesteni kent dokusunda baskın özellik gösteren yapılardır. Minyatürde henüz Nuruosmaniye Külliyesi'nin yapılmadığını görmekteyiz. Semt dokusu ise tek veya iki katlı sivil yapılarla, han ve bedestenlerle gelişmiştir.²⁰²

²⁰¹ Nurhan Atasoy, *Matrakçı Nasuh ve Menazilname'si*, (İstanbul: Masa, 2015), s. 10-520.

²⁰² Atasoy, a.g.e., 10-520.

Sokak ve cadde dokusunun işlenmediği minyatürde kent mimarisinin anlatım dilinde baskın olduğu anlaşılmaktadır. Yeşil dokunun baskın olduğu minyatürde topoğrafyadaki eğim okunmamaktadır. Muazzam bir işçiliği olan minyatürün renk bakımından zenginliğinin yanında kent mimarisinin malzemesi bakımından da bilgi vermektedir. İki katlı sivil yapıların alt katı kagir malzemeden yapıldığı anlaşılan farklı renkte boyanmış ve malzeme dokusu işlenmiştir. Üst katı bağdadi sıvalı olan yapıların alt katlarında tuğla kırmızısı renginde boyalı kısımların örgülü şekilleri minyatüre işlenmiştir. Minyatürde taş malzemeden yapılar koyu sarı veya krem renginde örgülü bir biçimde ifade edilmiştir. Özellikle Çemberlitaş Sütunu kırmızı boyanarak minyatür dokusunda belirginleştirilmiştir, ön plana çıkartılan eserlerden olmuştur.²⁰³

Şekil 67: 1537 Eski Saray ve Kapalı Çarşı bölgesi, (Matrakçı Nasuh),
<https://www.facebook.com/watch/?v=942422082875197>, (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).

²⁰³ Atasoy, a.g.e., 10-520.

1544 tarihli haritada bölgede yapı dokusu olarak Eski Saray mimarisiyle ve avlusuyla baskın bir yapı olarak ön plana çıkmaktadır. Çemberlitaş Sütununun olduğu bölgede çeşitli sivil yapıların geliştiği ve eski forumun bölgede okunmadığı görülmektedir. Ancak Çarşı alanının üzeri açık olsa da bu bölgede geliştiği görülmektedir. Tek ve iki katlı mimaride gelişen semt dokusu öbek öbek mescit külliye gibi yapıların etrafında toplanmıştır. 1544 tarihli haritada mescit, cami gibi ibadet yapılarının çatı rengi kurşunu ifade eden koyu gri renginde boyanarak haritada belirginleştirilmiştir. Anlatım üslubu bakımından değişiklik gösteren bu harita dönem ruhunu yansıtmaları bakımından önemli bir kaynaktır. Çeşitli ibadet ve kamu yapıların etrafında gelişen kent dokusunda herhangi bir meydanlaşma görülmemektedir. Günümüzde ise bölgede Çemberlitaş Sütunu etrafında meydanlaşma söz konusudur. Çemberlitaş Sütununun arkasında kalan Molla Fenari semti bu dönemde sivil mimari örnekleriyle geliştiği görülmektedir.²⁰⁴

Şekil 68: 1544 tarihli harita (Sebastian Münster), <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²⁰⁴ Kubilay, a.g.m., 553-554.

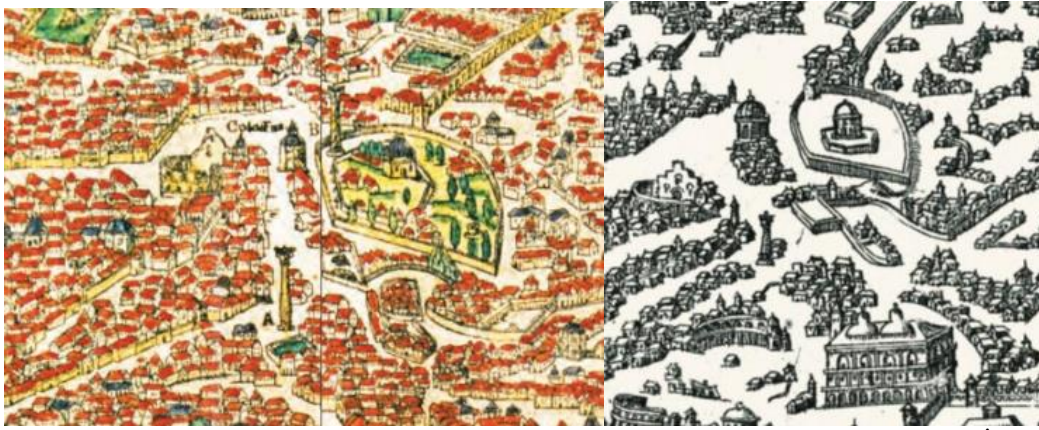
Coğrafi yapı ve doğal özellikler bir semtin yerleşim alanlarının fiziksel özelliklerini doğrudan etkileyen bir faktördür. Arazi yapısı direk yerleşim planını ve mimari dokuyu etkilerken su ve yeşil alanlar da bu kapsamda ele alınması gereken en önemli konulardandır. Böylece topoğrafik yapı bir bölgedeki yerleşimin planlanması ve gelişiminde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkar. Eğimler, yokuşlar, iklim şartları, yeşil ve sulak alanlar, yol ağlarının oluşmasında etkili doğal özellikler gibi birçok farklı faktör bu açıdan bir semtin fiziki dokusunu etkilemektedir. Divan Yolu dönemin önemli bir ulaşım arteri olmuştur. Külliyele ise bu arter üzerinden gelişmiştir. XVI. Yüzyılda topoğrafya ile uyumlu gelişen kent dokusuyla birlikte Vezirhanı, Beyazıt Külliyesi, Rüstem Paşa Medresesi, Büyük Bedesten, Sandal Bedesteni semtte öne çıkan yapılardır. Genel olarak bu dönemde sokaklar ve semt dokusu topoğrafyayla uyumlu, perspektif yönünden zengin, kıvrımlı, organik sokaklar olarak gelişmiştir.²⁰⁵

Şekil 69: XVI. Yüzyıl Molla Fenari Senti, (Doğan Kuban 1996).

²⁰⁵ Reşat Badur, “*Tarihi Yarımada Gelişim Süreci-1950 Sonrası İmar Faaliyetlerinin Kamu Yapıları Kapsamında İncelenmesi*,” (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2016), s. 20-50.

Topoğrafyanın etkilediği diğer bir önemli unsur da yol ve ulaşım konusudur. 1544 Sebastian Münster haritası, 1572 G. Braun ve F. Hogenberg haritası ve 1598 G. Rosaccio haritası sokak perspektiflerini ve kıvrımlarını göstermesiyle kent dokusundaki derinliğin okunmasını sağlaması bakımından önemli haritalardır. Bu detaylar topoğrafyadaki eğimi okumamızı sağlamaktadır. İstanbul silüetiyle ünlü olmasına rağmen, İstanbul'un dar sokaklarını yansıtan kuşbakışı çizimler dönem ruhunu yansıtmaması bakımından önemli kaynaklardır. XVI. yüzyılda semtte meydanlaşma olmamasına rağmen Çemberlitaş Sütununun merkezi olduğu sokak düzenlemeleri görülmektedir. Her ne kadar bu dönemde semtte forum olmasa da Çemberlitaş Sütunu gerek konumu gerekse mimarisiyle kentin önemli bir referans noktası olmuş, sütun odaklı sokaklar gelişmiştir. Her üç haritada da Nuruosmaniye Külliyesi'nin bulunduğu semt, mimari doku bakımından gelişmiştir.²⁰⁶

Şekil 70-71: Soldaki görsel 1544 tarihli harita (Sebastian Münster), sağdaki görsel 1598 İstanbul planında Nuruosmaniye ve çevresi (G. Rosaccio), <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

Şekil 72: 1572 İstanbul planında Nuruosmaniye ve çevresi (G. Braun ve F. Hogenberg) haritası, <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²⁰⁶ Kubilay, a.g.m., 553-554.

Nuruosmaniye semti için; XVI. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına tarihlenen 1598 tarihli haritada sokakların topoğrafya ile uyumlu geliştiğini görmekteyiz. Semtin simetrik akslardan uzak, organik formlu yapı öbekleriyle geliştiği görülmektedir. Bu dönemde bölgede cami yapısı olarak Beyazıt Cami ve Atik Ali Paşa Cami bulunmaktadır. Eski Saray avlusuyla bölgedeki doluluk boşluk dengesini sağlayan önemli bir mimari yapıdır. Eski Saray yeşil dokusuyla sıkışık kent dokusuna nefes aldırma özelliğini günümüzde de devam ettirmektedir. Günümüz Beyazıt semtinde çarşının olduğu bölümde eğimden ve topoğrafyadan kaynaklı istinat duvarları haritada görülmektedir. Buda Nuruosmaniye Külliyesi'nin büyük bir platform üzerinde düzenlenmesinin en önemli sebebi olmuştur. Cevahir Bedesten 'inin etrafında henüz çarşı sokaklarının gelişmediği görülmektedir. Ancak Nuruosmaniye Külliyesi'nin bulunduğu semtin sivil mimarisi gelişmiştir.²⁰⁷ Bu anlamda Nuruosmaniye Külliyesi semtin fiziki özelliklerine birebir uyumlu bir şekilde planlanmış olduğu görülmektedir. Topografyanın neden olduğu eğim, mimari yapının planlarında önemli bir rol oynamıştır. Gerek kütle yapısıyla eğimi dengelemek için bazı dükkânların iki katlı inşası, gerek külliye yapı birimlerinin orantılı bir şekilde dağılmasında semtin fiziki özellikleri ön plana çıkmaktadır. Buna ek olarak avlusunun yarattığı doluluk – boşluk dengesi bu konuda dikkat çeken diğer başlıca özelliklerindendir.

Şekil 73: 1598 İstanbul planında Nuruosmaniye ve çevresi (G. Rosaccio), <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²⁰⁷ Kubilay, a.g.m., 553-554.

1680 tarihinde yayınlanan J. Grelot'un İstanbul haritasında Nuruosmaniye ve çevresine baktığımızda Çemberlitaş Sütunu kent mimarisinde ön plana çıkmıştır. Kent dokusunda sivri minareler baskın, sivri ve dikey çizilmiştir. Minare ve şerefeleriyle birlikte minare ve kubbe alemlerindeki hilaller oldukça iri ve belirgin çizilmiştir. Bu kentteki İslam hâkimiyetini ve Müslüman nüfusunu vurgulayan önemli bir ifade şekli olmuştur. Sur dendanları ve burçlar belirgin ve detaylıdır. Sivil mimari yapılarının Marmara ve Haliç kıyı manzarasına göre düzenlendiği görülmektedir. Molla Fenari semtinin sivil yapıları ise Haliç kıyı manzarasına göre düzenlenmiştir. Bu bağlamda 1680 tarihli harita kent dokusundaki manzara yönelimini gösteren önemli bir haritadır. Günümüzde dikdörtgen formlarda gelişen yapı adaları sebebiyle bu durum her yapı için söz konusu değildir. Sivil mimari yapılarda koyu sarı ve krem rengi kullanılmıştır. Koyu sarı renk kent surlarında ve saray yapılarında da kullanılmıştır. Bu bağlamda koyu sarı renkler yapıların kesme taştan yapıldığını söylemek mümkündür. Krem rengi sivil yapılar ise sıvalı yapılar olmalıdır. Harita görselinde işlenen yeşil dokudan kent mimarisinin bahçeli ve avlulu düzenlendiği görülmektedir. Nuruosmaniye Külliyesi'nin yapımından yaklaşık yetmiş yıl öncesine tarihlenen bu görselde Molla Fenari semtinde Çemberlitaş Sütunu, Sandal Bedesteni, Cevahir Bedesteni ve çeşitli hanlar baskın eserler olmuştur.²⁰⁸

Şekil 74: 1680 İstanbul haritasında Nuruosmaniye ve çevresi (J. Grelot) haritası, <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²⁰⁸ Kubilay, a.g.m., 553-554.

1700'lü yıllarda bölgede çeşitli külliye yapıları olarak bölgenin imarlaşma ve mimari açıdan zenginleştirilmesine devam edilmiştir. Bunlardan bazıları Nuruosmaniye Külliyesi'ne yakın konumda olan külliye, türbe, medrese ve kütüphanesiyle Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi, cami, medrese, okul ve sebiliyle 1690 tarihli Kara Mustafa Paşa, cami, medrese, kütüphane ve sebilleriyle 1700 tarihli Amcazâde Hüseyin Paşa külliyesidir.²⁰⁹ 1711 tarihli J. Andrews'ın haritasına göre bölgede, yapı adalarıyla, çeşitli külliye ve mescitlerle birlikte yoğun bir mimari yapılaşmanın ve nüfusun olduğu anlaşılmaktadır. Haritanın ifade dilinde yapı adaları geometrik formlarda gösterilmiştir. Ara sokakların dokusu gelişmemiştir. Bütüncül yapı adalarının kent dokusuna hâkim olduğu görülmektedir.²¹⁰ İlk defa yapı adalarının net hatlarla ve geometrik formlar şeklinde görüldüğü haritada divan yolu akslarının baskın olarak ön plana çıktığı görülmektedir.

Şekil 75: 1711 İstanbul planında Nuruosmaniye ve çevresi (J. Andrews), <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²⁰⁹ İnalçık, a.g.m., 229.

²¹⁰ Kubilay, a.g.m., 553-554.

6.4. Nuruosmaniye Külliyesi'nin İnşası ve Semte Getirdiği Yeni Doku

Nuruosmaniye Külliyesi yapılmadan önce, yerinde Fatma Mescidi bulunmaktaydı. Semtin merkezi bir bölgede olması ve hem esnaf hem sivil halk açısından yoğun nüfusa sahip olması nedeniyle bu alana büyük bir cami yapılması talep edilmiştir.²¹¹ Böylece külliyenin inşası için daha önce yerinde bulunan mescit yıkılmış ve yerine yeni caminin inşası başlamıştır. Bu kapsamda yeni inşa edilecek cami arsası çevredeki han, dükkân gibi ticari yapıların ve ikamet yeri olarak kullanılan meskenlerin satın alındığı bilinmektedir. Bu kapsamda yapılan istimlak çalışmaları için inşaat masraf defteri tutulmuş ve planlanan külliyenin yapımı için yeterli finansal kaynak sağlanabilmesi adına vakfiye kayıtları dahi değiştirilmiştir.²¹² Külliyenin inşası için yol, su gibi altyapı gereksinimlerinin giderilmesi adına çalışmalarda bulunulmuştur. Külliyenin idamesi için de gerekli olan bu alt yapı çalışmaları gerekli olup külliyenin verdiği çeşme, aş evi ve medrese gibi hizmetlerin fonksiyonel olmasını da sağlamıştır. Özellikle külliye sebilinin kapalı çarşının girişinde konumlandırılmasıyla küçük ölçekli bir meydanlaşma sağlanmıştır. Bu kapsamda inşaat sırasında semtin çehresi değişmiş, bölgenin önceki bir ya da iki katlı yapıları yerine kütleli olarak oldukça görkemli olan Nuruosmaniye Külliyesi yerleştirilerek semt dokusu ciddi anlamda değişmiştir.

Fotoğraf 29: 1890 İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi, (Sebah ve Joailler LOC Arşivi), <http://www.eskiistanbul.net/3845/nuruosmaniye-camii-sebah-amp-joaillier-1888-1910-loc-arsivi#lg=0&slide=0>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²¹¹ Gülderen Hünülü, “Nuruosmaniye Külliyesi,” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1966), s. 10-30.

²¹² Osman Taşkın, “Nuruosmaniye Külliyesi'nin Fiziki, İdari, Mali ve Sosyo-Ekonomik Yapısı,” *Restorasyon Yıllığı*, (17), (2018), s. 93-117.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye, Büyük Çarşı'nın yanında 1748-1756 tarihli Nuruosmaniye Külliyesi cami, medrese, kütüphane ve bir sebilhanesiyle birlikte yapılmıştır. Böylece semtin mimari dokusu değişmiştir. 1748-1756 tarihli Laleli Külliyesi, cami, medrese ve çeşme birimleriyle yapılmıştır. Bu yapılar Klasik Osmanlı mimarisinden farklı bir üslup olan Avrupa barok tarzında yapılmış külliyelerdir. Yükseklikleri ve sanat akımlarıyla üslup olarak benzerlik göstermektedirler. Köprülü ailesinden üç vezir Divanyolu üzerinde külliyeler yaptırmıştır. Ayrıca Divanyolu üzerinde Kapalı Çarşı'nın önünde cami ve medresesiyle 1708 tarihli Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, dârülhadis ve sebiliyle 1720 tarihli Damad İbrâhim Paşa, medrese, okul, sebil, dükkânlar ve fırınıyla 1745 tarihli Kapalı Çarşı'nın Eminönü eteklerine doğru Seyyid Hasan Paşa külliyesi yapılmıştır.²¹³ Nuruosmaniye Külliyesi bu dönemde yapılmaya başlanan Barok üsluplu külliyelerin en başarılı örneğidir. 1786 F. Kauffer-J. B. Le Chevalier haritasında bu külliyeler kırmızı gabarilerle belirtilmiş olup sivil mimari bu haritada işlenmemiştir.

Şekil 76: 1786 F. Kauffer-J. B. Le Chevalier haritasında Nuruosmaniye ve çevresi, <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²¹³ İnalçık, a.g.m., 229.

Nuruosmaniye Külliyesi'nin mimarisindeki yenilikçi yaklaşımla semtte mimari çeşitliliği getirmiş, Batılaşma etkisiyle süslemelerdeki farklılık ve yapısal yaklaşım yenilikleri bölgeye yeni bir soluk kazandırmıştır. Bu anlamda da Nuruosmaniye Külliyesi'nin hem uyum hem çeşitlilik bağlamında semt gelişimine sağladığı katkı oldukça önemlidir. Büyük kubbesi, süslemeleri ve mimari tarzındaki kıvrımlı detaycı yaklaşımı ile Batılılaşmanın simgesel eseri olan Nuruosmaniye Külliyesi öncelikle estetik ve görsellik anlamında semt dokusuna bir yenilik ve görsel farklılık getirmiştir. Semtin mimari dokudaki estetik güzelliğini ve kalitesini arttırmıştır. Yapı bölümlerinde detaylı ve süslü dekoratif unsurlarıyla görsel olarak fark yaratan önemli bir yapı olmuştur.

Nuruosmaniye Külliyesi aynı zamanda semt silüetini de değiştirmiştir. Mimari üslubuyla, ince işlenmiş kesme taş duvarlarıyla semt sokaklarına görsel zenginlik sağlamıştır. Külliye'nin ince minareleri, yumuşak kemerleri, camisi, medresesi, kütüphane, türbesi ve sebiliyle semte önemli insanların gelmesini sağlayan, çevre yapılarını, ticari dokuyu besleyen önemli bir yapı olmuştur. Yapının farklı bölümlerinde kullanılan kabartmalar, kemerler, sütunlar, cam süslemeleri gibi gösterişli unsurlar Batılı anlamda semtteki ilk örneği temsil ederken genel mimari dokuya da kalıcı bir etki yapmıştır. Bu etki yüzlerce yıl sürmüş semti besleyen önemli bir mimari öge olmuştur.

Fotoğraf 30: İstanbul Nuruosmaniye Külliyesi, (Pierre de gigord koleksiyonu)
<http://www.eskiistanbul.net/3877/nuruosmaniye-camii#lg=0&slide=0>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

Nuruosmaniye Külliyesi'nde kullanılan barok üslup ardıllarında bu kadar etkili olmamıştır. Dört büyük kıvrımlı barok kemerlere oturan kubbe, 25,5 metrelik çapıyla mekânı tek seferde örter. Mihrap ise bu tek mekânsallığın dışına taşmış, normal örneklerden daha büyük olacak şekilde düzenlenmiştir. Mihrabın üzeri de ufak bir yarım kubbeye örtülmüştür. İç avlusu ilk ve tek olan yarım yuvarlak formla yapılmıştır. Bu açıdan eşsiz bir yapıdır. Yapıdaki bütün kemerler, silmeler, nişler, sütun başlıkları, revzenler gibi yapının bütün elemanları s ve c kıvrımlarla barok üslupta işlenmiştir. Nuruosmaniye Külliyesi'nin Kütüphanesi (1748-1755) deniz kabuğu formundaki çatısıyla, bol, ince sütunlu okuma salonuyla, muhteşem bir barok eserdir. Yapı içinde yumuşak dokunuşların olduğu süslemeli bir doku hâkimdir. Bütün bu ayrıntılar barok üslupta yapılmıştır. Nuruosmaniye Türk baroğunda simgesel eseri olmuştur. Sonra inşa edilen külliye Nuruosmaniye kadar etkili olmamıştır. Bu dönemin en ihtişamlı ve simgesel yapısı Nuruosmaniye Külliyesi olmuştur.²¹⁴ Tüm bu detaylı süslemelere dayanan mimari üslubu ile semtin fiziki dokusuna farklı bir yenilik getirmiştir. Nuruosmaniye Külliyesi inşasından önce genel olarak semtin fiziksel dokusu hanlar ve bedestenler gibi sade ve masif kütleleri klasik dönem yapılarından oluşuyordu. Nuruosmaniye Külliyesi ise bu semt dokusuna yepyeni bir mimari etki getirerek detaylı süslemeleri ve anıtsal yapısıyla semtin fiziksel dokusunu ciddi anlamda değiştirmiştir. Bu kapsamda semtin fiziki dokusu; yeni mimari yapı, yeni mimari üslup ve yeni mimari ölçek unsurlarıyla gelişmiştir.

Nuruosmaniye Külliyesi sadece bir dini yapı olmanın çok ötesine geçmektedir. Bölge halkını bir araya getiren ve toplumun önde gelenleri de dâhil kitlesel bir sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşim sağlarken eğitim ve yardımlaşma gibi toplumsal kalkınmaya da katkı sağlayan bir merkez görevindedir. Bu doğrultuda külliye'nin sunduğu hizmetlerden toplumsal anlamda yararlanılmakta, külliye'nin işlevsel planlaması sayesinde birçok ihtiyaç karşılanmaktadır. Uygun mimari tasarım hem bu işlevselliği belirlemekte hem de estetik anlamda semt gelişimine katkı sağlamaktadır. Doluluk boşluk oranları ve yeşil alanlarıyla çevresel uyum yakalanmış ve sürdürülebilirlik açısından da olumlu temeller oluşturulmuştur. Bu anlamda külliye'deki caminin iç ve dış avlusu, imaret avlusu ve medrese avlusu mimari açıdan

²¹⁴ Eyice, 1992, a.g.e., 172.

yoğun olan semtte boşluk sağlayan önemli açık alanlardandır. Eğitim ve kültürel hizmetler hem toplumun manevi inşasına hem de fiziksel değişimine ve gelişimine katkı sağlamıştır.

Kısacası, Nuruosmaniye Külliyesi ve semti silüetiyle, kubbe mimarisiyle, plan düzlemindeki fonksiyonelliği, Molla Fenari sokakları ve Kapalı Çarşı'yla bağlantılı avlusuyla, doluluk-boşluk dengesiyle son derece başarılı, çok boyutlu değerlendirilebilen önemli bir yapıdır. Kısaca Nuruosmaniye Külliyesinin inşası ile semtin fiziki dokusundaki gelişimler aşağıdaki gibidir;

- Külliye semtin mimari dokusunu değiştirmiştir.
- Semt yeni bir mimari üslupla tanışmıştır, barok üslubu estetik olarak değişim sağlamıştır.
- Külliye inşasının gerektirdiği istimlak çalışmalarıyla bazı arsaların birleştirilmesiyle yeni bir yapı adası formu meydana gelmiştir.
- Yol ve su gibi ihtiyaçların karşılanması için yapılan inşaatlarla semtin alt yapısı gelişmiştir.
- Külliye avlusuyla semtin doluluk boşluk dengesi değişmiştir. Semte yeşil alan sağlamıştır.
- Külliye bölgede bulunan Kapalı Çarşı, Sandal Bedesteni, Çemberlitaş Sütunu, Atik Ali Paşa Cami gibi eserleri desteklemiştir.
- Külliye semtteki tarihi dokuyu beslemiş ve semtin mihenk taşı olmuştur.
- Külliye yatayda ve düşeyde bulunduğu semtin ve şehrin fiziki dokusunu değiştirmiştir. Bu anlamda çok boyutlu değerlendirilebilen bir yapıdır.
- Külliye semtte inşa edilmesiyle semtin önemini ve dikkat çekici özelliğini arttırmıştır.
- Külliye fonksiyonelliği ve işlevselliğiyle semtin kalitesini yükseltmiştir.
- Külliye semtin omurgasını oluşturan eserlerden biri olmuştur.
- Külliye semti görsel yönden zenginleştirmiştir.

6.5. Nuruosmaniye Külliyesi'nin İnşasından Sonra Semtin Fiziki Gelişim Süreci

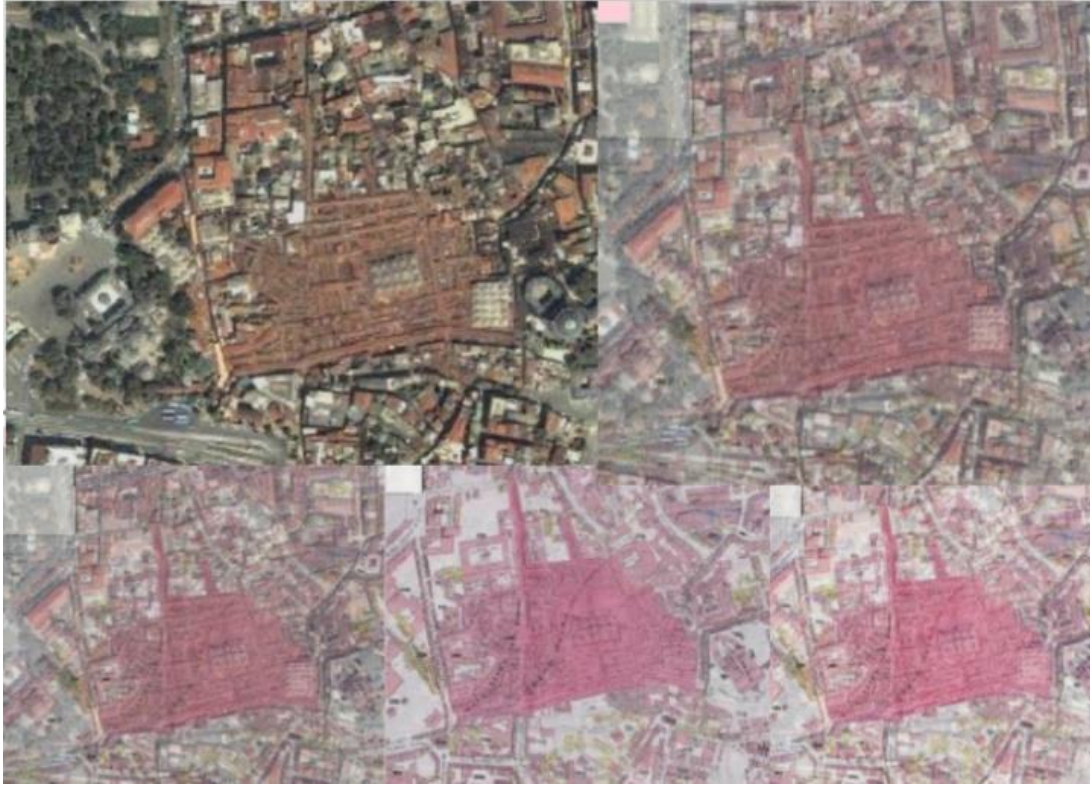
Stolpe C. 1882 İstanbul haritasında Kapalı Çarşı'da düzenli bir yerleşim görülmektedir. Bölgede Divan Yolu dâhil olmak üzere dar ve çıkmaz sokaklar görülmektedir. Bu haritada sokaklar ve yapı adaları daha detaylı işlenmiştir. Yapı adalarının daha ufak, sokakların ise daha dar olduğu görülmektedir. Divanyolu da oldukça dar gösterilmiştir. Çeşitli eserlerin inşası ile kâgir büyük yapılarda artış olduğu görülmektedir. Divanyolu ile Kapalı Çarşı arasında yoğun bir mimari doku olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda mescit, hamam, cami, han gibi çeşitli yapılar Haliç kıyılarına kadar uzanmıştır. Bölgenin topoğrafik yapısı bu haritadan okunmaktadır. Bu topoğrafik haritaya göre Eski Saray bölgesi kot olarak daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Molla Fenari semt sokaklarının topoğrafya ile uyumunun ne kadar organik olduğu bu haritadan da görülmektedir. Kapalı Çarşı bir yelpaze gibi divan Yolu'ndan Haliç kıyılarına doğru Uzun Çarşı caddesiyle bağlanan baskın bir aks olarak çalışmıştır.²¹⁵

Şekil 77: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi çevresi ve uydu fotoğraflarının çakıştırılması, (Stolpe C.), (1882), <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

²¹⁵ Kubilay, a.g.m., 553-554.

Goad Haritaları 1904-1906 yıllarında C. E. Goad Sigorta Şirketi tarafından hazırlanmış yangın haritalarıdır. 1/600 ölçekli hazırlanan haritalarda yapıların işlevleri, malzemeleri, kapı ve çatı çeşitleri, ada numaraları, yapıların kat sayısı belirtilmiştir. Nuruosmaniye semtinin çevresinde Goad Haritalarında az katlı yapılar varken, günümüzde İstanbul'a olan göç dalgası ve imar çalışmaları sebebiyle 1904'e göre daha yüksek ve yoğun bir imarlaşma gözlenmektedir.²¹⁶ Osmanlı mimarisinde iki katlı yapılar yapılmaya, cadde ve sokaklara çıkıntı yapılmamasına özen gösterilirdi. Bölgede doluluk boşluk dengesinin değiştiği, betonlaşan mimarinin yapı adalarında artış gösterdiği görülmektedir. Ek görseldeki yapılaşmanın yoğunlaştığı 2023 yılı günümüzdeki bu değişim uydu fotoğrafları ile Goad Haritalarının karşılaştırılmasında anlaşılmaktadır. Boşluklu olan yapı adaları, mimari dokunun genişlemesiyle ada ortalarında kalan boşluklar azalmış, semtin doluluk boşluk dengesi değişmiştir.

Şekil 78: 1904-1906 Goad Haritaları ve 2023 yılı uydu fotoğraflarının karşılaştırılması, İstanbul, Fatih, Molla Fenari Smti, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi Goad Haritaları, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, <https://photos.google.com/sharing>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

²¹⁶ Dağdelen, a.g.m., 553-554.

1913-1914 Alman Mavi'lerinin harita paftaları 66x100 cm boyutunda 1/1000 ve 1/500 ölçekli hazırlanmıştır. Alman Mavi'lerinde mahalle ve semt isimleri, sokak, cadde, yapı adları, saraylar, elçilik binaları, karakol, itfaiye, belediye gibi çeşitli resmi binalar, cami, medrese, tekke, türbe, kilise, hazire, gibi dini yapılar, kule, duvar, sur, kışla, jandarma, karakolu, tersane, atölye, levazım gibi askeri yapılar, hastane, iskele, demiryolu, gar, istasyon gibi kamu yapıları, gabariyle gösterilmiştir. Bu yapılar 1/500 ölçekli haritalarda dış kontur ölçüleri verilmiştir. Konut adaları etrafında dönen sokak ve caddelerle gösterilmiş ve detaylı çizilmemiştir. Bu anlamda Alman Mavileri sokak ve cadde dokusunu tanımlamak ve okuyabilmek adına önemli bir bilgi kaynağı olmuştur. Alman Mavilerinde semt sokaklarının genişlikleri, yapı adaları okunmaktadır. Kapalı Çarşı detaylı işlenmiştir. Semtin omurga yapısı olan Nuruosmaniye Cami, Beyazıt Cami, Cağaloğlu Anadolu Lisesi, İstanbul Erkek Lisesi gabarileri baskın çizilmiştir. Nuruosmaniye Cami semt dokusunda kırmızı renkli gabariyle ön plana çıkmaktadır. Alman Mavileri'nde alt yapı ve yol çalışmalarının yapıldığı görülmektedir.²¹⁷

Şekil 79: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi, 1913-1914 Alman Mavileri, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

²¹⁷ Dağdelen, a.g.m., 553-554.

1917 tarihli tematik haritada coğrafya üzerinde sadece camiler perspektif çizimleriyle belirtilmiştir. Bu camilerin büyük ve küçük ebatları haritadan okunmaktadır. İstanbul'daki cami ebatlarını ve konumlarını mukayese edebileceğimiz önemli bir haritadır. Ayasofya Külliyesi, Süleymaniye Külliyesi Tarihi Yarımada'daki en büyük kütleleri ve camileri bünyesinde bulunduran külliyelerdir. Eminönü Yeni Cami, Fatih Şehzade Külliyesi, Sultanahmet Külliyesi, Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami, Yavuz Sultan Selim Cami, Nuruosmaniye Cami, Beyazıt Cami kütsel olarak orta ölçekli külliyelerdir. Kadırga Sokullu Paşa Külliyesi, Atık Ali Paşa Cami, Aksaray Valide Sultan Cami daha küçük ölçekli külliyelerdir. Beyazıt Cami ile Nuruosmaniye Cami'nin karşılıklı düzenlemesi semt dokusunda doğu batı yönünde kütsel dengeyi sağlamıştır.²¹⁸ Söz konusu dönemde külliye ve camilerin temel yapı çeşidi olduğu göz önüne alındığında bu haritadan yapılan çıkarım genel olarak semtin kütsel dengesinin sağlandığı anlaşılmaktadır. Yeşil ve açık alanların yanında diğer önemli kentsel bileşenleri de hesaba katarak dengeli bir dağılımın yapılması semtin gelişimi ve sürdürülebilirliği için oldukça önemlidir. Genel anlamda bölgedeki külliye ve cami yerleşimi sayesinde bölgede bir denge sağlanmıştır.

Şekil 80: 1917 İstanbul camileri, <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²¹⁸ Kubilay, a.g.m., 553-554.

Necip Bey 1918 haritaları toplam on beş pafta olarak düzenlemiştir. Dönemin belediyesi tarafından hazırlanan haritalar 1918 yılında basılmıştır. Haritada bütün sokakların isimleri işlenmiştir. Harita bünyesinde kamu binaları, okul, cami, kilise, tekke, mezarlık yeşil alanlar, göl, tarla, dere, arsa, köprü, surlar, raylı ulaşım hatları işlenmiştir. Haritada yapı adalarının gösterilmesiyle birlikte silueti etkileyen büyük camiler Osmanlı minyatür üslubunda cephe görüntüsüyle çizilmiştir. Nuruosmaniye Külliyesi de bu ihtişamlı camilerdendir. Kapalı Çarşı dikdörtgen ve kare birimlerle düzenli bir formda çizilmiştir. Yapı adaları ise boşluksuz pembe renginde belirtilmiştir. Kent omurgası olan, okul, cami, medrese, tekke gibi kâgır yapılar koyu kırmızı tonuyla vurgulanmıştır. Divan Yolu aksı düzgün bir hatla belirtilmiştir. Uzun Çarşı caddesi haritada güçlü bir ticari aks olarak gözükmektedir. Molla Fenari semt dokusunda ise düzenli ancak parçalı yapı adaları görülmektedir.²¹⁹ Sokak isimlerinin dahi işlendiği Osmanlı üslubu ile anlatılan modern haritada yoğun imar çalışmalarıyla gelişmiş bir semt görülmektedir. Köprü, cadde ve sokak gibi karmaşık ulaşım akslarının gelişimi belirgindir. Kâgır yapıların hala sivil mimarinin temeli olduğu modern semt dokusu görülmektedir.

Şekil 81: 1918 Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi (Necip Bey), <https://istanbultarihi.ist/29-osmanli-haritalarinda-istanbul#gallery-13>, (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).

²¹⁹ Dağdelen, a.g.m., 553-554.

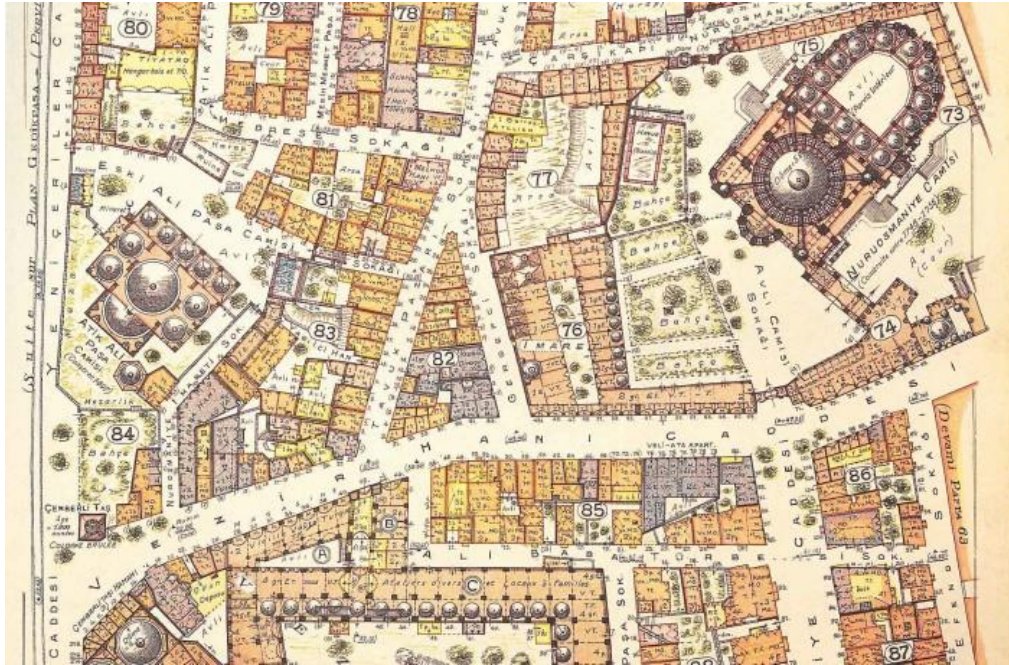
1937 Henri Prost'un imar çalışmalarında, geniş aks, yol ve sokaklar, park, meydan çalışmaları, simetrik akslar, dikdörtgen ve kare formlu yapı adaları düzenlemiştir. Bu çalışmalar esnasında kent dokusunda mimari doku kayıplarına sebep olmuştur. Özellikle Nuruosmaniye Külliyesi'nin Çemberlitaş meydanıyla yapılan bağlantısı ciddi yapı kayıplarına sebep olmuştur. Başka bir eseri ön plana çıkarmak için yapılan bu tür uygulamalar uygun değildir. Ayrıca Henri Prost'un Nuruosmaniye caddesinden Eminönü'ne bağlanan bir metro planı da düzenlemiştir. Ancak bu proje uygulamaya girmemiştir.²²⁰

Şekil 82: İstanbul Tarihi Yarımada, 1937-1951 Henri Prost Metro Planı
<http://kiricioglue.blogspot.com/2012/02/henri-prostun-istanbulu-1937-1951.html>,
(Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).

²²⁰ Eriş, a.g.m., 63-70.

Modern kentleşme pek çok problemi de beraberinde getirmiştir. 1950 ve 1960'lı yıllarda benimsenen imar politikaları İstanbul'un genel anlamda bir dönüşüm yaşamasına neden olmuş ve tarihi kent dokusunu negatif yönde etkilenmiştir. 1960'lı yıllarda bölgede gerçekleşen kentleşme, gelişen imalat sanayiye bağlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Anadolu'dan İstanbul'a göç giderek hızlanmış ve sonuç olarak çarpık kentleşmeyle birlikte eski İstanbul'un imar açısından planlanması da tarihi alanların korunması kapsamında başarılı olamamıştır. Bu dönüşümden Nuruosmaniye semti de etkilenmiştir. Bölgenin merkezi gelişmeyi sürdürmüş ve giderek daha yoğun bir hal almıştır. Semtte ticaret yapan dükkânlar daha geniş bir alana yayılmıştır. Bu kapsamda daha önce mesken olarak kullanılan yerler, depo, küçük iş yerleri ve bekâr odalarını olarak gelişmiştir. Böylece tarihsel olarak ticari bir merkez olan Kapalı Çarşıdan tüm alana ticari faaliyetler giderek yayılarak genişlemiştir. 1960'lı yıllardan sonra Nuruosmaniye semtinin bulunduğu bölge bir yandan giderek daha turistik, tarihsel ve kültürel önemiyle öne çıkan bir semt haline gelirken bir yandan ticari merkez olarak halk ve ziyaretçilerin yoğun olduğu, alışveriş ve ticari faaliyetlerin aktif bir biçimde sürdürdüğü bir bölge olma özelliğini korumuştur.²²¹

Şekil 83: 1940-1942 İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi Pervititch, (Jaques Pervititch), <https://www.turanakinci.com/portfolio-view/surici-divanyolu-cemberlitas-nuruosmaniye/>, (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2023).

²²¹ Çiğdem Çörek Öztaş, Merve Akı, "İstanbul Tarihi Yarımada Yayalaştırma Projesi, Mevcut Durum Değerlendirmesi," Embarq *Türkiye*, (Haziran 2014), s. 1-83, Erişim adresi (18 Mart 2023): https://environmentaldocuments.com/embarq/EMB14-TarihiYarimada_2014_TR_WEB.pdf

1/10 000 ölçekli çalışılmış olan Müller haritasında İstanbul'un topoğrafyası çıkarılarak anıtsal eserler haritaya işlenmiştir. İstanbul Üzerine Resimli Lügat adını taşıyan kitabın eki olan harita 1976-1988 yıllarında Wolfgang Müller Wiener tarafından hazırlanmıştır. Eserde yapıların günümüze kadar geçirdiği aşamalar ve mevcut durumlar hakkında bilgiler harita ve fotoğraflar ile desteklenmiştir.²²² Haritada da görüldüğü gibi Nuruosmaniye Külliye 'si ve çevresi anıtsal ve tescilli eserlerin yoğun olduğu bir bölgedir. Nuruosmaniye Külliyesi'nin yakın çevresinde Sandal Bedesteni, Cevahir Bedesteni, Beyazıt Cami ve Külliyesi, Mahmut Paşa Cami ve Külliyesi, Çemberlitaş Sütunu ve Hamamı, Birlik Vakfı, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi, Çorlulu Ali Paşa Cami, Sultan II. Mahmut Türbesi, İstanbul Erkek Lisesi, Cağaloğlu Hamamı, çeşitli dükkân ve ikamet yapıları gibi eserler mevcuttur.²²³ Kısaca haritada Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi anıtsal ve tescilli eserlerin yoğun olduğu bir bölge olarak işlenmiştir. Semtin artık tarihi bir kimlik kazanmış olduğu tescillenmiş olup aynı dönemde Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına dair hazırlanan listeye alınmıştır (1985).

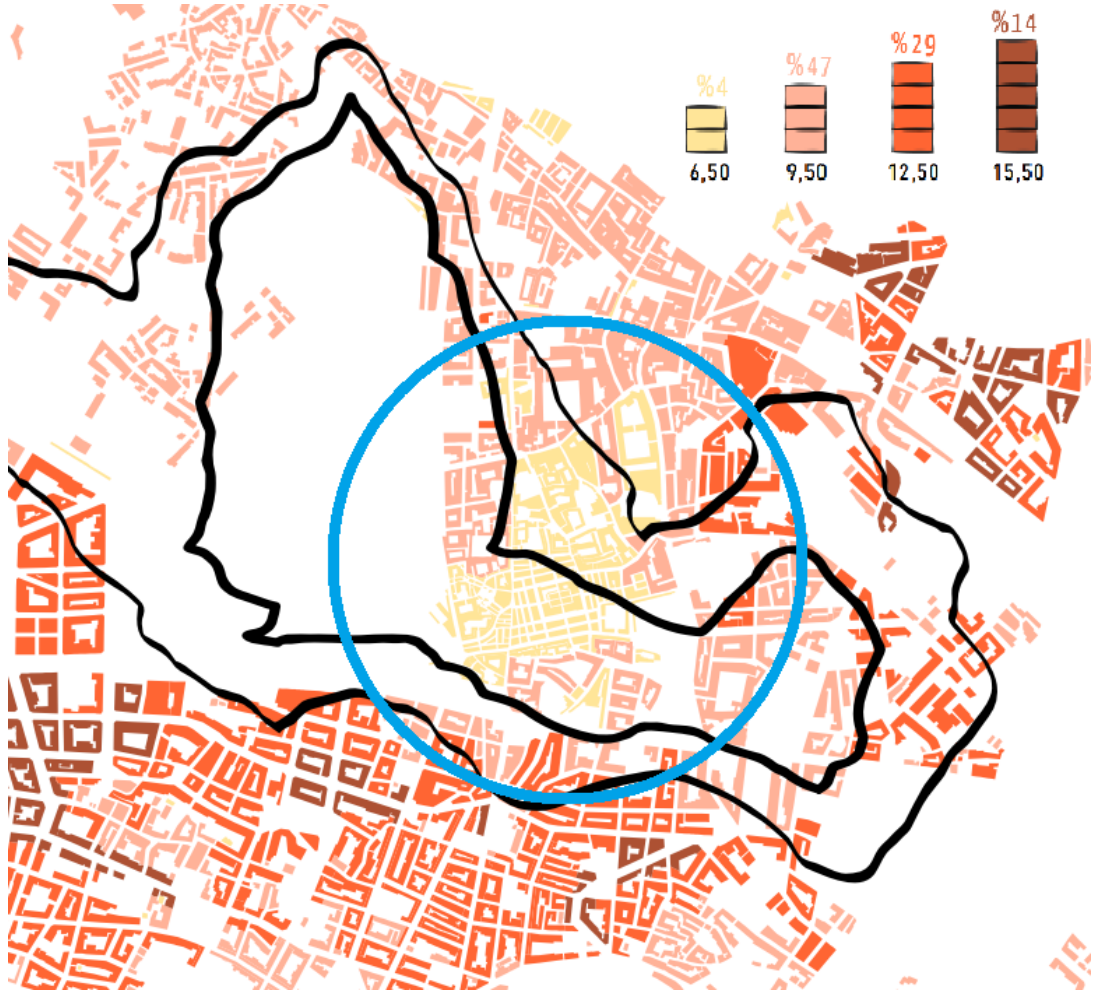

Şekil 84: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve Çevresi, (1976-1988), (Wolfgang Müller Wiener), <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

²²² Eriş, a.g.m., 63-70.

²²³ Çamur, a.g.e., 59.

2000’li yıllara gelindiğinde ise “Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı İmar Planı” ile Eminönü ve Fatih hattının anıtsal eserler başta olmak üzere mimari açıdan korunması amaçlanmıştır. 2005 yılında hazırlanan bu plana ek olarak 2007 yılında hazırlanan “Uygulama İmar Planı”; belirlenen yapıların restore edilmesi ve bazı alanların korunmaya alınmasını içermektedir.²²⁴ Günümüzde yürürlükte olan imar planları kapsamında Nuruosmaniye bölgesi için yükseklik 6,50 metre ve aşağısında belirlenmiştir. Dolayısıyla bölgede belirlenen kat yüksekliği ortalaması iki katlıdır. Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi koruma planlarında işlenmiş ve üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.²²⁵

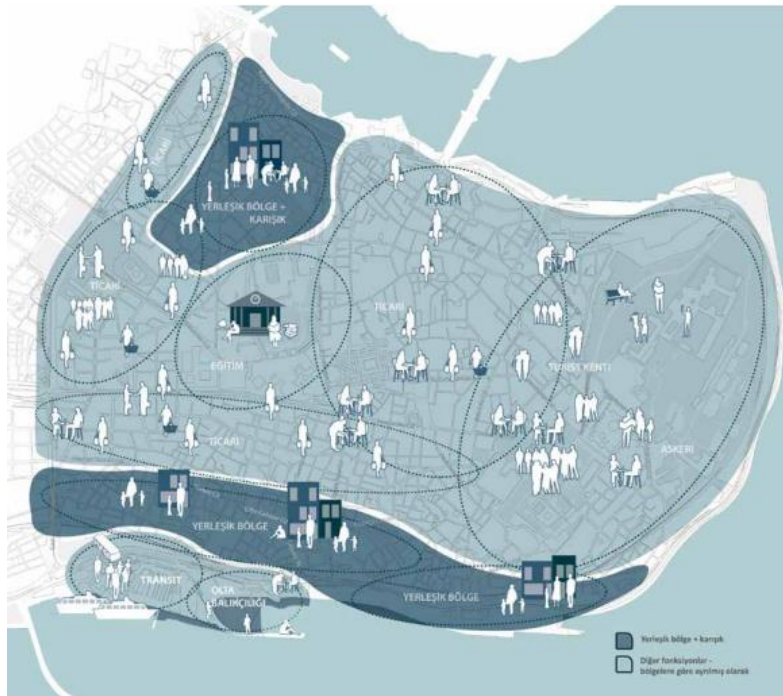

Şekil 85: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve Çevresi, (A. Faruk Göksu-Sıla Akalp), https://kentselstrateji.com/wp-content/uploads/fatih_iht-.pdf, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

²²⁴ Öztaş, Akı, a.g.m., 57

²²⁵ Göksu ve Akalp, a.g.m., 21.

Nuruosmaniye semtinin de bulunduğu bölgede son dönemde genel anlamda yayalaşma çalışmaları sürdürölmektedir. Ticari işletmeler için çok onemli bir aktivite olan fakat yoğun insan ve araç trafiği nedeniyle sekteye uğrayan nakliye faaliyetlerinin yayalaşma gelişmeleriyle pozitif etkilendiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda Molla Fenari semtini de içinde bulunduran Eminönü'nn alt bölgesi ticari faaliyetler açısından hem geleneksel ticaretin hem de hizmet fonksiyonlarının sürdüröldüğü bir alandır. Dolayısıyla Nuruosmaniye Külliye ve semtinin bulunduğu alan ticari alan olarak belirlenmiş kısmın içerisinde kalmaktadır. Bölgenin ayrıca çok ciddi bir kısmı turistik alandır. Yerleşim alanlarının oldukça sınırlı ve bölgenin dışında kaldığı semtin karakteristiğini ticari alanlarla, tarihi ve kültürel zenginliğin vermiş olduğu turistik yapıların oluşturduğu görölmektedir. Genel olarak ticari faaliyetlerin ve turistik aktivitelerin hâkim olduğu bölgede bugün sürdürölebilirliğin sağlanabilmesi için ciddi koruma çalışmaları gerekmektedir. Ticari dokunun da sağlıklı bir şekilde gelişmesi ve ekonomik kapasitenin büyümesi buradaki iş yerlerinin yenilenmesi, cephe düzenlemeleri ve yayalaşma çalışmaları gibi desteklerle tarihi ve kültürel dokuya uygun bir ekosistem içinde faaliyet göstermesinden geçmektedir.²²⁶

Şekil 86: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi sokakları, (Çiğdem Ç. Öztaş, Merve Akı), https://environmentaldocuments.com/embarq/EMB14-TarihiYarimada_2014_TR_WEB.pdf, (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).

²²⁶ Öztaş, Akı, a.g.m., 37

Kısaca Nuruosmaniye Külliyesi'nin yapımından günümüze kadar semtin fiziki gelişimiyle;

- Sürekli artan imar çalışmalarıyla semt dokusu değişmiş ve yoğunlaşmıştır.
- Bu yoğunlaşmayla birlikte semtin doluluk boşluk dengesi değişmiş ve zamanla semtteki boşluklar azalmıştır.
- Altyapı ve yol çalışmaları gelişmiştir.
- Gelişen ulaşım aksları semti daha düzenli ve simetrik bir dokuya kavuştururken modern bir semt dokusu da gelişmeye devam etmiştir.
- Geniş cadde ve meydan düzenlemeleri mimari doku kayıplarına sebep olmuştur.
- Semt tarihi bir karakter kazanarak dünya miras listesine girmiştir.
- Günümüzde semtte yerleşim alanı sınırlı sayıda bulunmamakta olup tarihi doku nedeniyle turizmin devam ettiği ticari doku ve aktif ekonomik faaliyetlerin olduğu ticari bir merkez olma özelliğini devam ettirmektedir.

Şekil 87: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi sokakları, (Çiğdem Ç. Öztaş, Merve Akı), https://environmentaldocuments.com/embarq/EMB14-TarihiYarimada_2014_TR_WEB.pdf, (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).

6.6. Günümüz Nuruosmaniye Semtinin Fiziki Dokusu

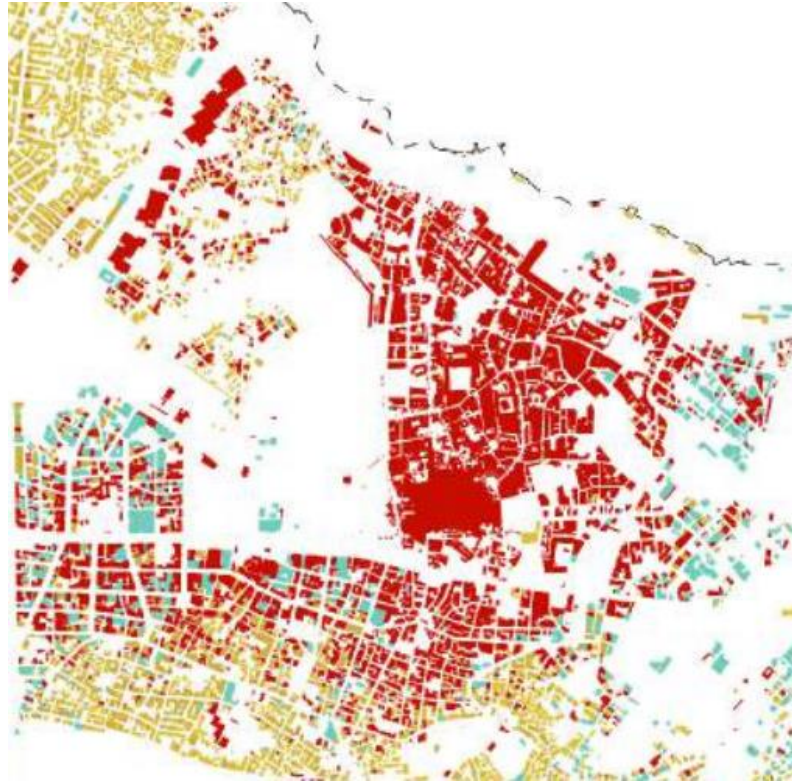
Tarihi açıdan zengin ve uzun kültürel mirasa sahip İstanbul'daki anıtsal eserler oldukça büyük ve çevresini etkileyen eserlerdir. Bölge Eski Saray, cami, külliye, mescit, han, bedesten, çeşme gibi yapılarla sürekli imar çalışmalarıyla beslenmiştir. Bunlardan bazıları Kapalı Çarşı, Sandal Bedesteni, Büyük Bedesten, hanlar, Nuruosmaniye Külliyesi, Beyazıt Cami, Eski Saray, Atık Ali Paşa Cami, Çemberlitaş Sütunu, Mahmut Paşa Cami, Çemberlitaş Hamamı, Cağaloğlu Anadolu Lisesi'dir. Bu anıtsal yapılar Haliç kıyılarına, Topkapı Sarayı'na ve Unkapanı'na doğru genişleyen, uzayan pek çok eserle desteklenen tarihi bir dokudur. Semtin kalitesini arttıran bu eserler bölgedeki insan sirkülasyonunu, eğitimi, dini, ticari hayatı sürdüren önemli yapılardır. Semtın omurgasını oluşturan, tarihi dokuyu günümüze taşıyan bu yapılar olmuştur. Semtte pek çok deprem, yangın gibi yıkıcı faktörler olsa da bu yapılar sayesinde bölge anıtsallığını korumuştur.²²⁷

Şekil 88: Nuruosmaniye ve çevresinde anıtsal yapılar (A. Faruk GÖKSU Sıla AKALP)
https://kentselstrateji.com/wp-content/uploads/fatih_iht-.pdf, (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2023).

²²⁷ Göksu ve Akalp, a.g.m., 21.

Molla Fenari semtinde yüzlerce yıl imar çalışmaları yapılmıştır. Özellikle Fatih Sultan Mehmed'in Kapalı Çarşı'yı Beyazıt semtinde inşa etmesiyle bölge han ve bedesten yapılarıyla gelişmesinde etkin bir rol oynamıştır. Bölge ticari bir alana dönüşmüştür. Kapalı Çarşı'nın girişinde bulunan Nuruosmaniye Külliyesi ve semti bu bağlamda hanlar bölgesi ve ticaret bölgesi olarak gelişmiştir. Çemberlitaş Sütununun yüzyıllarca merkeziliğini koruması, bölgeyi canlı tutan eserlerden olmuştur. Nuruosmaniye Külliyesi 'de Çemberlitaş Sütunu ile Kapalı Çarşı arasındaki aksı güçlendiren ve canlandıran bir yapı olmuştur. Ticari faaliyetlerin canlı olduğu bölgede Nuruosmaniye Külliyesi insan sirkülasyonunun ibadet ihtiyacına cevap vermiştir. Hanlar bölgesi hem turistlere hem de ticarete hitap eden önemli bir bölge olma özelliğini korumaktadır. A. Faruk Göksu ve Sıla Akalp'ın hazırladığı haritada ticari yapılar kırmızı renkle belirtilmiştir.²²⁸

Şekil 89: Nuruosmaniye ve çevresinde ticari yapılar (A. Faruk GÖKSU Sıla AKALP)
https://kentselstrateji.com/wp-content/uploads/fatih_iht-.pdf, (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2023).

²²⁸ Göksu ve Akalp, a.g.m., 21.

Semtteki tarihi dokunun önemli bir kısmının ticari birimlerden oluşması bu bölgeye tarihi ticari bir alan olma özelliği kazandırmıştır. Bu anlamda ticari yapılar Eminönü-Fatih 2005 Koruma Amaçlı Nazım İmar Planında Nuruosmaniye ve çevresi, Molla Fenari semtinin alanları detaylı bir şekilde lejantla işlenmiştir. Baklava desenli kiremit rengi alanı birinci derece ticari alanlar olarak belirlenmiştir. Bu lejantta Kapalı Çarşı, Büyük Bedesten, Sandal Bedesteni, Vezir Han, Çuhacı Han tarihi ticari doku olarak işlenmiştir. Vezir Han, Çemberlitaş Meydanı'nın sağ tarafında olup Nuruosmaniye Cami silüetini gören, önemli bir handır. Baklava desenli açık kiremit rengi alanlar ikinci derece tarihi alanlardır. Bu alanda tarihi dokuyu bünyesinde barındıran ticari yapılar mevcuttur. Çemberlitaş Meydanı beyaza yakın krem renginde gösterilmiştir. Açık mavi alanlar ibadet alanı olarak belirlenmiştir. Nuruosmaniye Külliyesi, Sinan Paşa Türbesi, Çorlulu Ali Paşa Cami, Hüseyin Ağa Cami, Atık Ali Paşa Cami, Sultan II. Mahmut Türbesi, İğneci Hacı Hasan Ağa Mescidi, Mahmut Paşa Türbesi, Fidanhanı Cami, Mehmet Nedim Türbesi ibadet alanında gösterilen eserlerdir. Noktalı mavi alanlar kültürel alan olarak gösterilmiştir. Bu alanda İstanbul Cağaloğlu Anadolu Lisesi, Büyük Reşit Paşa Ortaokulu gösterilen yapılardır. Açık yeşil alanlar ise park ve rekreasyon alanı olarak haritada işaretlenmiştir. Çemberlitaş Hamamı noktalı gri alan olarak belediye hizmet alanıdır.

Şekil 90: İstanbul, 2005 Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi, <https://www.fatihhaber.com/fatihhaber/istanbulimarB.htm>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

İstanbul'un kimliğini oluşturan en önemli eserlerden biri olan Nuruosmaniye Külliyesi, bu tarihi ticari doku içerisinde yılın her döneminde ziyaret edilebilen önemli bir yapıdır. İçinde bulunduğu Molla Fenari semti ticari, dini ve turizm yönünden çok güçlü ve hareketli bir bölgedir ve bu özelliğini yüzlerce yıldır devam ettirmektedir. Anıtsal bir eser olan Nuruosmaniye Külliyesi çevresindeki yapılarıyla ilişkili ve bağlantılı önemli bir külliye örneğidir. Önemli bir arter olan Divan Yolu'nun üzerinde bulunan Kapalı Çarşı, Çemberlitaş Sandal Bedesteniyle bütünlük oluşturan külliyenin çevresi çeşitli dükkân ve ikamet birimleriyle çevrilidir. Ancak caminin kendi birimleri arasındaki ilişkinin zayıf olmasının yanında yapılara parçalı yaklaşım ve müdahale çeşitli sorunlara sebep olmaktadır. Dolayısıyla proje temelli yapıların yanında çevreninde düzenlendiği mimari doku temelli çalışmaların ve projelerin yürütülmesi daha kalıcı ve sağlıklı çözümlere ulaşılmasını sağlayacaktır.²²⁹

Nuruosmaniye semtinin bugünkü fiziki dokusu, içinde barındırdığı tarihi çeşitlilik ve zenginliğe dayanmaktadır. Bu tarihi zenginliğin sürdürülebilirliği kapsamında semt dokusuna uygun şekilde tarihi eser ve alanları ön plana çıkaracak şekilde bakım ve onarım işlerinin yapılması gerekmektedir. Bölgede mimari doku temelli yapılan çalışmalar her bir yapının kendi tarihi zeminiyle üslup ve dil birliği açısından uyumlu olmalıdır. Nuruosmaniye Külliyesi çevresi için gerçekleştirilecek mimari doku çalışmalarıyla külliyenin anıtsallığı ön plana çıkacak, çevre yapılarıyla ilişkisi güçlenecektir. Bu çerçevede Batılılaşmanın ilk örneklerini Osmanlı mimarisine taşıması itibarıyla özel bir yeri olan Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi için koruma kapsamında düzenleme çalışmalarının sürdürülmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Molla Fenari semtinin tarihi sokaklarıyla, kent dokusuyla, silüetiyle bir bütün olarak korunması gerekmektedir. Nuruosmaniye Külliyesine giden sokak ve caddelerin günümüzde yapılan düzenlemelerinin yapının önemine uygun şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Özellikle Çemberlitaş Meydanını külliyeyle bağlayan Vezirhan Caddesi'nin ve Bab-ı Ali Caddesini külliyeyle bağlayan Nuruosmaniye Caddesi'nin düzenlenmesi bu açıdan öncelikle ele alınmalıdır.

²²⁹ Çamur, a.g.e., 59.

6.7. Nuruosmaniye Külliyesi'nin Semtın Ticari Dokusuna Etkisi

Tarihte imparatorluklara başkentlik yapmış bir kent olan İstanbul'un merkezi Tarihi Yarımada olmuştur. Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'un kalbi başta yönetim merkezi olan sarayların ve önemli ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği bugünkü Tarihi Yarımada ve çevresi olmuştur. Binlerce yıllık yönetim merkezi olma özelliği, İstanbul gibi bir kentte siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan bir merkez olma özelliği de katmıştır. Osmanlı döneminde özellikle bedesten ve Kapalı Çarşı inşası ile ticari özellikleri karakteristik hale Tarihi Yarımada ve çevresi, sonrasında yüzyıllar boyunca ticari bir merkez olma özelliğini sürdürmüştür.

Külliye yapıları içlerinde ibadet, eğitim, kültürel paylaşım ve sosyal dayanışma gibi faaliyetler için yapı bölümleri bulundururken külliyelerin ticari birimleri de bulundukları bölgenin ekonomik hayatı için oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Bu anlamda da külliyeler sadece bulundukları yerde dini ve kültürel merkezler olmamış yer aldıkları semtin ekonomik hayatında da önemli bir role sahip unsurlar olarak kabul edilmişlerdir. Bu anlamda Nuruosmaniye Külliyesi de gerek konunu gerek kendi içinde barındırdığı ticari yapı bölümleriyle semtin ekonomik hayatı için kilit bir rol üstlenmiştir.

Nuruosmaniye Külliyesi, her şeyden önce konumunun getirdiği doğal sonuç olarak semtin ticari hayatının merkezinde hem ekonomik faaliyetleri artırıcı hem de artan yoğunluğun yönetilmesini ve dengelenmesini sağlayan önemli bir noktadır. Yüzyıllardır Kapalı Çarşı Tarihi Yarımada'nın ticari merkezi olmuş önemiyle yoğun ekonomik faaliyetlere ev sahipliği yapmıştır. Nuruosmaniye Külliyesi ile Beyazıt Külliyesi arasında Kapalı Çarşı yer almakta olup bu bölge geçmişten günümüze insan sirkülasyonunun yoğun olduğu bir bölge olmuştur.

Fatih döneminde inşa edilen bedestenlerin bulunduğu sokakların üzeri ilk dönemlerde ahşap örtüyle örtülmüştür. Ancak zamanla çıkan yangınlar sebebiyle üstü kâgir malzemedен tonozla örtülmüştür. Kapalı Çarşı'nın Nuruosmaniye tarafında Sandal Bedesteni bulunur.²³⁰ Sandal Bedesteniyle Nuruosmaniye Külliyesi'nin konumu, birbirleriyle olan ilişkisi bakımından önemlidir. Bu denli yakın konumlanmış bir

¹⁰⁴ Eyice, 1992, a.g.e., 509-513.

Nuruosmaniye Külliyesi, hem kendi içinde barındırdığı ticari birimlerle ticaret hayatına katkı sağlamış hem de bölgedeki yoğun ticaret aktiviteleri dolayısıyla ortaya çıkan yeni ihtiyaçları da karşılamak adına işlevsel bir görev üstlenmiştir. Kendi içindeki yapılar kapsamında ticari hayatla ilgili doğrudan ilişkili olarak sayılabilecek yapı bölümleri ticari alışverişin sağlandığı dükkânlardır. Bu açıdan dükkânların yerleşimi ve yoğunluğu külliye inşasının gerçekleştiği topoğrafik alanlarda oldukça ilişkilidir. Nuruosmaniye Cami eğimli bir arazi üzerine düzenlenen bir terasın üzerine inşa edilmiştir. Eğimden kaynaklı kot farkından dolayı bazı yerlerinde iki kata varan bir dizi dükkân elde edilmiştir. Bu dükkân yapılarıyla çevredeki ticari ve mimari dokuyu beslemiştir. Diğer yandan külliye inşasıyla birlikte bölgede nüfus daha yoğun bir hale gelmiştir. Semtteki ticari faaliyetlerdeki artış, külliye etrafında yerleşim alanlarındaki artış, hane sayısı ve barınma ihtiyacı için gerçekleşen otel gibi yapıların artışı da semtin ticari dokusunu değiştiren önemli bir faktördür.

Konumu itibarıyla Nuruosmaniye Külliyesi'nin oldukça cazip bir ticari merkezde olduğu ticari dükkânlar için oluşan talepten çıkarılabilmektedir. Bu kapsamda tarihi kayıtlardan da anlaşıldığı kadarıyla cami altında konumlanmış dükkânlar, yapının inşasının tamamlanması itibarıyla iki ay gibi oldukça kısa bir süre içerisinde kiralanmış ve ticari faaliyetler başlamıştır. Bu kapsamda külliye yapısının içinde yer alan dükkânların çoğu kuyumcular tarafından tercih edilmiştir. Kuyumculuk haricinde saatçi, berber, yorgancı ve hallaç gibi esnaf dükkânları da külliye içinde kendilerine de yer bulmuş ve ekonomik faaliyet açısından çeşitlilik sağlanmıştır. Külliye çeşitli metrekarelerde fonksiyonel dükkânlar düzenlenmiştir. Ayrıca külliye yapısına daha fazla yükseklik kazandırmak amacıyla avlunun alt tarafına bazı mahzenler yapılmıştır. Bu mahzenlerin, külliye içinde bulunan ve kiraya verilen dükkânların kullanımına depo görevi görecektir yapı parçaları olarak sunulduğu tahmin edilmektedir.²³²

Bölgede yapılan ticaretin içeriği incelenecek olursa, 1810 yılına kadar Nuruosmaniye Külliyesi'nin bulunduğu adada tüm dükkânların kuyumcu olması dikkat çeken bir noktadır. Külliye yapım döneminde aynı bölgede yer alan ticari yapılar zanaat ve eğitim alanındaki dükkânlar olup gıda dükkânları, askeri malzeme dükkânlarına da rastlanmaktaydı. Külliye'nin çevresinde 167 farklı çeşit esnaf yer almakta idi. Bu denli

²³² Taşkın, a.g.m., 93-97.

yoğun bir ticari bölgenin merkezinde kalan Nuruosmaniye Cami, söz konusu dar alanın bir boğaz gibi kullanılmasıyla semtin ticari alanlarını bağlayıcı ve pekiştirici bir özellik sergilemiştir.²³³

1882 Stolpe C.'nin haritasında Odun Kapısı'na Uzun Çarşı Caddesiyle uzanan Kapalı Çarşı'nın zamanla genişleyerek Mısır Çarşısı'na bağlandığı görülmektedir. Buradan da Galata'ya bağlanmaktadır. Böylece Galata'dan Mısır Çarşısı'na buradan da Kapalı Çarşı'ya bağlanan ekonomik hayatın canlı olduğu bir ticari aks gelişmiştir. Haliç kıyılarından beslenen bu ticari yapı aksında İstanbul Beyazıt Külliyesi ve Nuruosmaniye Külliyesi, Kapalı Çarşı'nın doğu-batı yönünde konumlandırılmıştır. Yeni Cami'den Galata'ya, Galata'dan Beşiktaş'a, Boğaz kıyılarına genişleyen bu kent dokusundaki Kapalı Çarşı ticari aksıyla İstanbul'u beslemiştir.²³⁴

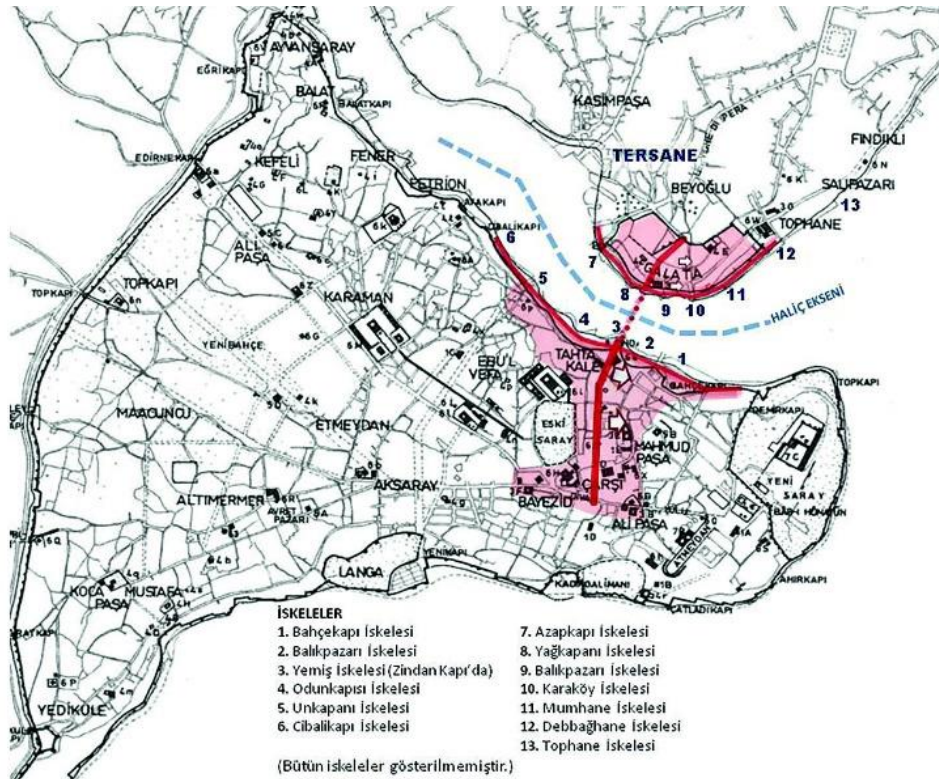
Şekil 92: 1882 İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi çevresi (Stolpe C.), <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

²³³ Taşkın, a.g.m., 93.

²³⁴ Kubilay, a.g.m., 553-554.

Nuruosmaniye Külliyesi'nin semtin ticari dokusuna etkisi, bulunduğu konumun da katkısıyla çok büyük olmuştur. Zaten önemli bir ticaret merkezi olan semtin ticari hayatı için bir katalizör görevi görerek hem yoğunluğu daha da arttırmış hem de konumu dolayısıyla yarattığı geçiş koridoru olma özelliğiyle bölgeyi güçlendiren, birleştiren ve bütünleştiren bir görevi üstlenmiştir. Bu anlamda kısaca Nuruosmaniye Külliyesi Külliyesi'nin semtteki ticari doku gelişimine etkisi aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Külliye Çemberlitaş Meydanıyla Kapalı Çarşı'yı birbirine bağlayan ticari aksı güçlendirmiştir.
- Külliye dükkanlarıyla bölgedeki ticari dokuyu beslemiştir.
- Divan Yolu'ndan Haliç kıyılarına uzanan ticari aksı kuvvetlenmiştir.
- Bölgedeki ticari canlılığa katkı sağlamıştır.
- Külliyenin yarattığı ticari katkıları sayesinde çevresindeki geçici ve kalıcı ikamet yapıları, sivil ve otel gibi ticari mimari örnekler gelişmiştir.

Şekil 93: XVII. Yüzyıl İstanbul ticaret eksen (Müller Wiener ve Nilgün Kiper),
<https://istanbultarihi.ist/21-osmanli-istanbulunda-kentsel-mekanin-degisim-sureci>,
(Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

6.8. Nuruosmaniye Külliyesi'nin İstanbul Silüetine Etkisi

Şehir silueti; bir şehrin dış görünüşünün yatayda sahip olduğu yapılar ve fiziki özelliklerle çizgisel olarak birleşmesinden meydana gelen görüntü, şehir konturudur. Bu bağlamda bir şehrin ufuk çizgisiyle birleştiği hareketin konturudur diyebiliriz. Panoramik bir görüntüsü olan şehir silüetine uzaktan bakıldığında o şehre ait göze çarpan, şehir için bir simge haline gelen yapıları içerir. Böylece bir şehrin silueti hem o kent için bir zenginlik hem de kimliği için vazgeçilmez bir anlam ifade etmektedir. Şehrin mimari karakterinin yanında, kültürel kimliği ve gelişimini de yansıtan şehir silüetleri mimaride yeni yapıların planlanması adına dikkate alınması gereken en önemli noktalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihi kimliğini ve kültürel zenginliğini yansıtacak şekilde göz dolduran İstanbul silüetinin de yapı taşları arasında saraylar, camiler, geniş kubbeler, minareler, kuleler yanında doğal zenginlik ve özelliklerini de yansıtan tepeler, kıyı şeridi ve yeşil alanlar da yer almaktadır. Günümüzde İstanbul'un genel silüetini etkileyen birçok eser Batılılaşma Dönemi eserlerinden meydana gelmektedir. İlk önemli örneğinin Nuruosmaniye Külliyesinin oluşturduğu Batılılaşma dönemi eserlerinden Hacı Beşir Ağa Cami, Laleli Cami, Ayazma Cami, Fatih Cami, Beylerbeyi Cami, Üsküdar Selimiye Cami, Sultan III. Ahmed Kütüphanesi, Beyazıt Yangın Kulesi, Nusretiye Cami, Küçük Mecidiye Cami, Ortaköy Cami, Dolmabahçe Cami, Hırka-i Şerif Cami, Teşvikiye Cami, Sultan II. Mahmud Türbe ve Sebili, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne, Sirkeci Garı, Haydarpaşa Garı İstanbul silüetine damgasını vurmuş olan yapıların başlıcalarıdır.²³⁵

Fotoğraf 31: İstanbul panoramik görüntü 1700, (Cornelis De Bruyn), <https://www.galatamuzayede.com/urun/4973073/gravur-cornelis-de-bruyn-panoramik-gorunum-istanbul-1700-18x27-cm-baki>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

²³⁵ Eyice, 1992, a.g.e., 171-181.

Osmanlı şehircilik anlayışında abidevi eserlerin yaratılmasına her dönem öncelik verilmiştir. Şehir silüetinde ağırlıklı olarak karşımıza çıkan külliyeler, Osmanlı şehir mimarisinde yapı taşı görevi görmektedir. Çoğu örnekte külliyelerin etrafında yerleşim alanları ve mahalleler oluşmakta böylece semt her anlamda gelişmekte ve değişmektedir. Külliyeler işlevsel yerleşim planının yanında kentin önemli ticaret bölgesi ve akslarıyla sağlam ilişkiler içerisinde kurgulanmıştır. Külliyeler insan sirkülasyonunun yoğun olduğu bölgelerde kurgulanarak çeşitli ticari ve konut bölgelerine hizmet vermiştir. Böylece külliyelerin de katkısıyla yüzlerce yıllık kültürel birikimin şehirciliğe yansıdığı çok değerli İstanbul silüeti oluşmuştur. Şehir silüetinin en önemli unsurlarından olan külliyeler için İstanbul tepeleri birer kaide görevi görmüştür.²³⁶ Bu nedenle İstanbul'un tepelerine dengeli bir şekilde yayılan külliyeler kentin genel silüetine hâkim bir hal almıştır. Bu denge sayesinde hem yüksek ve büyük binalar dengeli olarak dağılmış hem de külliye gibi dini, sosyal ve ekonomik birçok ihtiyacın giderildiği merkezler maksimum fayda sağlayacak şekilde maksimum kişinin yararlanabileceği bir planlamayla bölgeye dağıtılmıştır. Diğer yandan önemli başka bir nokta da semt gelişimindeki çeşitlilik ve estetik uyumdur. Nuruosmaniye Külliyesi, bir yandan işlevsel yapısı ve yüzyıllara dayanan külliye kültürü ile tanıdık bir ihtiyaç giderme merkezi halindeyken bir yandan da padişah ziyareti ve resmî törenlerle bilindik bir güç sembolü haline gelmiştir.

Fotoğraf 32: XIX. Yüzyıl İstanbul, Fatih Tarihi Yarımada,
http://hdl.handle.net/10020/96r14_ref7818_3i2, (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).

²³⁶ Karakuyu, Tezer, Balık, a.g.m., 33-60.

Bu anlamda İstanbul'un da çekirdeği Tarihi Yarımada olmuş ve tarihi dokusuyla İstanbul silüetinin merkezi haline gelmiştir. Konum olarak Nuruosmaniye Külliyesi ise bu çekirdeğin önemli bir noktasıdır. Roma, Bizans, Osmanlı dönemlerinin en önemli yapıları bu Yarımada'da inşa edilmiştir.²³⁷ İstanbul kentinin simgesi olan Tarihi Yarımada silüetine Galata'dan bakış soldan sağa; Topkapı Sarayı, Ayasofya Cami, Sultan Ahmet Cami, Nuruosmaniye Cami, Yeni Cami, Süleymaniye Cami, Rüstem Paşa Cami, Şehzade Cami, Zeyrek Cami olarak devam etmektedir. Tarihi Yarımada'nın ana arteri olan Divan Yolu'nun etrafı kent donatı yapıları olan bu külliyeler ile güçlenmiş olup kent tarihi doku açısından çok zengin unsurlara sahip bir silüete sahip olmuştur. Tarihi Yarımada külliye konumlarına bakıldığında Galata'dan 180 derecelik bir bakış açısıyla kent silüeti Nuruosmaniye Külliyesini de içine alan bir panoramik görüş sağlamaktadır. Bu anlamda hem turizm için hem de şehirde ikamet edenler için önemli bir sembol haline gelen İstanbul silüetine Nuruosmaniye Külliyesi'nin de etkisi büyük ve önemlidir. Kentin merkezi bir noktasında yer alan Kapalı Çarşı'nın doğu girişinde bulunan bu külliye, camisi ile İstanbul silüetinin karakteristik unsurlarından biri olmuştur.

Şekil 94: İstanbul, Fatih, Tarihi Yarımada, <https://istanbultarihi.ist/29-osmanli-haritalarinda-istanbul#gallery-13>, (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).

²³⁷ Okçuoğlu, a.g.e., 20-180.

Kütlesel anlamda büyük ve gösterişli bir külliye olan Nuruosmaniye Külliyesi şehrin genel estetiğini geliştirmiştir. Tarihi zenginlik açısından ender nitelikte olan İstanbul için hem tarihi hem de kültürel olarak şehrin silüetine önemli bir katkı sağlamıştır. Bu sayede İstanbul silüeti karakterini güçlendirmiş ve zenginliğine bir yapı daha katmıştır. Konumu dolayısıyla Nuruosmaniye Külliyesinin mihrap aksı Haliç kıyılarına paralel düzenlenmiş olup kent silüetini kıyı şeridinde beslemiştir. Getirdiği mimari yeniliklerle bu silüeti geliştirirken çeşitlendirmiş, bu sayede değer yaratmıştır. Ayrıca tek başına kütlesel etkisinin yanında çevresine yaptığı etkiyle yeni mimari yapılara, nüfus artışı gibi sosyal ve demografik etkilere sebep olması semtin silüetini değiştiren ve etkileyen diğer önemli bir faktördür. Kısaca bir yapının en başta yükseklik ve büyüklük gibi kütlesel özellikleri o semtin silüetinin gelişimine katkıda bulunabilmektedir. Bu anlamda Osmanlı'nın en büyük külliyelerinden olan ve İstanbul'un üçüncü en büyük kubbesine sahip yapısı olan Nuruosmaniye Külliyesi kütlesel olarak kaçınılmaz şekilde bulunduğu semtin silüetini değiştirmiş ve geliştirmiştir. Nuruosmaniye Külliyesi ayrıca kentin silüetini geliştirirken mimari kimliğin yanında dini ve kültürel temsil açısından önemli bir yapıdır. Diğer birçok farklı hizmet alanının yanında asli olarak bir ibadet merkezi olan külliye, semtin dini ve kültürel ikonlarından biri olmuş ve kentin silüetindeki kubbe, minare gibi dini sembollerin artışında önemli bir rol oynamıştır.

Şekil 95: İstanbul tescilli eserleri, <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html>, (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

İmparatorluklara başkentlik yapmış olmanın verdiği kültürel çeşitlilikle İstanbul zamanla farklı mimari üslupların üst üste bindiği ve harmanlandığı bir kent kimliği geliştirmiştir. Günümüzde yapılan çok katlı yapılar İstanbul'un binlerce yılda edindiği silueti metropolleşerek gölgede bırakmaktadır. Binlerce yıl boyunca dünyanın kültürel merkezi görevini taşıyan İstanbul günümüz modern yaşamın getirdiği yoğun nüfus, siyasi, iş ve ekonomik baskılarıyla evrimleşmektedir. Nusretiye Cami, Azapkapı Cami gibi pek çok eser İstanbul'da yoğun yapılaşmanın baskısıyla İstanbul silüetinde gölgede kalan eserlerdendir. Bu, günümüzde İstanbul silüetinin en büyük problemlerindendir. Pek çok abidevi eser yoğun yapılaşmanın baskısında kalmış, yeşil doku azalmış, kentte doluluk-boşluk dengesinde ciddi kırılmalar yaşanmıştır. Bu hususta yapılan Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı Nazım İmar Planlarının İstanbul'da kent ölçeğinde düzenlenmesi gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

Köklü tarihe sahip ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan İstanbul'un zengin tarihi ve kültürel mirasının simgesi olan silüetinin korunması gerekmektedir. Böylece sadece tarihi ve kültürel koruma sağlanmış olmayacak, aynı zamanda estetik ve görsel algı da korunacak, turizm ve tanıtım açısından büyük kazanımlar sağlanacak ve anıtsal yapılar daha iyi koruma altına alınacaktır. İstanbul silüetinin ve yüzünün korunması için, yoğun yapılaşmanın tarihi dokudan uzak bölgelerde düzenlenmesi gerekmektedir.

Fotoğraf 33: İstanbul Silueti, (Benjamin Morlok),
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Panorama_of_the_Istanbul_Skyline.jpg,
(Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023).

6.9. Nuruosmaniye Külliyesi'nin Semt Sokaklarına Etkisi

Nuruosmaniye Külliyesi inşa edildiği dönemin işlevsel olarak en önemli yapılarından biri olmakla birlikte günümüzde önemini taşıdığı tarihi ve kültürel değerlerle devam ettirmektedir. XVIII. yüzyılda bulunduğu semtin yenilikçi mimari üslubunun yanında yarattığı sosyal ve kültürel değerlerle gelişimini sağlamıştır. Bu anlamda bölgede insan sirkülasyonu sağlayan sokaklar, bu değişim nedeniyle en fazla etkilenen ve evirilen mekânlardır.

Nuruosmaniye Külliyesinin dönemin dini ve politik açıdan önemli bir merkezi olması sebebiyle yapı grubu çevresinde çarşı ve dükkânlar gelişmiştir. Hem kendi bünyesinde bulunan dükkânlar hem çevresinde organik olarak sayısı artan ticari alanlar nedeniyle bölge daha da gelişmiştir. Bu durum bölgedeki yerleşik nüfustan önce insan sirkülasyonunun artmasına bölgenin daha da kalabalıklaşmasına neden olmuştur. Bu gelişme var olan sokak ve caddelerin eskisine göre daha kalabalık ve uğrak olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla sokaklar hem daha fonksiyonel hem de ulaşım ağı olarak daha da gelişmiş bir yapıya kavuşmuştur. Nuruosmaniye Külliyesi genel olarak bölgedeki insan sirkülasyonu ve altyapı ihtiyaçlarını etkileyen önemli bir mimari yapı topluluğu olmuştur.

Konum ve bölgede yer alan ekonomik, sosyal ve kültürel aktivitelerin yoğunluğu nedeniyle oldukça hareketli olan insan sirkülasyonu yapının inşasıyla daha da artmıştır. Fakat bu artış yapının tasarım ve kullanım amaçlarıyla birlikte bir bütün olarak sunduğu fayda sayesinde sokaklarda geliştirici bir etki yaratmıştır. Külliye'den faydalanan bireylerin fonksiyonel olarak elde ettikleri fayda, çevresel etkiler ve bölgedeki genel aktiviteler sokakların karakterini oluşturmaktadır. Bu anlamda Nuruosmaniye Külliyesi'nin sunduğu bütünsel yarar, sokak profilini etkilemiş ve bunun fiziksel sonucu olarak da sokakların fiziksel değişimi oluşmuştur.

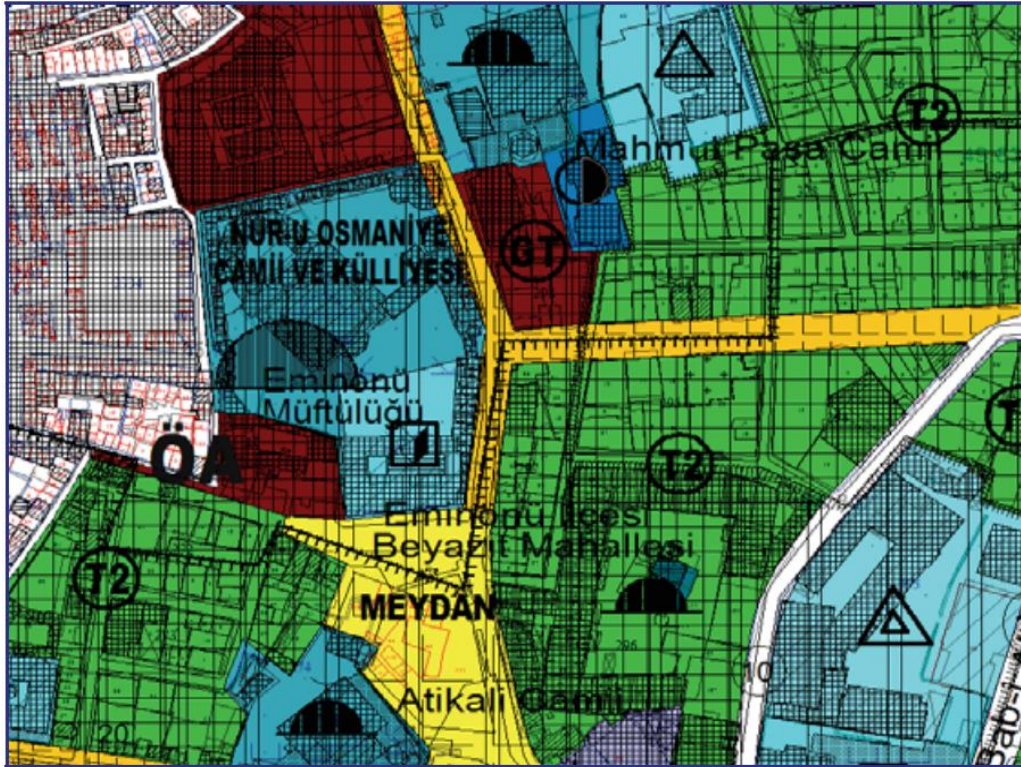
Yapısal ve demografik olarak yarattığı etkinin yanında Nuruosmaniye Külliyesi inşasıyla semt sokaklarında görsel olarak da fark yaratan bir gelişim gözlenmektedir. Yapıda yer alan mimari öğeler Nuruosmaniye Külliyesi'nin görsel anlamda yenilikçi ve özgün bir yapı olmasını sağlamaktadır. Bu durum külliye'yi anıtsal sokak cephesiyle sokak silüetini, farklılaştıran, zenginleştiren önemli bir katkı sağlamıştır. Külliye semtin sokak gelişimine estetik açıdan katkı sağlayan önemli bir mimari yapı olarak

karşımıza çıkmaktadır. Nuruosmaniye Külliyesi semtin kütleli açıdan en büyük yapısı olmuştur. Bu kütleli etkisinin yanında Nuruosmaniye Külliyesinin inşası ile sokak görünümü yeni bir mimari üslupla da tanışmış olup estetik açıdan yeni bir görünüm sağlamıştır. Çemberlitaş Meydanından Nuruosmaniye Külliyesi'ne geçişte sıralı medrese bacaları, meydanın ve sokak silüetinin etkisini yüzlerce yıllık tarihi dokuyla buluşturmaktadır. Nuruosmaniye Külliyesi kütleli dengesi, cepheledeki yumuşak kıvrım ve hatlarıyla bölgenin en baskın yapısı olma özelliğini sürdürmüştür. Dolayısıyla Nuruosmaniye Külliyesi bölgenin fiziki dokusunu değiştirmiş, İstanbul'a ve semte yeni bir etki sağlamıştır. Çiçek formu sebili, deniz kabuğundan çatılı kütüphanesi, barok motif kompozisyonlarıyla bezenen Nuruosmaniye Külliyesi'yle semt sokakları gelişmiş, farklı bir kimlik kazanmıştır. Böylece Barok tarzın süslemeleri ve mimari üslubu ile Nuruosmaniye Külliyesi sokak görünümüne estetik bir katkı sağlamıştır. Bu sayede Batılılaşmayla gelen yeni bir üslup olan barok kıvrımların mimariye girişi sayesinde semtin fiziki dokusunda fark edilir bir değişim ve gelişim söz konusudur.

Nuruosmaniye Külliyesi'nin simetriden uzak poligonla dış avlusu Molla Fenari semtinin dar ve organik sokaklarıyla birleşerek bir bağlantı aksı oluşturmuştur. Böylece perspektif yönünden zengin bir sokak yapısı ortaya çıkmıştır. Genel anlamda bir semtteki sokak ve caddelerin semtte yer alan yapıların büyüklükleriyle orantılı olması semtin sürdürülebilirliği ve yaşam kalitesinin yüksekliği açısından önemlidir. Nuruosmaniye semti tarihsel olarak oldukça eski bir yerleşim yeri olduğundan ve külliye, semte sonradan inşa edildiğinden bu alandaki sokak ve caddeler bu kadar merkezi ve yoğun bir alan için yeterli genişlikte değildir. Bu nedenle organik olarak Cağaloğlu'ndan ve Çemberlitaş Meydanı'ndan gelen sokakların ve aksların Nuruosmaniye Külliyesi'ne bağlanması bölgedeki kentsel dokuyu değiştirmiş ve böylece bu iki diğer semttan Kapalı Çarşı'ya giden aks birleşerek Nuruosmaniye avlusunu bir koridor haline getirmiştir.

Bab-1 Ali Caddesinden gelen insan sirkülasyonu, Nuruosmaniye Caddesi'nden, Nuruosmaniye Külliyesi'nin avlusuyla Kapalı Çarşı'nın girişine bağlanmaktadır. Bu anlamda külliye avlusu önemli bir geçiş koridoru olmuştur. Sokakla birleşen avlu semtin insan sirkülasyonuna katkı sağlamıştır. Bu koridor işlevinin yanında külliye'nin taç kapısının direk Kapalı Çarşıya açılıyor olması çarşıya insan sirkülasyonunun

iletilmesini sağlamıştır. Ayrıca çarşı girişinde yer alan külliye'nin taç kapısı estetik olarak da bu geçiş koridoruna değer katmış ve Kapalı Çarşı girişinin daha da ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bununla birlikte tam da bu kapının yanında yer alan Nuruosmaniye Sebili bu alana daha fazla insan çekerek küçük bir meydanlaşma yaratmıştır. Böylece hem koridor etkisi hem meydanlaşma hem de alanın vurgulanmış olmasıyla birlikte külliye'nin varlığı bu bölgede bir bütünlük oluşturmuştur. Kısaca şehircilik bakımından Nuruosmaniye Külliyesi, Cağaloğlu ve Çemberlitaş'tan Kapalı Çarşı'ya geçişin sağlandığı önemli bir sirkülasyon bağlayıcısı olmuş ve bölgede bütünsellik sağlamıştır. Dolayısıyla İstanbul Beyazıt Külliyesi, Kapalı Çarşı ve Nuruosmaniye Külliyesi'yle birlikte çalışan büyük bir yapı grubunu oluşturmuştur. Nuruosmaniye Külliyesi gerek mimari yönden bütünsel mekân anlayışının getirdiği yenilikleriyle gerekse şehircilik bakımından kurduğu kent ilişkileriyle çağının ötesinde bir külliye'dir.²³⁸

İstanbul'un tarihi ve kültürel mirasının sürdürülebilirliğinin sağlanması sahip olduğu zenginliklerin korunması gerekmektedir. Bu kapsamda Nuruosmaniye semt sokaklarının da korunması geçmişten gelen tarihi ve kültürel zenginliğin geleceğe aktarılmasını sağlayacak yegâne yöntemdir. Bu bağlamda semt sokaklarının korunmasıyla hem kültürel miras korunacak hem de yüzyıllara mal olmuş yerel kimlik sürdürülebilir olacaktır. Bir yandan mimari değerler korunacak bir yanda da tarih boyunca sosyal ilişkilerin temelini oluşturmuş olan bu sokaklar toplumun sosyal yaşamına benzer şekilde etki etmeye devam edecektir.

Koruma kapsamında, semt sokaklarının durumunun analizi ve düzenleme adına gerekli adımların atılması gerekmektedir. Özellikle Nuruosmaniye Külliyesine giden aksların anıtsal olması, dönemin mimari dokusunu yansıtmaları büyük önem arz etmektedir. Fiziki dokunun sürdürülebilir olması için sokak sağlıklılaştırma ve çevre düzenleme projeleri yapılmalıdır. Nuruosmaniye Külliyesi'nin avlusu bir geçiş koridoru olmasıyla birlikte çevre yapıları oldukça bakımsızdır. Oldukça yoğun insan sirkülasyonunun olduğu bölgenin bakım ve onarımlarının yapılması, düzenlenmesi, Nuruosmaniye'nin şehirle bütünselliğini daha da ön plana çıkaracaktır. Bu kapsamda öncelikli olarak Vezirhan Caddesinden ve Nuruosmaniye Caddesinden külliye giden yolun mimari dokuya uygun düzenlenmesi gerekmektedir. Nuruosmaniye Külliyesine giden diğer önemli bir arter olan Tavukpazarı sokaktaki yapı birimlerinin de bakım görmesi gerekmektedir. Nuruosmaniye Külliyesinin silüetine engel olan muhdes eklerin kaldırılması semtin fiziki dokusunun mimari açıdan kalitesinin artmasına katkıda bulunacaktır. Ara sokaklardaki bakımsızlık ve köhnelik abidevi semtin genel dokusuna zarar vermektedir. Bu sokaklardaki yapıların tarihi dokuya göre düzenlenmesi gerekmektedir. Kılıççılar sokak, Tavukpazarı sokak Nuruosmaniye caddesindeki ve Vezirhan caddesindeki dükkân ve yapıların cephelerinin düzenlenmesi gerekmekte olup çarşı ve dükkân tabelalarının aynı font ve üslupta, tarihi dokunun önüne geçmeyecek şekilde yenilenmesi önemlidir. Sokak kaldırımlarının dokuya uygun tadilatı, sundurma, tente, büfe, çanak, kepenk gibi muhdes eklerinin kaldırılması bölgedeki bütünselliği sağlayacaktır. Sokak aydınlatma armatürü ve apliklerinde dil birliği gösteren düzenlemeler yapılmalıdır. Sokak cephelerinde bulunan ferforjelerin bakım ve onarımlarının yapılması, cephede ön plana çıkması sağlanmalıdır. Çevre yapılarıdaki cephelerin üzerinde dolaşan elektrik

kabloların düzenlenmesi hem güvenlik hem de estetik açıdan bölgeyi daha sağlıklı hale getirecektir. Bu sokaklarda mimari üslup ve dil birliği sağlanmalıdır.

Yaya yoğunluğunun çok yüksek olduğu Kılıççılar Sokak da kaldırım ve sokak darlığı yayalar için negatif bir durum oluşturmaktadır. Fakat sokağın darlığına neden olan başlıca yapılar tarihi eser statüsünde olduklarından koruma altına alınmışlardır. Bu durum sokağın genişletilmesi gibi alternatifini ortadan kaldırmaktadır. Sokakta yer alan kuyumcu dükkânları yayalar için bir cazibe mekanları oluşturmaktadır. Ancak yoğun insan sirkülasyonu sokağa mobilya yerleşimi için engel oluşturmaktadır.²³⁹ Nuruosmaniye Külliyesi ile sıkı bir bağlantısı olan Kapalı Çarşı giriş kapısının bulunduğu alan muhdes ekler ve elektrik kablolarıyla düzensiz bir hal almıştır. Bu alanın düzenlenmesi bölgeye fiziki dokunun mimari üsluba uygun olarak yenilenmesi adına önemli bir katkı sağlayacaktır. Tüm bu çalışmaların yapılmasıyla tarihi yapılar daha da ön plana çıkacak ve semtin fiziki dokusu korunmuş olacaktır.

Fotoğraf 34-35-36: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi sokakları
<https://earth.google.com/web/@41.01039861,28.97042198,46.28242023a,55.8686298d,90y,7.02111465h,29.34721593t,0r/>, (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).

²³⁹ Öztaş, Akı, a.g.m., 57

İyi bir uygulama örneği olarak ise Nuruosmaniye Caddesi yayalaştırma projesi gösterilebilir. Cadde trafiğe kapatılarak önemli bir örnek oluşturmuştur. Cadde üzerinde diğer sokaklarda pek rastlanmayan kent mobilyaları yayalara dinlenme olanağı sağlarken yeşillendirilmiş küçük alanlar, aydınlatma için kullanılan dekoratif sokak lambaları, dokuya uygun sokak döşemeleri görsel anlamda bir gelişim sağlamıştır. Tüm bu unsurlar caddeyi bir geçiş alanı olmasının yanında yayaların dinlenerek vakit geçirebilecekleri bir alan olarak da görmelerini sağlamaktadır. Bunun sonucu olarak da caddede yer alan ticari alanların ekonomik değeri artmaktadır.²⁴⁰

Fotoğraf 37-38: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi sokakları, (Çiğdem Ç. Öztaş, Merve Akı), https://environmentaldocuments.com/embarq/EMB14-TarihiYarimada_2014_TR_WEB.pdf, (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).

Kısaca Nuruosmaniye Külliyesi bölge için önemli bir yapı olmakla beraber semt sokaklarına olan etkisi aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Külliye malzeme ve mimarisiyle sokak silüetini ve dokusunu değiştirmiştir
- Külliye'nin sunduğu faydalar bölgenin ve dolayısıyla sokakların kalitesini değiştirmiş insan sirkülasyonunu daha da artırmıştır.
- Sokaklar daha fonksiyonel bir hal almıştır.
- Külliye avlusuyla Cağaloğlu sokaklarını Kapalı Çarşı'ya bağlayan bir geçiş koridoru olmuştur. Külliye Kapalı Çarşı'nın girişini vurgulamıştır.
- Külliye Çemberlitaş Meydanıyla Kapalı Çarşı'yı birbirine bağlayan aksı güçlendirmiştir.
- Nuruosmaniye Sebili Kapalı Çarşı'nın girişinde bir toplanma alanı oluşturarak meydanlaşma sağlamıştır.

²⁴⁰ Öztaş, Akı, a.g.m., 57-83

7. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

7.1. Nuruosmaniye Külliyesi ve Semtin Değişimi

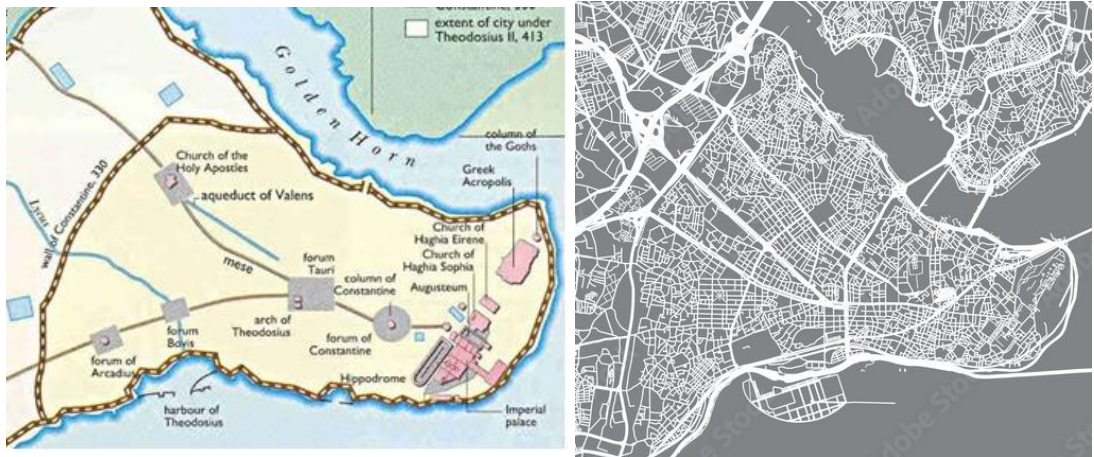
Tarihi Yarımada zamanla gelişerek ve genişleyerek dönüşmeye devam etmiş fakat varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Kentin köklü bir yerleşim yeri olarak tarihi zenginliği mimari yapı çeşitliliğine de yansımıştır. Roma, Bizans ve Osmanlı dönemine ait saraylar, ibadethaneler, surlar, meskenler gibi birçok yapı zaman içinde katman katman günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Bu farklı medeniyetlerin hüküm sürdüğü kent böylece kültürel olarak da çeşitlenmiş ve tarihi zenginliğinin yanında kültürel olarak da benzerine az rastlanır bir zenginliği yansıtmaktadır.²⁴¹

Şekil 97: İstanbul'un tarihsel gelişimi, https://www.researchgate.net/figure/Map-of-Constantinople-by-the-author_fig1_280096735, (Erişim Tarihi: 7 Şubat 2023).

²⁴¹ İnalçık, a.g.m., 220-239.

Tarihi ve kültürel çeşitlilik kapsamında, farklı dönemlere ait birçok mimari eser kimi yerde yan yana dururken kimi yerde de fiziki olarak gerçekten birbirleriyle harmanlanarak önemli bir fiziki birleşim oluşturmuşlardır. Örneğin Bizans döneminden kalma birçok yapı malzemesi sonraki Osmanlı dönemi yapılarında da kullanılmıştır. Molla Fenari semtinde bulunan Çemberlitaş Forumun etrafını çevreleyen iki katlı portikoların sütunları 1496 tarihli Atik Ali Paşa Cami manzumesinde kullanılmıştır.²⁴² Dolayısıyla Atik Ali Paşa Cami ve Çemberlitaş Forumu hem konum hem de materyal bakımından birbiriyle bağlıdır. Bu anlamda semt sınırları da bu yönde gelişmiştir. Molla Fenari Senti Atik Ali Paşa Cami alanını da içine alarak genişlemiştir. Süreç içerisinde çeşitli yapılar Bizans forumlarını işgal etmeye başlamıştır. Konstantinos Forumu Çemberlitaş Meydanı'na, Tauri Forumu Beyazıt Meydanına, Arcadii Forumu Avrat Pazarı'na, Bovis Forumu Aksaray'a dönüşmüştür.²⁴³ Bu forumlar günümüze ulaşmasa da mekân olarak önemini kaybetmeyen kent merkezleri olmuşlardır. Özellikle kentte mimarisiyle ön plana çıkan Çemberlitaş Sütunu merkezli sokaklar gelişmiş ve işlemiştir. Yüzyıllar boyunca topoğrafyanın etkisiyle organik formda gelişen semt dokusu Batılılaşma döneminin etkisiyle simetrik ve düzgün aksların geliştiği bir döneme kapılarını açmıştır. Günümüzde bu etki devam etmektedir.

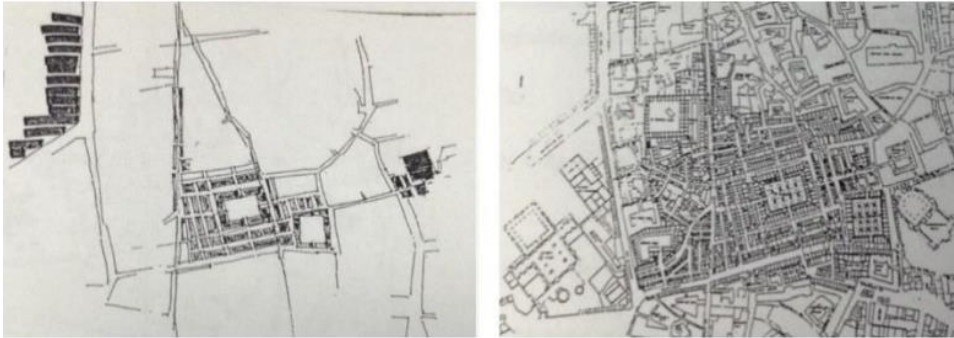

Şekil 98-99: Sağdaki harita İstanbul günümüz haritası, https://stock.adobe.com/images/urban-vector-city-map-of-istanbul-turkey/257892089?asset_id=257893385, Soldaki harita İstanbul Forumları, <https://akinci944.com/konstantinopolis-forumlari/>, (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).

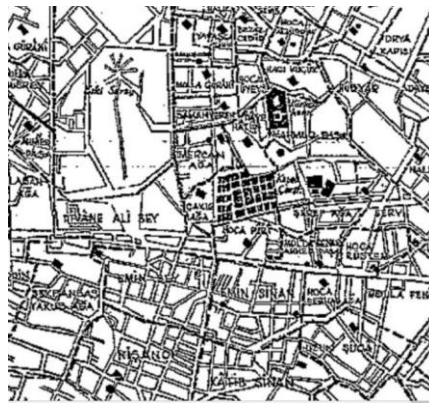
²⁴² Eyice, 1991, a.g.e., 65-67.

²⁴³ İnalçık, a.g.m., 220-239.

Günümüz Nuruosmaniye bölgesi ile Fatih dönemi Nuruosmaniye bölgesini mukayese ettiğimizde yüzlerce yıl bölgede ne kadar yoğun imar ve şenlendirme çalışmaları olduğu anlaşılmaktadır. Fatih döneminde bölgede henüz düzgün formlu yapı adaları ve sokaklar yokken günümüzde bölgede pek çok mimariyi dokuyu bünyesinde bulunduran yapı adaları ve sokaklar mevcuttur. Hemen hemen harabe durumunda alınan İstanbul için Fatih dönemi bir başlangıç noktası olmuştur. Bu dönemde mimari doku ve nüfusun az olduğu haritalardan anlaşılmaktadır. Bölgenin zamanla geliştiğini, mimari dokunun kagir yapılarla kalıcı eserlerle donatıldığı görülmektedir. Fatih döneminde inşası yapılan Eski Saray ve Büyük Çarşı zamanla kagir malzemeye üstü örtülmüş, çevresinde çeşitli cami, mescit, hamam, ticaret ikamet gibi yapılarla gelişmiş, sokaklar, mahalleler ve nahiyeler oluşmuştur. Divan Yolu'ndan Haliç kıyılarına uzanan ticari aks güçlenmiştir. Böylece günümüzde hala devamlılığını ve etkisini gösteren köklü bir ticari ve tarihi doku oluşmuştur.²⁴⁴

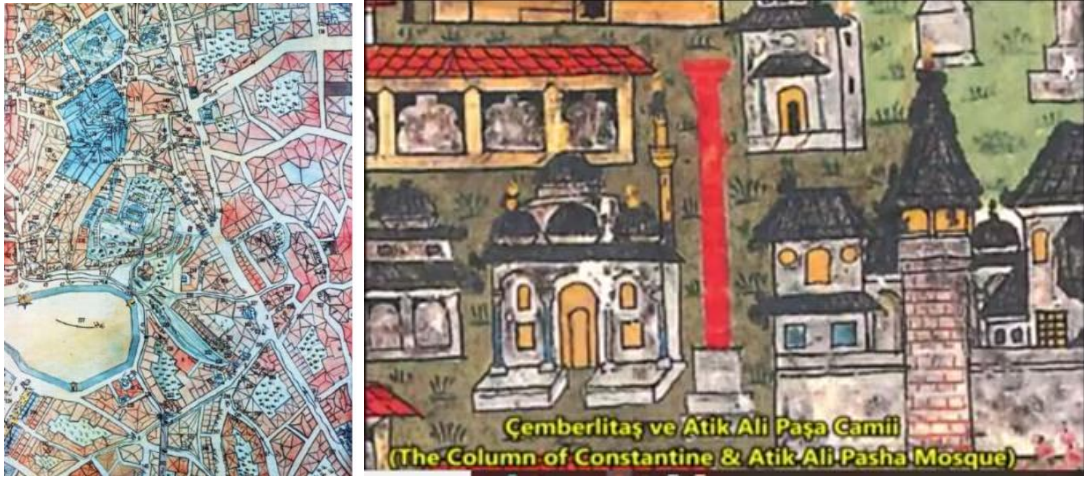
Şekil 100-101: Fatih Dönemi ve günümüz Nuruosmaniye ve çevresi, (Seda Bildik, 1998)
<http://www.dspace.yildiz.edu.tr/xmlui/handle/1/10927>, (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).

Şekil 102: Fatih dönemi İstanbul, Molla Fenari Senti, (Seda Bildik, 1998)
<http://www.dspace.yildiz.edu.tr/xmlui/handle/1/10927>, (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).

²⁴⁴ İnalçık, a.g.m., 220-239.

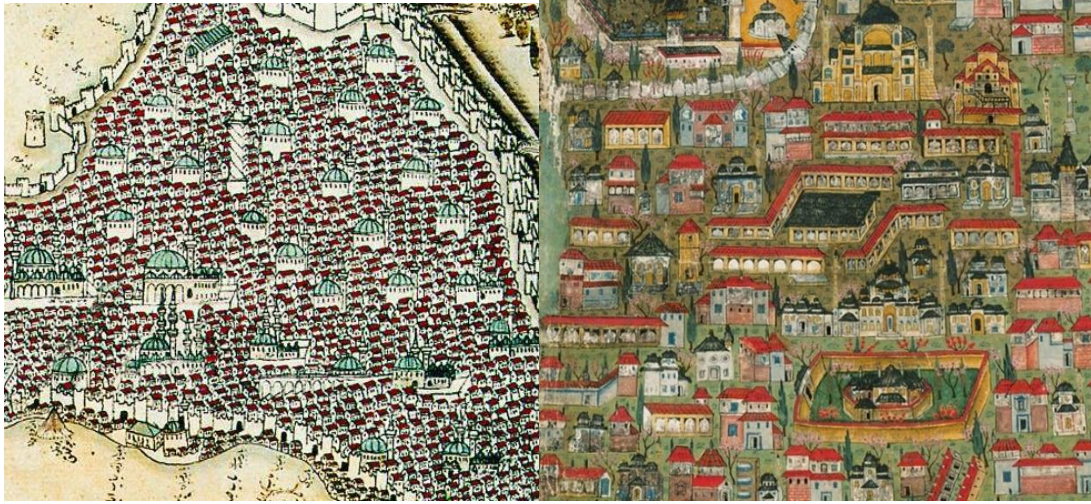
1481-1512 Sultan II. Beyazıt suyolları haritasında gördüğümüz gibi Nuruosmaniye Külliyesi'nin bağlantı aksında bulunan Çemberlitaş Meydanında ahşap ve kâgir yapılardan oluşan sivil mimari dokunun yeşil alanlarla birlikte olduğu ancak bazı eserlerin günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Suyolları haritası bize bölgede alt yapı çalışmalarının olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu dönemde Divan Yolu aksının baskınlığı bölgeye hakimdir. Matrakçı Nasuh'un 1537 minyatür çiziminde ise bölgede ahşap ve kâgir yapılardan oluşan Klasik Osmanlı mimarisinin hâkim olduğu görülmektedir. Minyatürde semt mimarisinde üslup ve dil birliği okunmaktadır. Bu dönemde semtin mimari dokusunda homojenlik söz konusudur. Sivil yapılar ise tek ve iki katlı düzenlenmiştir. 1500'li yıllarda bölgede bağ, bahçe bostan gibi çeşitli yeşil doku alanlarının olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu dönemde baskın Divan Yolu belirgin değildir. İlerleyen dönemlerde bu aks yeniden belirginleşmiştir. Bölgede Kapalı Çarşı, Eski Saray, Atik Ali Paşa Cami, Çemberlitaş Sütunu ve Beyazıt Cami'nin baskın yapılar olduğu görülmektedir. Ancak Nuruosmaniye Külliyesi bu dönemde henüz yapılmamıştır.²⁴⁵

Şekil 103-104: Sağdaki görsel 1564 Çemberlitaş Sütunu ve Atik Ali Paşa Cami (Matrakçı Nasuh), <https://www.facebook.com/watch/?v=942422082875197>, Soldaki plan Sultan II. Bayezit suyolu haritası, (Seyyid Hasan) <https://docplayer.biz.tr/114489781-Mercan-aga-camii-kuliyesi-ve-kapali-carsi.html>, (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).

²⁴⁵ İnalçık, a.g.m., 220-239.

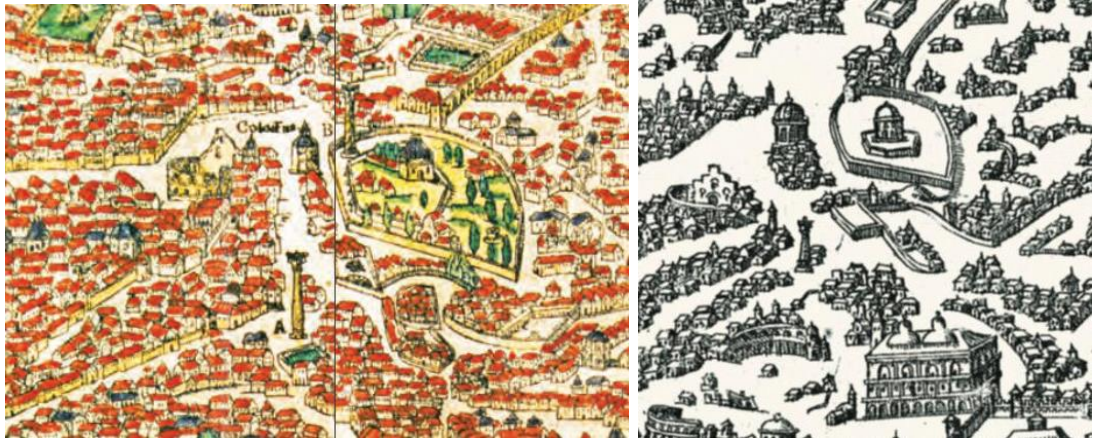
XVI. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'deki İstanbul haritasında semt dokusunun yoğun olduğu görülmektedir. İbadet yapıları kubbe ve minareleriyle, az katlı kent dokusunda ön plana çıkmıştır. Çemberli Taş sütunu da kent dokusunda öne çıkan baskın bir eser olarak ifade edilmiştir. Bu haritada Matrakçı Nasuh'un çizimindeki gibi yeşil doku işlenmemiştir. Ancak her iki haritada da Divan Yolu baskın değildir. Bu dönemde baskın akslar yerine dar sokaklar olduğu anlaşılmaktadır. Haritada kubbe dilimleri, minare sayıları ve şerefeleri, sur dendanları, burçlar detaylı bir şekilde işlenmiştir. Sivil yapılar kent omurgasını oluşturan ibadet yapılarının etrafında toplanmıştır.²⁴⁶

Şekil 105-106: Sağdaki görsel XVI. yüzyılın ilk yarısı Nuruosmaniye ve çevresi 1537, (Matrakçı Nasuh), <https://www.facebook.com/watch/?v=942422082875197>, soldaki görsel XVI. yüzyılın ilk yarısı Nuruosmaniye ve çevresi semt dokusu (Piri Reis, Kitab-ı Bahriye), <https://istanbultarihi.ist/301-istanbulda-erken-donem-osmanli-mimarisi>, (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).

²⁴⁶ Dağdelen, a.g.m., 553-554.

1544 Sebastian Münster haritası, 1572 G. Braun ve F. Hogenberg haritası ve 1598 G. Rosaccio haritaları farklı dönemler, farklı haritacılar tarafından hazırlanmasına rağmen ortak üslup ve dil birliği göstermektedir. Ancak 1544 tarihli haritada sıkışık ve yoğun bir kent dokusu görülürken 1598 tarihli haritada öbekleşen bir kent dokusu okunmaktadır. Ayrıca 1544 tarihli Sebastian Münster haritasının renklendirilmesi kent dokusundaki malzeme çeşitliğinin okunmasını sağlamaktadır. Kiremit rengi çatılar sivil mimari örneklerine işaret ederken koyu gri renkli çatı ve kubbeler kurşun kaplı cami ve mescit yapılarını harita düzeninde ön plana çıkaran önemli etkenler olmuştur. Malzeme çeşitliğini ayrıca duvar renklerinde okumaktayız. Kesme taştan eserler koyu sarı renklendirilmiştir. Sivil mimari eserleri krem renginde belirtilmiştir. Haritadaki bu renk lejantı kentin malzeme dilini yansıtmaktadır. 1598 tarihli G. Rosaccio haritasında ise herhangi bir renklendirme olmaması sebebiyle kent dokusundaki mimari çeşitliliğini çizim ve yapı ölçeğindeki çeşitlilikten anlamaktayız.²⁴⁷

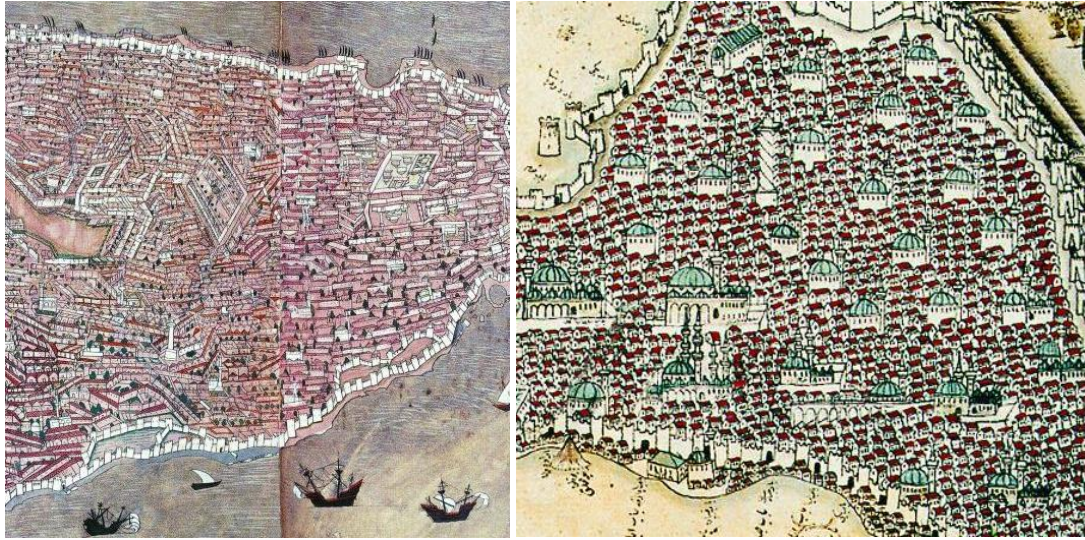
Şekil 107-108: Sağdaki görsel 1598 İstanbul planında Nuruosmaniye ve çevresi (G. Rosaccio), Soldaki görsel 1544 tarihli harita (Sebastian Münster), <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

Şekil 109: 1572 İstanbul planında Nuruosmaniye ve çevresi (G. Braun ve F. Hogenberg) haritası, <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²⁴⁷ Kubilay, a.g.m., 553-554.

1584 tarihli Hünernâme İstanbul haritasında XVI. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'deki İstanbul haritasıyla anlatım dili bakımından benzerlik göstermektedir. Ancak Piri Reis'in haritasındaki kıyıya paralel tek yöne düzenli yapı birimleri Seyyid Lokman'ın minyatüründe sivil yapıların topoğrafyayla uyumlu olarak belirli bir yönde geliştiği görülmektedir. Buradan topoğrafyanın eğim çizgileri hakkında bilgi edinmekteyiz. Ancak günümüzde dikdörtgen ve kare yapı adaları gelişmektedir. Çatılarda çeşitli mimari yönler düzenlenmektedir. Buda kent dokusunda heterojen, düzensiz yapılaşmaya sebep olmaktadır ve görsel kirliliğe sebep olmaktadır. Klasik Osmanlı mimarisinde mimari dokuda ve çatılarda tek yön baskındır. Mimari üslup ve dil birliği semt dokusuna hakimdir. Bu bağlamda günümüzde semtin kent dokusundaki dil birliği için çatılarda ve yapılarda malzeme ve yön birliği olması gerekir. Seyyid Lokman minyatüründe ağaçlar, sur yapıları, saray, cami, külliye, Çemberlitaş Sütunu 'da işlenmiştir. Molla Fenari semtinde ise yoğun bir mimari doku görülmektedir.²⁴⁸

Şekil 110-111: Sağdaki görsel XVI. yüzyılın ilk yarısı Nuruosmaniye ve çevresi semt dokusu (Piri Reis, Kitab-ı Bahriye), <https://istanbultarihi.ist/301-istanbulda-erken-donem-osmanli-mimarisi>, soldaki görsel 1584 haritası Nuruosmaniye ve çevresi, Hünernâme, (Seyyid Lokmân), <https://istanbultarihi.ist/275-istanbul-sarayinin-resim-hazinesinden-osmanli-sanatinda-minyatur>, (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2023).

²⁴⁸ Dağdelen, a.g.m., 553-554.

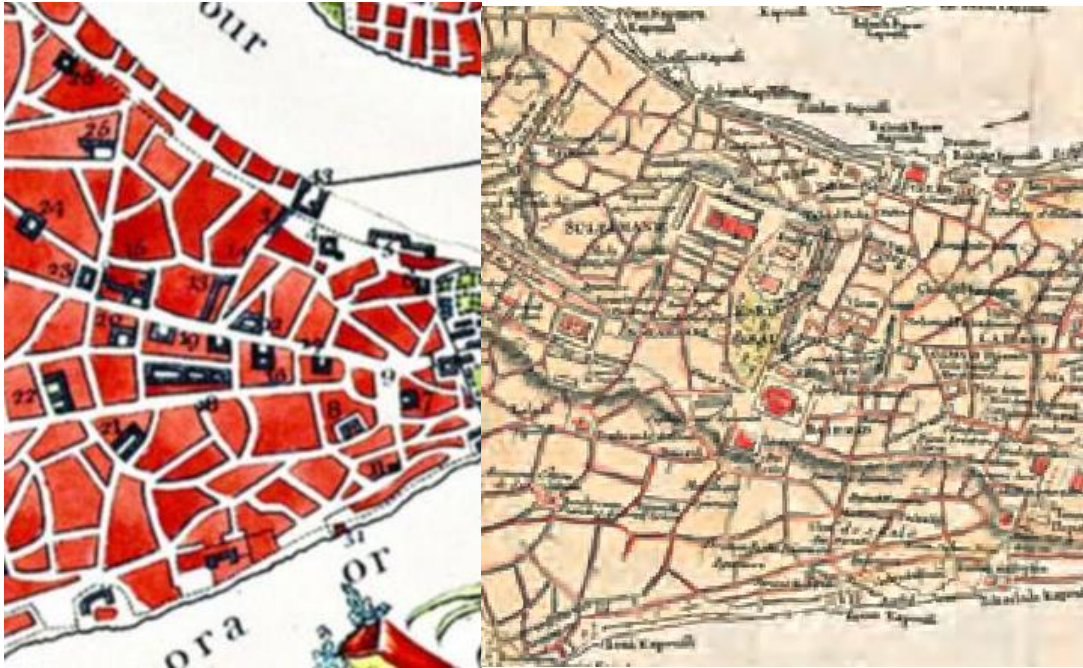
1711 tarihli J. Andrews tarihli haritada kent dokusu mozaik gibi işlenmiştir. Haritada kagir yapılar koyu renkte belirtilmiştir. Kagir yapıların avlularıyla semt dokusunda boşluklu alanlar sağlanmaktadır. Sivil mimari ise kiremit kırmızısı renginde yapı adaları olarak belirtilmiştir. Henüz Nuruosmaniye Külliyesi yapılmamışken bölgede çok keskin iki aksın baskın olduğu görülmektedir. 1839 tarihli Moltke planına baktığımızda yapı adalarının çok değiştiğini görmekteyiz. Nuruosmaniye Külliyesi'nin inşası için tahsis edilen mescit alanı yeterli olmadığı için çevredeki çeşitli yapıları satın alınarak külliye inşaat alanı genişletilmiştir. Böylece semtteki yapı adalarının bazılarının birleştirilmesiyle inşa edilen Nuruosmaniye Külliyesi semtin yapı adası formunu değiştirmiştir. Külliye etrafındaki sokakların ise geliştiği görülmektedir. Özellikle Haliç kıyılarına uzanan Nuruosmaniye Caddesinin güçlendiğini, baskın bir aksa dönüştüğü görülmektedir. Kent dokusu bakımından Kapalı Çarşı'nın batısında bulunan bir sultan camisi olan İstanbul Beyazıt Cami'yi Nuruosmaniye Külliyesi Kapalı Çarşı'nın doğusunda inşa edilerek kent omurgasında dengeleyici nitelikte olmuştur.²⁴⁹

Şekil 112-113: Sağdaki görsel, 1839 Moltke planı, <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html>, Soldaki görsel 1711 İstanbul planında Nuruosmaniye ve çevresi (J. Andrews), <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²⁴⁹ Kubilay, a.g.m., 553-554.

1786 F. Kauffer-J. B. Le Chevalier haritasında Nuruosmaniye Külliyesi yapı adası baskın çizilmemiştir. Ancak önceki dönem haritalarına göre Molla Fenari semtinde sokak dokusunun geliştiği görülmektedir. Divan Yolu eğrisel hatlarda belirginleşmiş ve çıkmaz sokaklar düzenlenmiştir. Parçalı yapı adaları belirgindir. 1711 tarihli J. Andrews'ın haritası ve 1786 F. Kauffer-J. B. Le Chevalier haritasını mukayese ettiğimizde Nuruosmaniye Külliyesi'nin yapılmasıyla semt dokusunda fiziki değişimin büyük oranda oluştuğunu, kent dokusunun canlandığını görmekteyiz. Kent omurgası olan külliyeler haritada baskın kırmızı renklerle belirginleştirilmiştir. Diğer yapı adaları hafif krem renginde arka planda bırakılmıştır. Ana arter olan Divan Yolu koyu gri renkle baskın bir hatla çizilmiştir. Kentin sokak dokusu ise koyu krem renginde haritada işlenmiştir. Bölgede Eski saray yeşil alanıyla kent dokusunda öne çıkmıştır.²⁵⁰

Şekil 114-115: Sağdaki görsel 1786 F. Kauffer-J. B. Le Chevalier haritasında Nuruosmaniye ve çevresi, Soldaki görsel 1711 İstanbul planında Nuruosmaniye ve çevresi (J. Andrews), <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²⁵⁰ Kubilay, a.g.m., 553-554.

1819 Kauffer haritasında artık Nuruosnmaiye Külliyesi'nin yapıldığını, bölgede yapı adalarının ve sokakların geliştiğini görmekteyiz. Burada Nuruosmaniye Külliyesi avlusuyla kent dokusunda nefes aldırın özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Sultanahmet Külliyesi, Nuruosmaniye Külliyesi, Beyazıt Külliyesi, Yavuz Sultan Selim Külliyesi'yle İstanbul'un panoramik görüntüsünün mihenk taşlarının artık oturduğu görülmektedir. 1839 Moltke planında Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresinde boşluk olmayan bir mimari doku okunmaktadır. Ahşap ve kagir mimari dokunun yoğun olduğu buna bağlı olarak hızlı nüfus artışı olduğu anlaşılmaktadır. 1520 tarihli Vavassore'nin planındaki gibi tekrar geniş cadde ve akslar görülmektedir. 1839 Moltke planında 1520 Vavassore'nin çizimindeki sivil yapı birimleri ve organik sokaklar yerine geniş yapı adaları ve daha düzgün sokakların geliştiği görülmektedir.²⁵¹

Şekil 116-117-118: Sağ üst köşedeki görsel 1839 Moltke planı, <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html>, sol üst köşedeki görsel 1819 Kauffer (A.I. Melling), <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, alttaki görsel XVI. Yüzyıl İstanbul (Vavassore) (1520), <https://istanbultarihi.ist/84-istanbulun-nahiye-ve-mahalleleri-1453-1923>, (Erişim Tarihi: 9 Şubat 2023).

²⁵¹ İnalçık, a.g.m., 226-227.

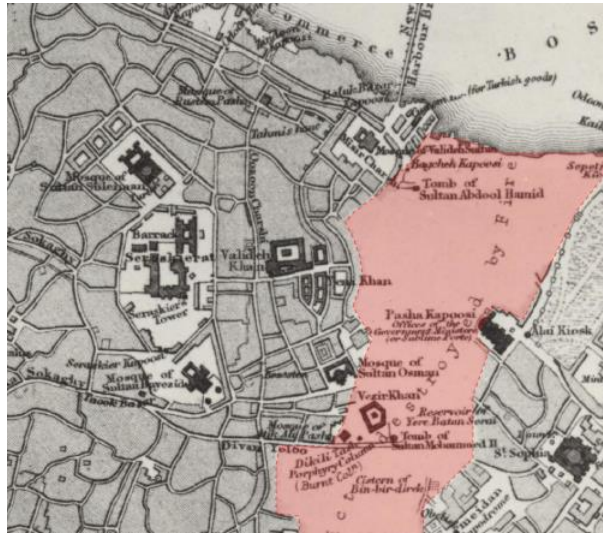
Külliye'nin yapımından sonraki 1839 tarihli Moltke planında yeni sokak ve adaların oluştuğu görülmektedir. Külliye'nin yapılmasıyla bu dönemde semtin daha düzenli, simetrik akslarla geliştiği görülmektedir. Tek renkli hazırlanan haritada eğim çizgileriyle topoğrafya da belirginleştirilmiştir. Kapalı Çarşı'yla Haliç liman kıyılarını birbirine bağlayan bu arter önemli bir ticari aks olmuştur. Nuruosmaniye Külliyesi'nin yapılmasıyla Divan Yolu'ndan gelen bu ticari aks Nuruosmaniye Caddesinde kuvvetlenmiştir. 1850 tarihli İstanbul haritasında ise külliyelerin ve Eski Saray avlusunun semtteki doluluk boşluk ve yeşil doku dengesini sağladığını görmekteyiz. Dolayısıyla külliyeler bulundukları semtte yoğun mimari dokunun sıkışmışlığında nefes aldırarak yapı grupları olmuştur. Özellikle sıkışık ticari bir bölge olan Nuruosmaniye semtinde avlusuyla bölgeye nefes aldırarak özelliği kent planlarında öne çıkmaktadır.²⁵²

Şekil 119-120: Sağdaki görsel, 1850 İstanbul haritası (Hacq), <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, Soldaki görsel, 1839 Moltke planı, <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²⁵² Kubilay, a.g.m., 553-554.

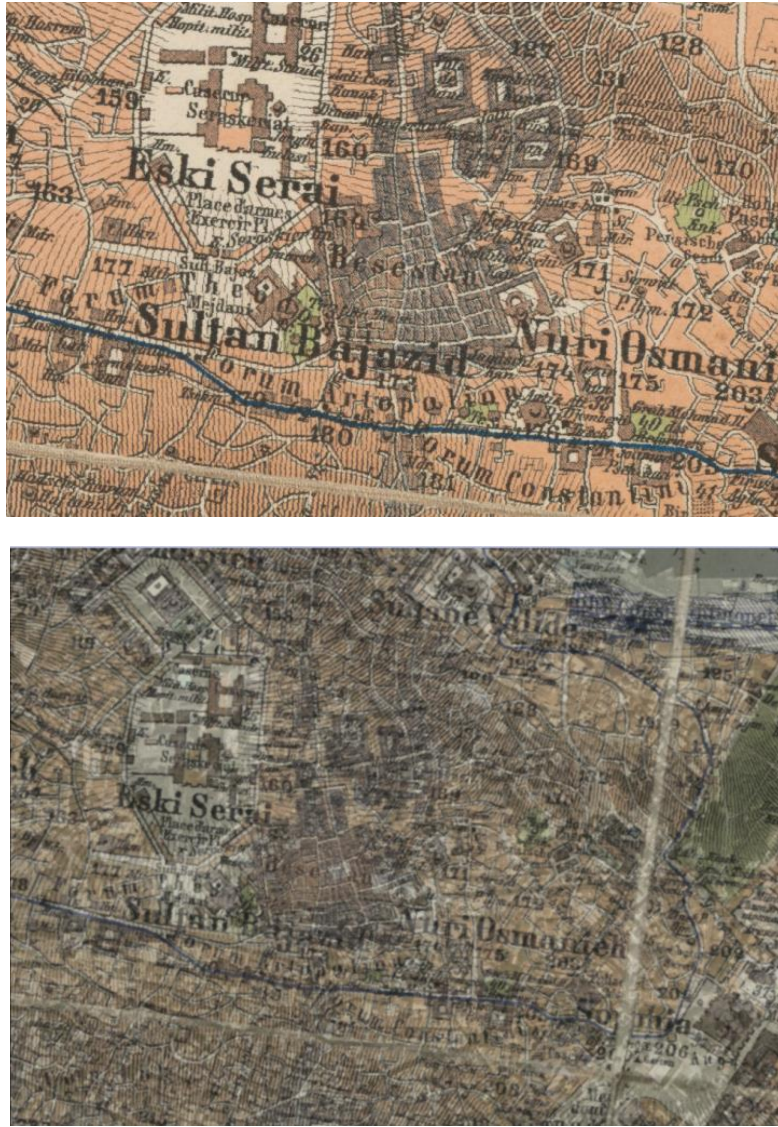
Yangınlar tahrip edici özellikleri nedeniyle bir semtin gelişiminde çok etkili bir role sahip olabilmektedir. Yaşanan mimari dokudaki kayıplar hem o semtte yeniden imarı zorunlu kılmakta hem de yeni imar planlarını gerekli hale getirmektedirler. Ayrıca mimari dokuda yaşanan kayıplar ciddi bir farklılaşmaya neden olabilmektedir. Bu anlamda İstanbul'da yaşanan kent yangınları da tarih boyunca fiziki doku gelişiminde önemli bir faktör olmuştur. Özellikle 1865 Hocapaşa yangınından sonra Divanyolu yeniden imar edilmiş, geniş akslar açılmıştır. 1875 yangınında Tarihi Yarımada'nın Galata Köprüsü'nden Marmara kıyılarına kadar geniş bir bant tahrip olmuş ve zarar görmüştür. Haritada kırmızı olarak belirtilen tahrip alanında hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır. Bu yangında Nuruosmaniye Külliyesi'nin çevresinde bulunan tarihi doku zarar görmüş ve tahrip olmuştur. Özellikle Nuruosmaniye Külliyesi'nin doğu tarafında bulunan Cağaloğlu sokakları, Kapalı Çarşı'dan Haliç ve Marmara kıyılarına inen İstanbul etekleri, dokusu ve mimarisiyle bu yangından büyük zarar görmüştür. Daha sonra bölge Osmanlı döneminde yapılan külliyeler ve saraylarla yeniden büyük bir ihtişama ve görkeme kavuşmuştur. Osmanlı döneminde yangınlar oldukça sık yaşanıp, büyük tahriplere yol açıyor olması kent dokusunda da ciddi tahriplere neden olan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı döneminde bölgede ahşap dokunun da yoğun olması sebebiyle defalarca çıkan yangınlarda büyük zarar görmüştür. Bu tür zararların engellenmesi için ilerleyen dönemlerde kâgir yapıların yapılmasına özen gösterilmiştir.²⁵³

Şekil 121: İstanbul Tarihi Yarımada, 1875 yangınında tahrip olan bölgeler, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

²⁵³ Özdemir ve Diker, a.g.m., 207-227.

Stolpe C. 1882 haritasında Nuruosmaniye Külliyesi'nin çevresi yeşil dokudan uzak düzenlenmiştir. Eğimin işlendiği haritada Eski Saray yüksek bir konumdadır. Ancak ikamet, dükkân, çarşı, han, kapan, ticari yapıların yoğun olduğu adalarla çevrili olduğu görülmektedir. Günümüz uydu haritası ile Stolpe C. 1882 haritasını karşılaştırdığımızda bölgede han, hamam, dükkân, çarşı, kapan yapılarıyla ticari hayatın canlı olduğu bir düğüm noktası olma özelliğini bu sayede yüzlerce yıl sağlandığı görülmektedir.²⁵⁴

Şekil 122-123: Üstteki harita Nuruosmaniye ve çevresi 1882 haritası (Stolpe C.), (1882), Alttaki harita İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi çevresi ve uydu fotoğraflarının karşılaştırılması, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

²⁵⁴ Kubilay, a.g.m., 553-554.

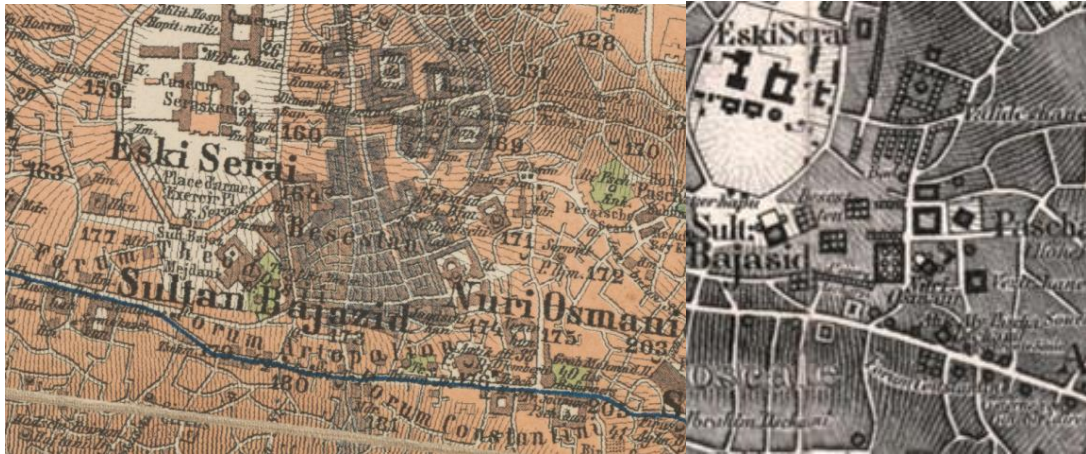
1786 F. Kauffer-J. B. Le Chevalier haritasıyla 1918 Necip Bey haritasını mukayese ettiğimizde kent dokusunda oldukça büyük değişimler olduğunu görmekteyiz 1786 Kauffer haritasında çıkmaz sokaklar varken, 1918 Necip Bey haritasında düzenli akışkan sokaklar görülmektedir. Ayrıca 1786 Kauffer haritasında ise organik, eğrisel yapı adaları görülmektedir. Divan Yolu aksı eğrisel belirtilmiştir. 1918 Necip Bey haritasında düzgün formlu yapı adaları ve sokaklar görülmektedir. Özellikle Molla Fenari semtindeki yapı adaları daha düzgün gelişmiştir. Divan Yolu ise bu haritada düzgün akslı belirtilmiştir. Kapalı Çarşı'dan Haliç kıyılarına bağlanan Uzun Çarşı Caddesi önemli ve güçlü bir ticari aks olmuştur. Bunda Nuruosmaniye Külliyesi'nin etkisi büyüktür. Bölgedeki ticari faaliyetlerin canlandığı, mimari dokunun geliştiği ve kalitesinin arttığı açıkça görülmektedir. İfade dili bakımından her iki haritayı mukayese ettiğimizde ise 1786 Kauffer haritasında sivil mimari dokuyu oldukça hafif bir renkle ifade ederken 1918 Necip Bey haritasında dolu dolu çizilen pembe renkli yapı adaları daha baskın bir ifadeyle belirtilmiştir. Buda mimari dokunun ve aksların geliştiğini yoğunlaştığını gösteren önemli bir göstergedir. Kent omurgası olan kagir yapılar ise 1786 Kauffer haritasında baskın bir kırmızıyla belirtilmiş olup 1918 Necip Bey haritasında koyu bir kırmızıyla kent dokusuna yedirilmiştir.²⁵⁵

Şekil 124-125: Sağdaki görsel 1918 Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi (Necip Bey), <https://istanbultarihi.ist/29-osmanli-haritalarinda-istanbul#gallery-13>, soldaki görsel 1786 F. Kauffer-J. B. Le Chevalier haritasında Nuruosmaniye ve çevresi, <https://istanbultarihi.ist/28-bati-kaynakli-haritalardaki-istanbul>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²⁵⁵ Dağdelen, a.g.m., 553-554.

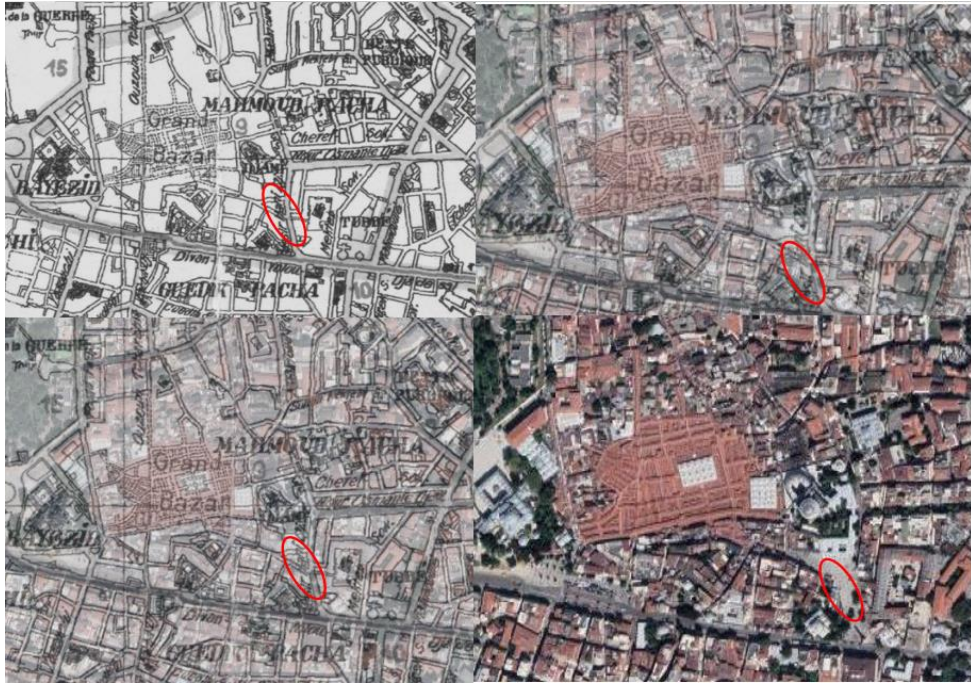
1839 Moltke planı ile 1882 Stolpe C. Haritasını mukayese ettiğimizde dil ve ifade bakımından benzerlik göstermektedir. Her iki haritada eğim çizgileri okunmaktadır. Eski Saray bölgenin en yüksek konumundadır. Divan Yolu her iki haritada baskın bir aksla gösterilmiştir. 1839 Moltke planında ise hafif gri renkte yapı adları belirtilmiştir. Kentin külliye, cami, saray, medrese, türbe, han, bedesten gibi kagir yapıları koyu siyah renkte baskın kütleler olarak gösterilmiştir. 1882 Stolpe C. haritasında ise yapı adaları organik ve bej renginde ifade edilmiştir. Kent omurgası kagir yapılar ise koyu kahve tonlarında, kent dokusundan biraz daha etkili ifade edilmiştir. Bu bağlamda sivil mimari dokunun geliştiğini, baskın hale gelmesi nüfusun arttığının göstergesidir. Her iki haritada semtte dar ve çıkmaz sokaklar gösterilmiştir. Ancak 1882 Stolpe C. haritasında Kapalı Çarşı'nın Haliç kıyılarına doğru geliştiği görülmektedir. Bu da semtteki ticaretin güçlendiğini göstermektedir. Ayrıca bu haritada işlenen yeşil doku sayesinde semtteki yeşil dokunun varlığı anlaşılmaktadır. Bu durum 1839 Moltke planında okumak mümkün değildir. 1882 Stolpe C. haritasında semtte 1839 Moltke planına göre daha parçalı yapı adaları görülmektedir.²⁵⁶

Şekil 126-127: Sağdaki görsel 1839 Moltke planı, <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/haritalar.html>, soldaki görsel İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi (Stolpe C.), (1882), <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

²⁵⁶ Kubilay, a.g.m., 553-554.

1875-1882 yıllarında Mühendishâne-i berri-i Hümâyûn mezunu askerler tarafından çizilen 1975'te Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından yayınlanan 1/2000 ölçekli İstanbul Tarihi Yarımada haritasında bölgede Divanyolu ana arteri gibi ana akslar haricinde dar ve çıkmaz sokaklar, bostan bahçe düzenlemeleri, hazire alanları, medrese, cami yapıları, vakıflar, Kapalı Çarşı, külliye, saray yapıları, sarnıç, ikamet ve dükkân gibi çeşitli yapılar görülmektedir. Ayverdi, orijinali Osmanlıca olan haritanın cadde, sokak ve yapı isimlerini Latin harflerle, Türkçe okunuşlarını da belirtmiştir. Haritada sokakların dar olduğu, Atik Ali Paşa Cami'nden Nuruosmaniye Külliyesi'ne giden yol bandında çeşitli yapı adaları olduğu görülmektedir.²⁵⁷ Bölgede gerçekleşen 23 Temmuz 1910'daki Aksaray ve Mercan, 1912'deki İshak Paşa, yangınlarından önce haritanın hazırlanmış olması doku bakımından zengin bir veri sunmaktadır. Harita özellikle büyük bir yangın olan Hoca İshak Paşa Yangınından yaklaşık on sekiz yıl sonrasını göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda harita birinci dereceden kaynak niteliğindedir.²⁵⁸

Şekil 128: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi, (1875-1882), (Ekrem Hakkı Ayverdi)
<http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

²⁵⁷ Eriş, a.g.m., 63-70.

²⁵⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *XIX. Asırda İstanbul Haritası*, (İstanbul: İstanbul Enstitüsü, 1958), s. 3-9.

Semt sınırlarının gelişimine baktığımız da Nuruosmaniye Külliyesi'nin bulunduğu Molla Fenari semt sınırları Goad Haritalarına göre Atik Ali Paşa Cami yönünde bir miktar büyüme göstermiştir. Çemberlitaş Meydanı ile Atik Ali Paşa Cami'nin hem malzeme hem de konum olarak birbiriyle bağlı olduğunu burada tekrar etmekte fayda var. Goad haritalarına göre Beyazıt semti Yağılıkçılar caddesiyle Kapalı Çarşı'dan ayrılan bir semtti. Goad haritalarına göre Beyazıt semt sınırları Kapalı Çarşı'nın tamamını semt sınırları, 15 nolu semtin Atik Ali Paşa Cami olan kısmı hariç tamamını semt sınırları içine alacak şekilde büyümüştür. Böylece Molla Fenari semti ve Beyazıt semt sınırları komşu olmuştur. Molla Fenari semtinin kuzeyinde bulunan Taya Hatun semt sınırları doğu yönünde küçülmüştür. Böylece Molla Fenari semti Sururi semtiyle de sınır komşusu olmuştur. Molla Fenari semtinin doğusunda bulunan Alemdar semti ise Bab-ı Ali Caddesi ile ayrılır. Molla Fenari Semtinin güneyinde bulunan Mimar Hayrettin, Emin Sinan, Binbirdirek semtleriyle Divan Yolu caddesiyle ayrılır. Dolayısıyla Molla Fenari semtinin etrafında Goad haritalarına göre yedi adet semt sınırından sekiz adet semt sınırına evirilmiştir. Böylece bölgenin çevre semtlerle ilişkisi ve bağlayıcılığı arttırılmıştır.

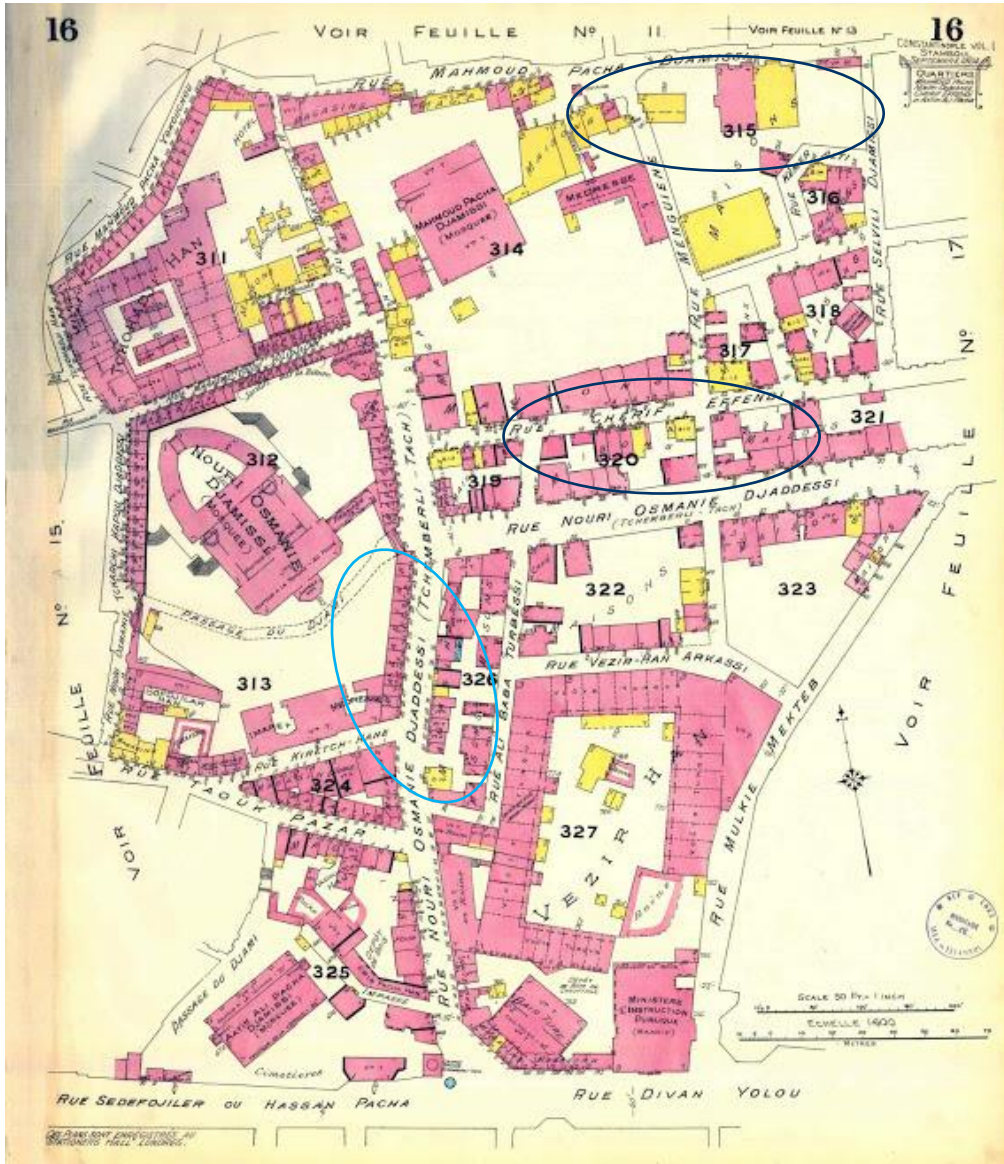
Şekil 129-130: İstanbul, Fatih, Molla Fenari Smti, <https://www.gzt.com/skyroad/fatihin-mahalleleri-1-3547073>, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi Goad Haritaları, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

Nuruosmaniye ve çevresine baktığımızda 1940 Pervititch haritası ile 1904 Goad haritalarını mukayese ettiğimizde bölgede zemin ve leke bakımından büyük değişiklikler olmamıştır. Ancak günümüz imar durumunu gösteren 2014 tarihli İmar planı ve Goad Haritalarına tekrar baktığımızda mavi elips formunun içinde kalan, Divanyolu'ndan Nuruosmaniye Külliyesi'ne ulaşım aksındaki 325 ve 324 nolu üçgen yapı adasının günümüze ulaşmadığını anlaşılmaktadır. Çemberlitaş Meydanı ile Nuruosmaniye Külliyesi geçiş aksını güçlendirmek için bu bölgedeki yapı adalarının kaldırıldığı anlaşılmaktadır. 325 ve 324 nolu yapı adasının meydanlaşması, Nuruosmaniye Külliyesinin meydandan görünüşünü ön plana çıkarmada desteklemiştir. Ancak bu doğru bir uygulama değildir. Tarihi dokuda kayıplara neden olan bir uygulama olmuştur.

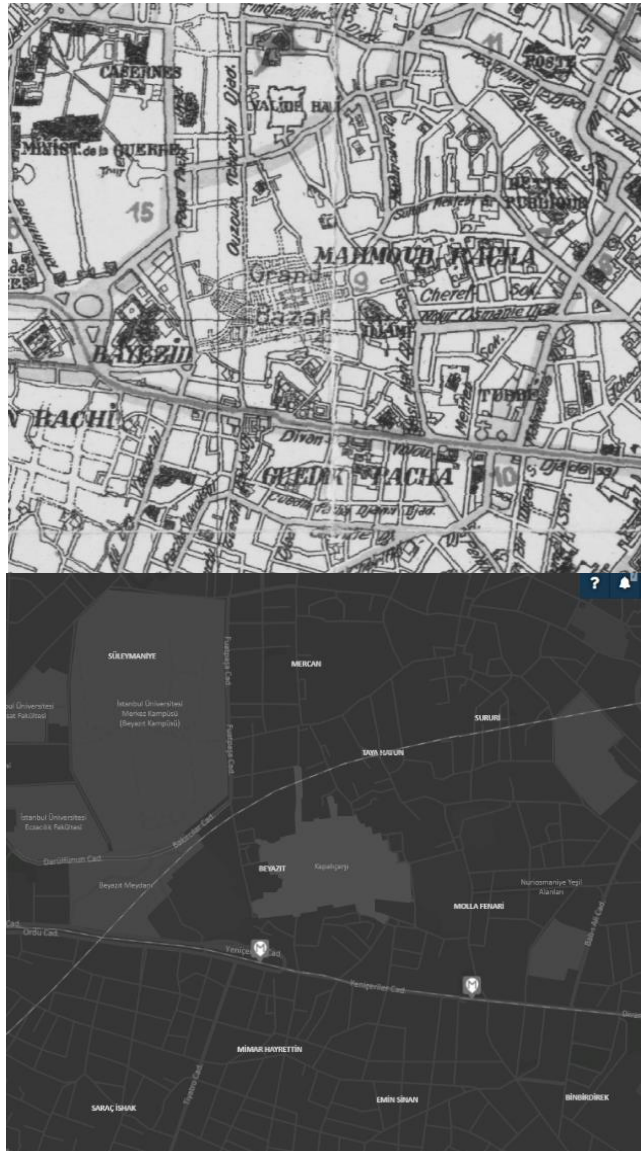
Şekil 131-132-133-134: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi doku analizi, 1886-1887 tarihli harita, <https://twitter.com/MimariLugat/status/1002630103547957249/photo/1>, 1904 Goad Haritası, 1940 Pervititch Haritası, <https://photos.google.com/sharing>, 2014 Tarihli İmar Planı, <https://www.fatihhaber.com/resimler/1-1000.html>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

Goad haritası görselindeki siyah elips formun içinde kalan 315, 316, 322, 323 adalarındaki yapılaşmanın az olduğu görülmektedir. Ancak 2014 tarihli imar planında bölgede imar çalışmalarının yoğunlaştığı, bu boş alanlara çeşitli yapıların inşa edildiği, bölgede doluluk boşluk dengesinin değiştiği görülmektedir. Dolayısıyla Goad Haritalarına göre bölgede kagir ve az katlı yapılar olduğunu söyleyebiliriz. Yine eski haritalarda Divan Yolu'nun daha dar olduğu, ilerleyen dönemlerde yol genişletme çalışmaları yapıldığını ve bu çalışmalar esnasında bölgede tarihi dokunun tahrip olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 135: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi doku analizi, 1904 Goad Haritası, <https://photos.google.com/sharing>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

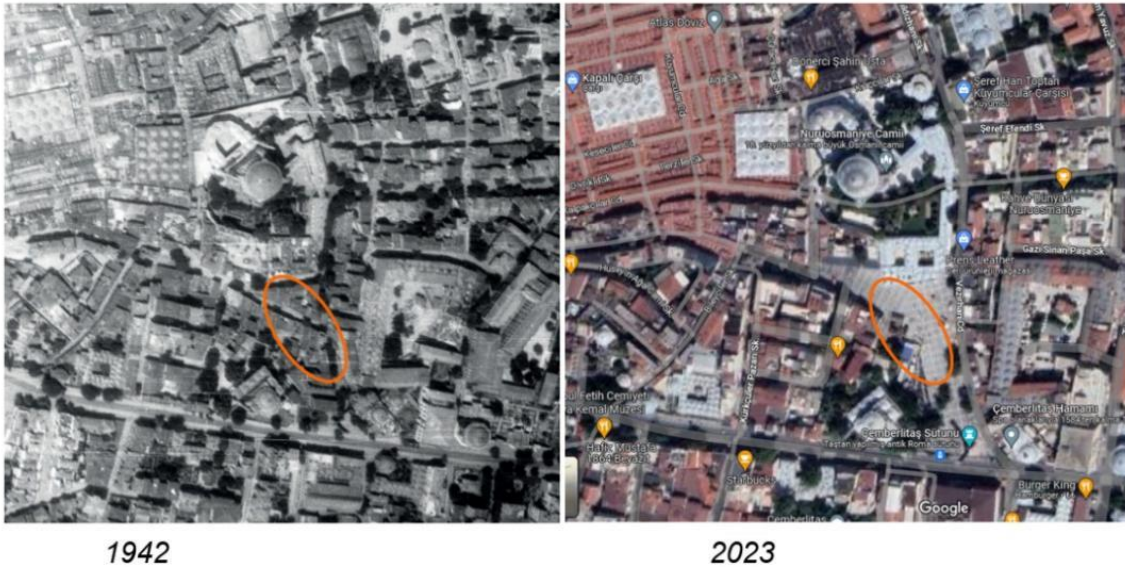
Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1922 tarihli haritasında semt dokusunun bütün detayları okunmaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin haritasında bütün sokak isimleri, okul, cami, külliye, medrese, saray, bedesten gibi çeşitli eserler haritada işlenmiştir. Sokakların eğrilisel, kıvrımlı bütün hatları işlenmiştir. Bu açıdan semtin eski dokusunu tüm detaylarıyla aktaran önemli bir kaynaktır. 1922 haritasıyla günümüz haritasını mukayese ettiğimizde eğrisel, kıvrımlı sokaklar daha düz akslara, topoğrafyayla uyumlu yapı adaları dikdörtgen formlara evrilmiştir. Çemberlitaş Sütunu etrafında meydan düzenlemesi yapılmıştır.²⁵⁹

Şekil 136-137: Üstteki görsel 1922 haritasında Nuruosmaniye ve çevresi (Ekrem H. Ayverdi), <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, Altteki görsel günümüz Nuruosmaniye ve çevresi, <https://cbs.ibb.gov.tr/Map#>, (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

²⁵⁹ Eriş, a.g.m., 63-70.

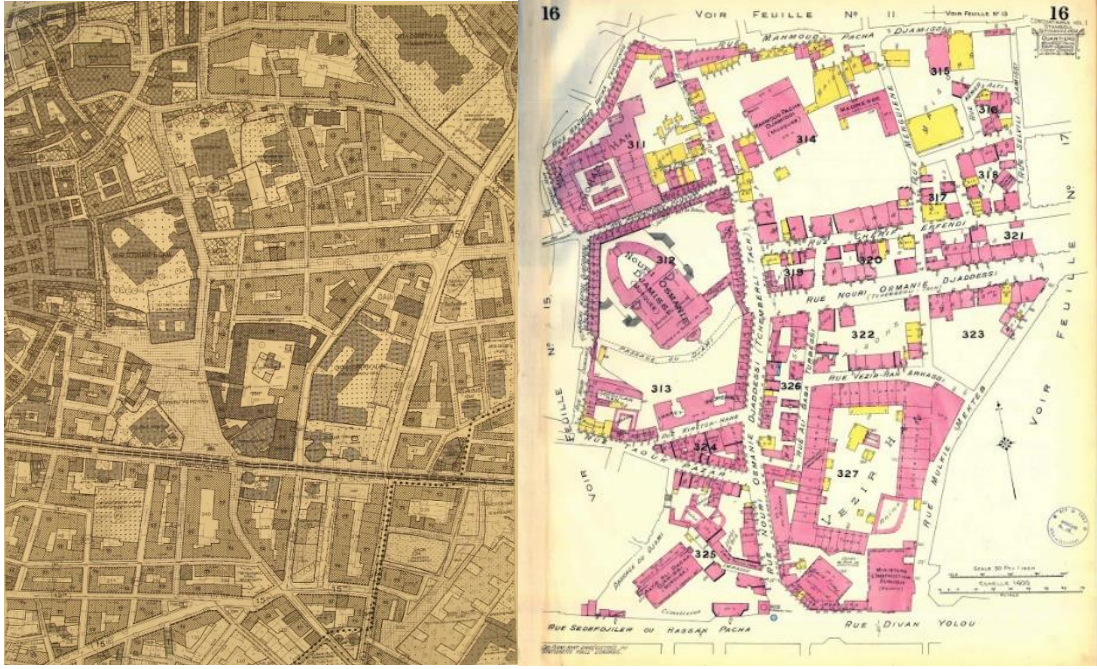
Cumhuriyet Dönemi Tarihi Yarımada plan çalışmaları 1933 Elgötz planlarıdır. Bu plana göre +40 kotundaki binalar üç kata kadar sınırlandırılmış, bu dönemde Haliç sanayi bölgesi olarak bırakılmış, Süleymaniye hanlar bölgesi geçici olarak boş kalmıştır. Geniş yol açma çalışmaları 1938 Atatürk Bulvarının açılmasıyla başlamıştır.²⁶⁰ Bölgedeki değişim 1942 tarihli uydu fotoğrafı ile günümüz fotoğrafı mukayese edildiğinde açıkça görülmektedir. Sivil mimari yapılar, yapı adalarının ortasında kalan avlu açıklarına doğru genişlemiştir. Nuruosmaniye Külliyesi'ne Divan Yolu'ndan yapılan bağlantı aksında bulunan yapılar meydanlaşma ve ulaşım amacıyla kaldırılmıştır. Uydu fotoğraflarında işaretli bölgedeki doku ve sivil mimari örnekleri zarar görmüştür. Bu değişim Henry Prost Planları ve Menderes imar çalışmalarının etkisi uydu fotoğraflarındaki farklardan anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 39-40: İstanbul, Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi uydu fotoğrafları, <http://www.istanbulurbandatabase.com/>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

²⁶⁰ Sedes, a.g.e., 8.

Eminönü-Fatih 2014 Koruma Amaçlı İmar planında Nuruosmaniye ve çevresi Molla Fenari semti yapı adaları, sokaklar, sivil mimari doku, ticari birimler, külliye, cami, mescit, Divan Yolu ve ulaşım hattı, Kapalı Çarşı, Sandal Bedesteni, Büyük Bedesten, hanlar, mescitler, eğitim yapıları, kat yükseklikleri detaylı bir şekilde işlenmiştir. 1904 Goad haritalarıyla 2014 Koruma Amaçlı Nazım İmar Planını mukayese ettiğimizde yapı birimlerinin iç avlulara doğru genişlediği ve şiştiği görülmektedir. Ufak yapı birimleri daha büyük ve geniş yapılara evrilmiş. Yapı adalarının ortasındaki yeşil alanlarda bulunan geniş avlular da küçük ebatlı avlulara dönüşmüştür. Semtin doluluk boşluk dengesi değişmiştir. Semt dokusundaki boş alanlar azalmış. Semtteki yapı yoğunluğu ve nüfusu artmıştır.²⁶¹

Şekil 138-139: İstanbul, 2014 Koruma Amaçlı Nazım imar planı ve Goad haritalarında Nuruosmaniye Külliyesi ve çevresi, <https://www.fatihhaber.com/resimler/1-1000.html>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2023).

²⁶¹ Dağdelen, a.g.m., 553-554.

Bölgede yüzyıllar boyunca yaşanan değişim ile yapı adalarının formları, mimari dokusu, sokakların şekli, caddelerin genişliği sürekli olarak gelişmiştir. Bu değişimde ekonomi, depremler, yangınlar, mimari üslup ve akımlar gibi faktörler etkin rol oynamıştır. Günümüzde de bu değişim devam etmektedir. Ancak bu değişimin ölçülü ve kültürel dokunun korunması ilkeleri üzerinde devam etmesi gerekmektedir.²⁶² Bu kapsamda semti içine alan yayalaşma çalışmaları dokunun korunması için önem teşkil etmektedir. Bölgede 2013 yılı itibarıyla 295 sokak yayalaştırılmış olup hazırlanan raporlarda ve yapılan incelemelerde özellikle bölgenin merkezi konumundaki Kapalıçarşı'ya erişimin kolaylaştırılmasının üzerinde durulmaktadır. Yayalaştırma Projesi Değerlendirme Raporu'nda; Çemberlitaş ve Nuruosmaniye Caddesi, Kapalı Çarşı'ya doğrudan bağlantı sağlayan caddeler olduğundan bu caddelere geçişlerin de iyileştirilmesi konusu özellikle vurgulanmaktadır. Bu kapsamda yapılan yayalaştırma çalışmaları için incelemelerde bulunurken özellikle Nuruosmaniye Caddesinin hemen devamı olan ve Kapalıçarşı girişini tutan Küçük Yıldız Hanı Sokak ve Kılıççılar Sokak üzerinde durulmuş ve bu sokaklarda yaya sayımı yapılmıştır. Söz konusu üç sokağın kullanım düzeyinin oldukça yüksek olduğu, çok yoğun bir yaya trafiğinin olduğu ve kesişim noktasının da bir meydan niteliği kazandığı saptanmıştır. Bu üç sokağa, Nuruosmaniye, Kılıççılar ve Küçük Yıldız Hanı sokaklarına bağlantı sağlayan Mahmutpaşa Sokak, yaya sayımında en yüksek değere sahip sokaktır. Bu durumda bu sokağın Kapalıçarşı erişimine bağlantı koridoru sağlayan Nuruosmaniye Caddesi için öneminin altı çizilmiştir.²⁶³

Şekil 140: Kapalı Çarşı ve Nuruosmaniye Külliyesi, <https://cbs.ibb.gov.tr/Map#>, (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).

²⁶² Çamur, a.g.e., 59.

²⁶³ Öztaş, Akı, a.g.m., 37

Kısaca, bölgenin Byzantion döneminden günümüze olan değişimine baktığımızda Nuruosmaniye semtinin Byzantion döneminde nekropol alanıyken günümüzde çeşitli meydanlar, sokaklar, bedesten, han, çarşı ve dükkanlarla ticari ve turistik bir alana dönüştüğünü görmekteyiz. Bu dönüşümün başlangıç noktası Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Kapalı Çarşı ve Eski Saraydır. Aynı zamanda semtin bünyesinde bulunan külliye, cami, türbe gibi yapılarla bölgenin ibadet ve toplanma ihtiyaçları karşılanmaktadır. Nuruosmaniye Külliyesi ve semtte bulunan tarihi doku yerli ve yabancı turistlerin bölgeye gelmesini sağlayarak bölgenin kalitesini arttırmıştır. Önemli merci ve insanların dikkatini çeken bir cazibe noktası olmuştur. Molla Fenari semtinin fonksiyonelliğinin yanı sıra semtin algısını değiştirmiştir.

Yapmış olduğumuz harita incelemeleri doğrultusunda Nuruosmaniye semtinin değişimini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

- Oldukça dinamik bir yapısı olan kent dokusu her yüz yılda değişmiştir.
- Bu süreçte farklı mimari üslup ve formlar kullanılmıştır. Ancak kent omurgası olan büyük kagir yapılar kentin yapı taşı olmuştur. Nuruosmaniye Külliyesi ise bunlardan biridir.
- Bölgede organik ve eğrisel akslar düz ve simetrik akslara dönüşmüştür.
- Dar sokak ve caddeler genişletilmiş, çıkmaz sokaklar akışkan hale getirilmiştir.
- Organik ve eğrisel yapı adaları, dikdörtgen ve kare formlara evrilmiştir.
- Zamanla kıyıya paralel, manzaraya ve tek yöne bakan yapı birimleri dikdörtgen yapı adalarıyla çeşitli yönlerde düzenlenmiştir.
- Semt dokusunda meydanlaşma oluşmuştur.
- Kapalı Çarşı'yı Haliç kıyılarına bağlayan ticari aks güçlenmiştir.

8. SONUÇ

İstanbul, imparatorluklara başkentlik yapmış ve her dönemde önemli bir yerleşim yeri olmuş bir kenttir. Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinin önemli mimari yapılarını içermektedir. Osmanlı döneminde bu bölgede han, hamam, cami, medrese, külliye gibi pek çok yapı inşa edilmiştir. Erken ve klasik dönem mimari yapıları sonrasında Osmanlı'da görülen Batılılaşma döneminin ilk ve başarılı örneklerinden biri olan Nuruosmaniye Külliyesi, getirdiği yeni üslupla hem mimari açıdan önemli bir yapı olmuş hem de semtin fiziki gelişimine katkı sağlamıştır. Bu kapsamda bu çalışmanın ana amacı Nuruosmaniye Külliyesini mimari açıdan inceleyerek yapının, semtin fiziki gelişimine etkisini ortaya koymak olmuştur. Bu amaca ulaşmak için semtin tarihsel gelişimi külliye inşasının öncesi ve sonrası şeklinde incelenmiştir.

Osmanlı mimarisinin ana yapılarından olan külliyeler, kent mimarisinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Erken Osmanlı döneminde oldukça sade düzenlenen külliye yapılarında yeni teknik ve düzen arayışlarına gidilmiştir. Mimaride yapısal form, kütle ve düzen anlamındaki bu arayış sonucu mimari üslup, Osmanlı Klasik döneminde belli bir düzene oturmuştur. Büyük usta Sinan'la Osmanlı mimarisi zirveye ulaşmıştır. XVIII. yüzyılda ise Klasik Osmanlı mimarisi, batılı üslup kapsamında süslemelerle tanışmıştır. Batılılaşma döneminde süsleme barok sanatıyla karşımıza çıkmıştır. Batı sanatının tüm yumuşak dokunuşlarını ve kıvrımlarını taşıyan Nuruosmaniye Külliyesi Batılılaşma döneminin önemli bir yapısı olmuştur. Yapı, batı üslubuyla Osmanlı mimarisinin harmanlandığı çok önemli bir kültürel mirastır. Mimari üslubunun getirdiği yenilik yanında işlevsel görevlere sahip yapı birimleriyle semte birçok hizmet vermiştir. Bu kapsamda cami, medrese, hünkâr kasrı ve yolu, türbe, kütüphane, ticari dükkânlar ve sebil ana yapı birimleridir.

Nuruosmaniye Külliyesi, diğer Osmanlı külliyelerinden bünyesinde bulundurduğu yapı birimleri bakımından farklılık gösterir. Örneğin Sultan Ahmed Cami'de arasta bulunurken Nuruosmaniye Külliyesi'nde bu birim yoktur. Bunun sebebi Nuruosmaniye Külliyesi'nin Kapalı Çarşı'dan besleniyor olmasıdır. Dolayısıyla Beyazıt Külliyesi, Kapalı Çarşı ve Nuruosmaniye Külliyesi birlikte çalışan büyük bir yapı grubudur. Süleymaniye Külliyesi'ne baktığımızda çevresinde mahalleler ve

sokaklar oluşmasını sağlayan bir külliye olmuştur. Nuruosmaniye Külliyesi ise bölgedeki halkın talebi üzerine mevcut bir mimari doku üzerine yapılan bir külliye. Külliye düzenine baktığımızda Fatih Külliyesi simetrik bir düzenlemedeyken Nuruosmaniye Külliyesi'nde poligonal sınırlarıyla asimetrik bir düzenleme görülmektedir.

Külliye'nin bulunduğu semtin gelişimine baktığımızda Bizans döneminde ilk kullanımı nekropol olan semt, zamanla forum, ardından meydan özelliği kazanmıştır. Bu dönemde dikilen Çemberlitaş Sütunu günümüze kadar önemini korumuştur. Zamanla Çemberlitaş Sütunu merkezli sokaklar gelişmiştir. Osmanlı döneminde Bizans mimarisinin üzerine Türk İslam mimarisi gelerek kendine has bir Osmanlı mimarisi gelişmiştir. Fatih dönemi önemli bir değişim noktası olmuştur. Yapılan çarşı ve dükkânlarla semtin ticari dokusunun ana omurgası oluşmuştur. Bu dönemde atılan ticari temellerin üzerinde gelişen karmaşık ticari semt dokusu daha da gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu ticari dokunun merkezi yine Fatih zamanında inşa edilen Kapalı Çarşı olmuş ve bu merkez etrafında tarihi ticari doku gelişerek günümüz Nuruosmaniye semtini de içine alan tarihi, kültürel ve ticari açıdan önemli bir bölge haline gelmiştir.

Nuruosmaniye Külliyesi'nin inşasıyla semtin mimari dokusu değişime uğramıştır. Külliye'nin sahip olduğu etkin barok üslubu, mimari dokuya estetik bir yenilik getirmiştir. Ayrıca, fiziki olarak Külliye inşasının gerektirdiği istimlak çalışmaları kapsamında bazı arsaların tevhit edilmesiyle yeni bir yapı adası formu meydana gelmiştir. Yol ve su gibi ihtiyaçların karşılanması için yapılan inşaatlarla semtin alt yapısı da gelişim göstermiştir. Külliye, semtin fiziki dokusunu plan düzleminde değiştirmiştir. Külliye avluları, hem doluluk-boşluk dengesi açısından semte geniş bir alan kazandırmış hem de yeşil alan sağlayarak semtin yaşam kalitesini artırmıştır. Külliye, çevresinde yer alan Kapalı Çarşı, Sandal Bedesteni, Çemberlitaş Sütunu, Atik Ali Paşa Cami gibi yapılarla birlikte çalışarak tarihi mimari dokuyu desteklemiş ve semtin en önemli karakteristik unsurlarından biri olmuştur. Bu anlamda semtin omurgasını oluşturan eserlerden biri haline gelmiş ve görsel olarak semti zenginleştirmiştir. Külliye, semtin önem ve dikkat çekiciliğini arttırırken fonksiyonelliği semtteki hayat kalitesini yükselten bir etki yaratmıştır. Nuruosmaniye Külliyesi semt dokusuna yepyeni bir mimari etki getirerek detaylı süslemeleri ve

anıtsal özelliğiyle semtin fiziksel dokusunu ciddi anlamda değiştirmiştir. Bu kapsamda semtin fiziki dokusu külliye sayesinde yeni mimari yapı, yeni mimari üslup ve yeni mimari ölçekli unsurlarla gelişmiştir.

Nuruosmaniye Külliyesi'nin inşasından sonra semtte imar çalışmaları giderek yoğunlaşmıştır. Semtte boşluk alanlarında azalma olmuş, kent mimarisinde betonlaşma artmıştır. İmar çalışmalarıyla birlikte alt yapı ve yol çalışmaları gelişmiştir. Semtteki çıkmaz sokaklar yerini akışkan sokak ve caddelere bırakmıştır. Organik ve eğrisel akslar zamanla düz ve simetrik akslara dönüşmüştür. XX. yüzyılın başlarında yapılan geniş cadde, sokak ve meydan çalışmaları semtte mimari doku kayıplarına sebep olmuştur. Semt sınırları Atık Ali Paşa Cami yönünde gelişmiştir. XX. yüzyılın ikinci yarısında semt, bünyesinde bulunan tarihi dokusuyla dünya miras listesine girmiştir. Semt, tarihi dokusuyla turizmin ve ticaretin canlı olduğu bir cazibe merkezi olma özelliğini günümüzde de sürdürmektedir.

Nuruosmaniye Külliyesi'nin semtin fiziki gelişimine etkisi, ticari dokuya etkisi, kent silüetine etkisi ve semt sokaklarına etkisi olarak sıralanabilir.

Ticari etki kapsamında Külliye'nin inşası semtin ticari dokusunu önemli ölçüde beslemiştir. Bünyesindeki dükkanlar ve ticari birimlerle semtin ticari canlılığına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Külliye'nin yarattığı etki sayesinde çevresindeki geçici ve kalıcı ikamet yapıları, sivil ve ticari mimari doku gelişmiştir. Genel anlamda, Divan Yolu'ndan Haliç kıyılarına uzanan ticari aks kuvvetlenmiştir. Semt bazında ise Çemberlitaş Meydanıyla Kapalı Çarşı'yı birbirine bağlayan ticari aks güçlenmiştir.

Bir kentin silüeti o şehrin mimari karakterini, kültürel kimliğini ve fiziki gelişimini yansıtmakta olup, Nuruosmaniye Külliyesi İstanbul silüetinin önemli bir parçası olmuştur. İstanbul silüetinin yapı taşları saraylar, camiler, geniş kubbeler, minareler, kuleler ve doğal özelliklerini gösteren tepeler, kıyı şeridi ve yeşil alanlarıdır. Kent silüetinde külliyelerin yeri ve önemi çok büyük olup İstanbul'da dengeli ve yoğun bir külliye dağılımı mevcuttur. Nuruosmaniye Külliyesi'nin kütleli açıdan şehir silüetine etkisi büyüktür. Sahip olduğu bu etki Nuruosmaniye Külliyesi'nin en büyük külliyelerden biri olması ve kentteki üçüncü en büyük kubbeye sahip yapı olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca yapıdaki mimari yenilikler silüeti çeşitlendirmiş ve güçlendirmiştir. Çevresine yaptığı etkiyle yeni mimari yapılara, nüfus artışı gibi sosyal

ve demografik etkilere sebep olması, semtin silüetini değiştiren ve etkileyen diğer önemli bir faktördür. Günümüzde yoğun imar baskısıyla bazı yapıların silüette gölgede kalma problemi söz konusudur. Dolayısıyla kent silüetinin korunması sağlanmalıdır.

Küllîye, kullanılan malzeme ve mimari üslubuyla semtin sokak görünüşüne ve dokusuna farklılık getirmiştir. Dolayısıyla sokakların hem estetiğini hem de kalitesini arttırmıştır. Çemberlitaş ve Cağaloğlu sokaklarından Kapalı Çarşı'ya gelen insan sirkülasyonunu arttırmış ve bu aksı oluşturduğu geçiş koridoruyla güçlendirmiştir. Külliye yapısı, konumu sebebiyle Kapalı Çarşı'nın girişini vurgulamıştır. Ayrıca, Nuruosmaniye Külliyesi Sebili, Kapalı Çarşı'nın girişinde bir toplanma alanı oluşturarak bu alanda bir meydanlaşma oluşumu sağlamıştır. Semtın kütleli açıdan en büyük yapısı olarak anıtsal bir sokak cephesi yaratmıştır. Genel olarak, Külliye'nin varlığı ile sokaklar daha çekici hale gelmiştir. Bunun yanında sokak dokusunu besleyen çeşme, dükkân, medrese, cami, taç kapı gibi işlevsel birimler ile semt sokakları daha fonksiyonel bir özelliğe kavuşmuştur.

Sonuç olarak Nuruosmaniye Külliyesi; sahip olduğu kütleliyle, kubbe mimarisiyle, plan düzlemindeki fonksiyonelliğiyle, Molla Fenari sokakları ve Kapalı Çarşı'yla bağlantılı avlusuyla, doluluk-boşluk dengesiyle çok boyutlu değerlendirilebilen eşsiz bir eserdir. Bu kapsamda Külliye, İstanbul silüetinin önemli bir parçasıdır. Dönemin simgesel eseri olan Nuruosmaniye Külliyesi, Kapalı Çarşı'nın doğu girişini cazibe merkezi haline getirmiş, yüzlerce yıl semtin canlı kalmasında etkin rol oynamıştır. Nuruosmaniye Külliyesi'nin İstanbul silüetiyle, tarihi sokaklarıyla, kent dokusuyla birlikte bir bütün olarak korunması gerekir. Özellikle Nuruosmaniye Külliyesi'ne giden aksın anıtsal olması, dönem ruhunu yansıtmaları büyük önem arz etmektedir. Oldukça yoğun insan sirkülasyonunun olduğu bölgenin bakım ve onarımlarının yapılması, düzenlenmesi, Nuruosmaniye Külliyesi'nin şehirle bütünselliğini ve güzelliğini daha da ön plana çıkaracaktır. Korunma şeklinin kent ölçeğinde uygulanması İstanbul silüetinin korunabilmesi için önemlidir.

9. KAYNAKÇA

9.1. Araştırma ve Yayınlar

Akozan, F. Türk Külliyeleeri. *Vakıflar Dergisi*, (8), (1969): 303-308.

Aksoy, İ. H. *İstanbul'da Tarihi Yapılarda Uygulanan Temel Sistemleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1982.

Aliağaoğlu, A. ve Uğur, A. Osmanlı Şehri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38), (2016, Ağustos): 203-226.

Ayverdi, E. H. *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (885-886/1451-1481)*. C.3. İstanbul: İstanbul Fetih Enstitüsü, 1989.

Ayverdi, E. H. *XIX. Asırda İstanbul Haritası*. İstanbul: İstanbul Enstitüsü, 1958.

Atasoy, N. *Matrakçı Nasuh ve Menazilname'si*. İstanbul: Masa Yayınları, 2015.

Badur, R. *Tarihi Yarımada Gelişim Süreci-1950 Sonrası İmar Faaliyetlerinin Kamu Yapıları Kapsamında İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2016.

Bildik, Seda. *Değişen Alışveriş Alışkanlıkları ve Kapalı Çarşı*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998.

Binan, C. “Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi ve Koruma- Restorasyon Uygulamalarında İlkelerin Önemi Üzerine Bir Değerlendirme.” *Kültür Varlıklarında Koruma Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ankara: Berk Matbaacılık, 2016.

Cantay, G. “Türk Mimarisinde Külliye.” *Türkler Ansiklopedisi*. C.7, 836-853. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Cesur, Z. *Osmanlı Dönemi'nin XIX. Yüzyılda Dini Yapılarda Modernleşme Etkisi; Nuruosmaniye Xamii, Dolmabahçe Cami, Ortaköy Camii, Keçecizade Fuat Paşa Camii ve Türbesi= Modernization Effect on Religious Buildings in the XIX. century of the Ottoman Period; Nuruosmaniye Mosque, Dolmabahce Mosque, Ortakoy*

Mosque, Kececizade Fuad Pasa Mosque and Tomb. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2021.

Çamur, K. C. “Tarihi Yarımada’da Koruma Yaklaşımlarının Planlamadan Uygulama Ölçeğine Kadar Koruma Amaçlı İmar Planları Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Vakıf Eserlerine İlişkin Kararlar ve Uygulamalardan Çıkarımlar.” **Kültür Varlıklarında Koruma Sempozyumu Bildiri Kitabı.** Ankara: Berk Matbaacılık, 2016.

Danışman, Z. **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 2,** İstanbul: Kardeş Matbaası, 1969.

Ceylan, O. Nuruosmaniye Camii Röleve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri. **Vakıf Restorasyon Yıllığı,** (5), (2012): 45.

Crane, H. The Ottoman Sultan’s Mosques Icons of Imperial Legitimacy. **The Ottoman City and its Parts: Urban Structure and Social Order.** Ed. İ. Bierman, R. Aboul el Haj, D. Preziosi, New York, 1991.

Çobanoğlu, A. V. Külliye. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** C.26. 542-544. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Dabanlı, Ö. Nur-u Osmaniye Camii’nin Operasyonel Modal Analizi. **Kültür Varlıklarında Koruma Sempozyumu Bildiri Kitabı.** Ankara: Berk Matbaacılık, 2016.

Dabanlı Ö., Çılı F., Kâhya Y. Nur-u Osmaniye Camii’nin Temel İnşaatı. **4. Tarihi Yapıların Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu.** İstanbul: İTÜ, 2013.

Dağdelen, İ. Osmanlı Haritalarında İstanbul. **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi.** C.1, 553-554. İstanbul: İSAM, 2015.

Demirkent, I. İstanbul. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** C.23, 205. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Eyice, S. Atik Ali Paşa Cami. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** C.4, 65-67. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Eyice, S. Batılılaşma, VI. Mimari. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** C.5, 171-181. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Eyice, S. Büyük Çarşı. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** C.6, 509-513. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Eyice, S. *Mimar Sinan'ın Külliyesi*. 1989.

Eyice, S. Nuruosmaniye Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.33, 264-266. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Eriş, C. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nca Gerçekleştirilen Restorasyon Projelerinde Günyüzü Görmemiş Kadim Kaynak ve Belgelerin Değeri. *Kültür Varlıklarında Koruma Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ankara: Berk Matbaacılık, 2016.

Griswold, W. J. *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*. Çev. Ülkün Tansel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Göksu, A. F. ve Akalp, S. *Tarihi Yarımada Kentsel Sıt Alanında Dönüşüm Yaklaşımı Geliştirilmesine Yönelik Fikir Projesi*. İstanbul: İBB, 2017.

Hünülü, G. *Nuruosmaniye Külliyesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1966.

İnalcık, Halil. İstanbul. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.23, 220-221. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Kafadar-Necipoğlu, G. *Anatolia and The Ottoman Legacy. The Mosquellistory Architectural Development and Regional Diversity*, Ed. İ. Frischman and H. Khan, New York: Thames and Hudson, 1994.

Kafadar-Necipoğlu, G. The Süleymaniye Complex in İstanbul: An Interpretation. *Muqarnas*, 3 (1), (1985): 92-117.

Karakuyu, M., Tezer, S. T., Balık, H. İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası ve Literatür Değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(16), (2010): 33-60.

Kuban, D. Tarih-i Cami-i Nur-u Osmani ve On sekizinci Yüzyıl Osmanlı Yapı Tekniği Üzerine Gözlemler. *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1982.

Kuban, D. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 1994.

Kuban, D. *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.

Kubilay, A. Y. "Batı Kaynaklı Haritalarındaki İstanbul". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. C.1, 522-543. İstanbul: İSAM, 2015.

- Mumford, L. *Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*. Çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Müderrişoğlu, F. Edirne 11. Bayezid Külliyesi. *Vakıflar Dergisi*, (22), (1991): 152.
- Nayır, Z. *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası*. İstanbul: İTÜ Yayınları, 1975.
- Onur, S. S., Numan, İ. Fatih Döneminde Süleymaniye Bölgesindeki Mahalleler. *Bab Journal of FSMVU Faculty of Architecture and Design*, 1, (1), (Ocak 2020): 3-30.
- Öngül, A. Tarih-i Cam-i Nuruosmânî. *Vakıflar Dergisi*, (24), (1994): 127-146.
- Öz, T. *İstanbul Camileri I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. (1997).
- Özbayram, G. *Nuruosmaniye Complex*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (1988).
- Özbek, Y. İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri. *Belleten*, 72 (264), (2008): 535-550.
- Özdemir, C. N. ve Diker, H. F. Notita'da Süleymaniye Bölgesi. *Bab Journal of FSMVU Faculty of Architecture and Design*, 1(2), (Temmuz 2020): 207-227.
- Özel, M. K. *Tapınma Mekânında Çözümlemesinde Bir Metot Önerisi Olarak Yol Kurgusu ve Sinan Dönemi Osmanlı Şehir Külliyesi Örneği*. Doktora Tezi, M.S.G.S.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, 2004.
- Paça, H. H. *'Eyüp Sultan, Fatih, Yeni Cami, Nuruosmaniye ve Merkez Efendi' Camileri Olmak Üzere Beş Camiden İzole Edilen Funguslar Üzerine Araştırmalar*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017.
- Reyhanlı, T. Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 15 (1-2), (1976): 121-141.
- Sav, Murat. Çemberlitaş ve Nuruosmaniye Cami ile Çevresinin Arkeotopografyası. *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, (5), (2012): 8-21.
- Sedes, F. *Süleymaniye Evleri*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, 2015.

Söylemez, D. İ. Sanat Sosyolojisi Açısından Nuruosmaniye Camisi. **OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, 17(3), (2021): 4677-4701.DOI: 10.26466/opus.866536.

Suman, F. S. **Questioning an “Icon of Change”: The Nuruosmaniye Complex and The Writing of Ottoman Architectural History**. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007.

Tanman, B.M. Cihanoğlu Külliyesi. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. C.7, 542-544. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Taşkın, O. **Nuruosmaniye Külliyesi’nin Fiziki, İdari, Mali ve Sosyo-Ekonomik Yapısı**. Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Enstitüsü, 2017.

Taşkın, O. Nuruosmaniye Külliyesi’nin Fiziki, İdari, Mali ve Sosyo-Ekonomik Yapısı. **Restorasyon Yıllığı**, (17), (2018): 93-117.

Ülgen, Ö. **İstanbul-Süleymaniye Bölgesinin Yeniden Değerlendirilmesi Mimari Tasarım Önerileri**. Yüksek Lisans Tezi, FBE Mimarlık Anabilim Dalı Mimari Tasarım Programı, 2005.

Yüzereroğlu, Uğur. **Batılılaşma Dönemi Erken Örneklerinde Bezeme Programlarının İrdelenmesi ve koruma Sorunları: Nuruosmaniye Camii Örneği**. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2006.

9.2. Arşiv ve Belgeler

1894-1895’te Hazırlanan İstanbul Suyolları Umumî Haritası, İ.Ü., Nadir Eserler Kütüphanesi, Haritalar Bölümü.

9.3. Dijital/ İnternet Kaynakları

Okçuoğlu, T. **Osmanlı Mimarisi ve Sanatı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010. Erişim adresi (18 Nisan 2023):

<https://www.coursehero.com/file/95021285/osmanl%C4%B1-mimarisi-ve-sanat%C4%B1pdf/>

Erişim adresi (18 Nisan 2022): <https://okuryazarim.com//>

Öztaş, Ç. Ö., Akı, M. İstanbul Tarihi Yarımada Yayalaştırma Projesi, Mevcut Durum Değerlendirmesi. *Embarq Türkiye*, (Haziran 2014): 1-83, Erişim adresi (18 Mart 2023): https://environmentaldocuments.com/embarq/EMB14-TarihiYarimada_2014_TR_WEB.pdf

Saatçi, S. Mimar Sinan'ın Etkilendikleri ve Etkileri, *Büsam Mimar Sinan Okumaları*, Erişim adresi (18 Nisan 2023): <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=TTTUK33Jung>.

Erişim adresi (18 Nisan 2022): <https://www.sanatin Yolculugu.com/>

Sınmaz, S. Külliyyelerin Mekânsal Tasarımı, Anadolu'da Külliyyelerin Gelişim Süreci ve Kurgusu. *Kent Akademisi*, C.10, (4), (Aralık 2017): 381-395, Erişim adresi (18 Mart 2023): <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kent/issue/34454/363864>

Erişim adresi (18 Mart 2022): <https://tr.pinterest.com/>